

De Staat van Haarlemmermeer 5

Verdeling van 'brede welvaart'

EEN HAARLEMMERMEERS PERSPECTIEF OP WELZIJN

TEAM ONDERZOEK

MEI 2025

Voorwoord

De gemeenteraad heeft het college gevraagd om de term ‘brede welvaart’ voor Haarlemmermeer in te vullen en inzicht te geven in hoe het met ‘brede welvaart’ in de gemeente is gesteld. Het college heeft team Onderzoek opdracht gegeven om in het vijfde deel van de reeks De Staat van Haarlemmermeer hier onderzoek naar te doen.

Met trots bied ik u deze publicatie aan. U treft er zowel een reflectie, en een lokaal perspectief op het begrip, als ook een uitwerking van ‘brede welvaart’ aan de hand van een aantal voor onze gemeente relevante onderwerpen.

Met deze publicatie bied ik u een lokaal perspectief op ‘brede welvaart’ in onze gemeente; hiermee kan een gemeenschappelijke basis ontstaan, om te bepalen waar ‘brede welvaart’ in onze gemeente wel en niet over gaat en wat hierbinnen prioriteit moet zijn.

Eerder is de monitor ‘brede welvaart’ opgezet. Zie hiervoor: [Haarlemmermeermonitor](#).

Marianne Schuurmans-Wijdeven
Burgemeester Haarlemmermeer
Hoofddorp, juni 2025

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Inhoudsopgave.....	3
Leeswijzer en verantwoording	4
Inleiding ‘Brede welvaart’	5
Hoofdstuk 1 <i>Gezondheid en leefstijl</i>	10
Hoofdstuk 2 <i>Inkomen, vermogen en schuld</i>	26
Case 1 <i>Inkomensondersteuning</i>	43
Hoofdstuk 3 <i>Wonen en woningen</i>	48
Case 2 <i>‘Brede welvaart’ in de toekomst</i>	57
Hoofdstuk 4 <i>Energiearmoede</i>	66
Hoofdstuk 5 <i>Kansengelijkheid in het onderwijs</i>	78
Hoofdstuk 6 <i>Algemene conclusies</i>	91

Leeswijzer en verantwoording

Leeswijzer

Deze publicatie gaat over de staat van ‘brede welvaart’ in Haarlemmermeer en behandelt dat stapsgewijs vanuit verschillende invalshoeken. De inleiding neemt u mee in de ontstaansgeschiedenis van het begrip, van daar zoomen we in op de betekenis en de toepassing van het concept. In zes hoofdstukken en met twee cases passeren specifieke onderwerpen en vraagstukken de revue die een dieper inzicht bieden in hoe de verdeling van ‘brede welvaart’ zich in Haarlemmermeer voltrekt.

- In Hoofdstuk 1 bieden gezondheid en leefstijl een alternatief perspectief op ‘brede welvaart’. Een invalshoek dat in de andere hoofdstukken steeds weer terugkomt om tot een gedeelde kern te komen.
- Hoofdstuk 2 schetst een beeld over de verdeling van inkomens, vermogens en schulden in Haarlemmermeer.
- Hoofdstuk 3 gaat over de betekenissen van wonen en hoe ontwikkelingen in volkshuisvesting tot verschillende uitkomsten in de welvaartsverdeling heeft geleid.
- Energiearmoede laat in Hoofdstuk 4 zien hoe internationale ontwikkelingen en nationale hervormingen het leven van Haarlemmermeesters in verschillende gradaties raakt.
- Vroegtijdige selectie in het onderwijs en starten op de arbeidsmarkt staan centraal in hoofdstuk 5.
- De eerste case gaat over de disciplinerende werking van de uitgebreide varianten aan inkomensondersteuning.
- De startpositie van de huidige generatie jongeren wordt in de tweede case vergeleken met een voorgaand cohort.
- In het laatste hoofdstuk treft u de algemene conclusies van het onderzoek aan.

Verantwoording

Voor Hoofdstuk 2 *Inkomen, vermogen en schuld* en Case 2 *‘Brede welvaart’ in de toekomst* is gebruik gemaakt van CBS-microdata. Met behulp van de toegang tot deze CBS-data is het mogelijk de Haarlemmermeerse situatie preciezer te analyseren en te beschrijven. En dus een beter antwoord te geven op de vraagstelling.

Voor de andere hoofdstukken zijn louter publiek toegankelijke, openbare gegevens gebruikt. De kracht van deze hoofdstukken ligt niet zozeer in het diepgravende veldonderzoek, maar veeleer in de kritische benadering van het denken over 'brede welvaart' en het voorleggen van een alternatieve bril om dit verschijnsel lokaal te benaderen en in beeld te brengen.

Inleiding

‘BREDE WELVAART’

een ontstaansgeschiedenis

In het planmatig denken en werken is een paradigmaverschuiving gaande. Waar tijdens de wederopbouwjaren het economisch perspectief, internationale handel en samenwerking de speerpunten van ontwikkeling waren en als vooruitgang werden gezien, leidden de neveneffecten van die (succesvolle) ontwikkeling tot de behoefte aan een breder perspectief. De Sociaal Economische Raad (SER) lanceerde hiertoe begin jaren '90 het begrip 'brede welvaart'. Waar eerder economische ontwikkeling centraal stond, werden langzaamaan ook onbedoelde effecten van economische ontwikkeling in de toekomstplannen gezien. Vooruitgang betekende voortaan niet louter economische ontwikkeling. Daarvoor dienden eerst vragen zoals: wat is de weerslag van economische ontwikkeling op de fysieke omgeving en de sociale gemeenschappen hier, elders en in de toekomst? positief beantwoord te worden.

‘Brede Welvaart’ in een internationale context

De SER presenteert zich sindsdien als voorloper van dit brede welvaart-denken in Nederland. Het concept ontstond niet in een Nederlands vacuüm en is beter te begrijpen vanuit het internationale krachtenveld dat vanaf de jaren '70 in een stroomversnelling kwam. De club van Rome gaf MIT-onderzoekers de opdracht om grenzen van economische groei te modelleren. Met als resultaat de beroemde publicatie *Grenzen aan de Groei* (1972), waarin de Club van Rome de noodklok luidde over de negatieve gevolgen van verregaande industrialisering¹. In 1976 volgde *Reshaping the International Order* met een aanscherping van de modellen. De prognoses kwamen niet precies uit, maar is dit niet het lot van alle prognoses? De rapporten maakten desondanks internationaal grote indruk, schepten een podium voor latere onderzoeken, en vormden de opmaat voor internationale afspraken.

Zo werden het Brundtlandrapport (*Our Common Future*, 1987) van de Verenigde Naties en de rapportage van commissie Stiglitz (2008), in opdracht van de Franse overheid, ankerpunten in het brede welvaart-denken². Al deze rapporten erkennen de keerzijde van verregaande industrialisering op milieu en op werknemers, en hebben tegelijkertijd oog voor de trek van (veel van) die industrie naar landen met lagere lonen. Zij vormen daarmee de impliciete erkenning van de mondiale context waarin dit vraagstuk zich afspeelt, en van het feit dat oplossingen voor dit vraagstuk slechts binnen datzelfde mondiale kader mogelijk zijn.

Het Brundtlandrapport gaf op zijn beurt weer een impuls aan het ontstaan van de Millennium Development Goals (MDG's) en de daaropvolgende Sustainable Development Goals (SDG's). Allemaal internationale concepten die veel raakvlakken vertonen met 'brede welvaart'. De SDG's hebben een internationaal perspectief als vertrekpunt en de doelstellingen zijn geformuleerd als basisniveau voor welvaart en voorzieningen. Omdat verschillen tussen landen groot kunnen zijn, lijken die SDG's in sommige opzichten minder relevant voor de Nederlandse context. Denk bijvoorbeeld aan toegang tot onderwijs, schoon drinkwater en dreigende hongersnood. 'Brede welvaart' zou je kunnen beschouwen als een *fine tuning* van de SDG's voor de Nederlandse context.

‘Brede welvaart’ tussen politiek en wetenschap

Bij de uitruil tussen de dimensies economie, sociaal en ecologie morreelt 'brede welvaart' aan het paradigma van economische groei. Immers, als de ene dimensie niet ten koste mag gaan van de andere, lijkt het streven naar continue economische groei steeds moeilijker overeind te houden. De vraagstukken die hieruit voortvloeien krijgen dan een politieke lading. Binnen de SER is dit niet problematisch. De SER is immers een platform voor vakbonden en werkgeversorganisaties om juist over die uitruil te spreken. Binnen de wetenschappelijke context, begint 'brede welvaart' juist daardoor te wringen. Vooral omdat meetsystemen, dashboards en indicatoren over dit concept een niet bestaande neutraliteit voorspiegelen, terwijl het uiteindelijk om politieke keuzes blijkt te draaien.

¹ Geert Buelens (2022) *Wat we toen al wisten*. Querido

² Parlementair onderzoek Breed welvaartsbegrip (2016) tijdelijke commissie Breed welvaartsbegrip i.o.v. Tweede Kamer

De spanning binnen het concept ligt vooral besloten in de uitruil tussen de dimensies. Want, die dimensies en de indicatoren die deze moeten verbeelden, hangen met elkaar samen. Vanuit het beperkte denkkader van een dashboard geformuleerd: het blijkt niet mogelijk om de werkelijkheid zo aan te sturen dat alle indicatoren in het groen springen. Dat zou een niet bestaande utopia, of perfecte staat opleveren. Een hoog voorzieningenniveau gaat nu eenmaal ten koste van groen, en rekening houden met een volgende generatie, vergt offers van bestaande. De perfecte wereld bestaat niet en veel van de uiteenlopende belangen zijn nu eenmaal onverenigbaar. Zie hier het politieke weer opduiken!

Bij het analyseren en hanteren van het begrip 'brede welvaart' hebben kennis en wetenschap daarom een dienende rol. Onderzoek en wetenschap kunnen en moeten geen keuzes gaan bepalen. Zij kunnen echter wel zorgen voor input, zodat die politieke keuzes mogelijk en inzichtelijk worden. Door de samenhang tussen indicatoren en dimensies, over tijd en over geografische grenzen te tonen, komen vraagstukken voor een toekomst in 'brede welvaart' in zicht. Dat is ook wat we met deze publicatie beogen: inzichtelijk maken welke uitdagingen Haarlemmermeer heeft voor een toekomst in 'brede welvaart'.

De SER en 'brede welvaart'

De SER is een bijzonder adviesorgaan dat anders opereert dan de planbureaus. Het verschil ligt vooral in de samenstelling van de raad. Naast kroonleden, die vanuit hun wetenschappelijke positie zitting nemen, heeft de SER ondernemersleden en werknemersleden. Tezamen vormen zij de raad en daarmee het hart van de SER. De adviesaanvragen aan de SER komen van de politiek. Het grootste deel van het kabinet, maar ook beide kamers kunnen de SER om een advies vragen. Adviesaanvragen worden in separate commissies behandeld. Die commissies zijn samengesteld met specialisten uit het veld, zowel uit de wetenschap, als uit de werknemers- en ondernemersorganisaties. De adviezen gaan altijd via de raad, naar kabinet en kamer.

De samenstelling van de raad en de commissies is bepalend voor het type advies dat de SER aanbiedt. Dat advies geeft niet alleen richting, maar ook invulling aan hoe het uit te voeren: onder welke voorwaarden (wetten en regels) en met welke middelen. Het advies is een compromis, een afspiegeling van de verschillende belangen van de in de raad zittende partijen. De adviezen kunnen rekenen op draagvlak, omdat er concessies in zitten van alle belanghebbenden. Op deze manier worden de adviezen, volgens de stellers, realistischer en uitvoerbaarder. Een SER-advies is daardoor altijd een voorschot op een politiek besluit.

Ik verschaf neutrale grond aan de vertegenwoordigers van belangenclubs. Hier kunnen ze vertrouwelijke gesprekken voeren en verdwijnen de scherpe kantjes in het debat (Theo Quené, voorzitter SER 1985-1996)

Sinds oktober 2023 is ‘brede welvaart’ in de algemene doelstelling van de SER opgenomen³. Alle adviezen die de raad uitbrengt, worden gedaan vanuit het kader van ‘brede welvaart’. Deze doelstelling wordt door de raad zelf, binnen de eigen raadsvergadering vastgelegd – de vorige doelstelling dateerde uit ‘92 (!). Alle adviezen aan kabinet en kamer hebben *“duurzame groei”* als uitgangspunt voor *“economische ontwikkeling waarbij de druk op mens en milieu en het gebruik van natuurlijke hulpbronnen hier en elders worden geminimaliseerd”*. Anders dan de kerngedachte in ‘brede welvaart’ wordt economische groei, in deze formulering, niet gelijk gesteld aan doelstellingen van mens en milieu, maar blijven zij ondergeschikt aan economische groei. Met deze nuance is de doelstelling minder radicaal dan het origineel.

‘Brede Welvaart’ op een lokale schaal

Als we inzoomen op de toepassing van ‘brede welvaart’ valt op dat de Nederlandse planbureaus daarin zelf kaders aanbrengen en vraagstukken en onderwerpen selecteren (SCP, PBL & CPB, 2022: pp. 14). Zij zoeken naar onderwerpen die bij hun opdracht en binnen hun doelstellingen passen. Het is interessant om na te gaan of daarmee afbreuk wordt gedaan aan het concept ‘brede welvaart’ of dat die focus juist bijdraagt aan het groter geheel.

Kader 1. ‘Brede welvaart’ voor Nederlandse planbureaus

- Het SCP heeft vijf maatschappelijke opgaven geformuleerd die in zijn onderzoeksprogramma centraal staan: 1) Democratie en institutioneel vertrouwen; 2) Veerkracht en kwetsbaarheid in het sociaal domein; 3) Samenleven in verscheidenheid; 4) Kansengelijkheid, persoonlijke ontwikkeling en volwaardige participatie; en 5) Verduurzaming vanuit burgerperspectief.
- Het PBL onderscheidt in zijn werkprogramma met betrekking tot de leefomgeving vier strategische opgaven: 1) de klimaat- en energietransitie (zowel adaptatie als mitigatie); 2) de transitie naar een meer volhoudbare relatie tussen voedsel, landbouw en natuur; 3) de transitie naar een circulaire benutting van grondstoffen; en 4) een volhoudbare regionaal-ruimtelijke ontwikkeling (stad/land).
- Bij het CPB staat de beleidsuitdaging tot het bieden van sociaaleconomische bestaanszekerheid en kansengelijkheid centraal in het werkprogramma. Het hanteert daarbij een breed welvaartsperspectief waarin stabiele consumptie en inkomens, beperking van armoede, opbouw van economisch – waaronder menselijk – kapitaal, houdbare overheidsfinanciën en lage werkloosheid belangrijke opgaven zijn. Analyse van de verdeling van schaarse middelen over alternatieve doeleinden speelt hierbij een centrale rol.

Het concept lijkt hoe dan ook té breed om in z’n volle spanwijdte toe te passen; en dat geldt ook voor dit onderzoek. Daarom maken wij, overigens evenals bovengenoemde planbureaus, een selectie in de onderwerpen die voor de Haarlemmermeerse situatie relevant zijn en zoeken we naar samenhang tussen die onderwerpen die inzicht bieden voor het niveau van brede welvaart in

³ Hernieuwde doelstelling SER (2023) <https://www.ser.nl/nl/actueel/Nieuws/Hernieuwde-SER-doelstelling>

Haarlemmermeer. Met samenhang bedoelen we in dit geval kenmerken die stapelen en verschillen versterken.

Voor het lokale schaalniveau maken we onderscheid in collectieve vormen van ‘brede welvaart’ en schaarse middelen. De collectieve vormen tonen kenmerken die verbonden zijn met het lokale. Dat zijn aspecten in het leven waar iedereen mee wordt geconfronteerd en waar men zich niet aan kan onttrekken, zoals bijvoorbeeld: luchtkwaliteit, voorzieningenniveau, aantal en bereikbaarheid van recreatiegebieden. De verdeling van schaarse middelen gaat over wat men begeert of juist tracht te ontlopen. Hierdoor kunnen welvaartsposities van inwoners verschuiven en van elkaar verschillen. We zoeken ook naar hybride vormen waar schaars en collectief samenvallen.

Opvallend genoeg maken de planbureaus geen expliciet, en dus geen analytisch, onderscheid tussen wat schaars is en wat collectief, terwijl dat voor beleidsinterventies juist uitermate relevant is. Impliciet zie je de scheiding wel terug doordat het PBL zich voornamelijk richt op het fysieke, waar collectieve vormen leidend zijn, en het SCP en CPB zich richten op het sociale, waar schaarse middelen vaak leidend zijn.

Hoofdstuk 1

Gezondheid en leefstijl

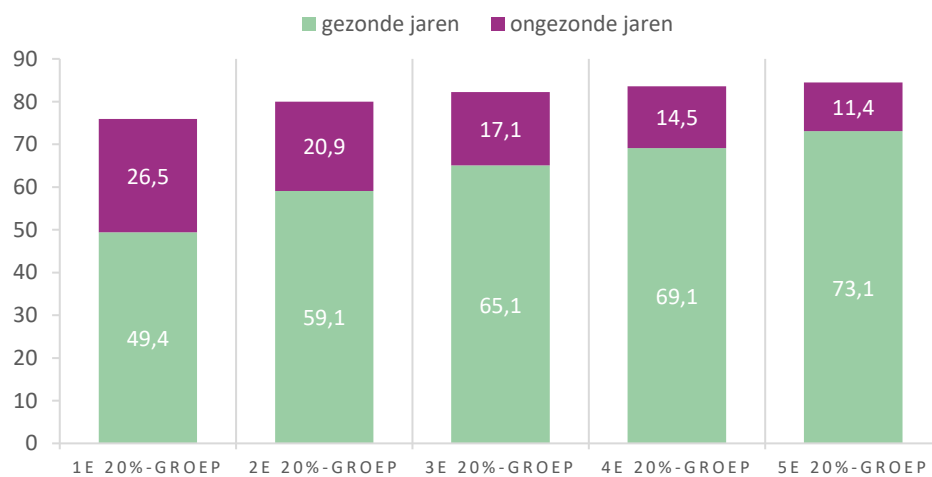
New town als infrastructureel knooppunt

‘Brede welvaart’ (b)lijkt een concept zonder vaste kern of helder afgebakend kader. Je kunt naar eigen voorkeur thema’s, onderwerpen en indicatoren toevoegen en die afzetten en spiegelen aan het bruto binnenlands product (bbp). Want, een eigen zin, betekenis of richting heeft ‘brede welvaart’ niet. Zonder zin of kaders is het lastig om tot de kern te komen. Wat is brede welvaart nu eigenlijk? Je leven in goede gezondheid en tot een respectabele leeftijd kunnen volbrengen zou zo’n kern kunnen zijn. Want, wellicht is dat wel de echte rijkdom! Het is op z’n minst de basis om van andere vormen van rijkdom te kunnen genieten. In deze publicatie kaderen we ‘brede welvaart’ wél in. Anders blijft het zo’n breed concept, dat de te kiezen indicatoren – om de staat van de ‘brede welvaart’ te meten – hun relatie met de werkelijkheid verliezen. En dan wordt het ingewikkeld om een gezamenlijk doel of handelingsperspectief op ‘brede welvaart’ te kiezen. Terwijl dat juist het doel is van het onderzoek en de hieruit voortkomende signalen.

Materiële welvaart en gezondheid zijn weliswaar onderscheiden zaken maar wel innig met elkaar verbonden; materiële welvaart versterkt namelijk de kans op een goede gezondheid. Mensen met een hoger welvaartsniveau worden ouder en leven langer in goede gezondheid. Daar liggen tal van oorzaken aan ten grondslag. De fysieke belasting van arbeid ligt bij welvarende mensen lager, zij beginnen later met werken, zij hebben minder financiële stress (Shah et al., 2012), eten gezonder – gezond voedsel is duurder – en het aanbod van ongezond voedsel blijkt bovendien geografisch ongelijk verdeeld, zij hebben financiële ruimte om zorg, medicijnen, sportabonnementen en -lidmaatschappen te betalen. Dergelijke vergelijkingen kennen we maar al te goed tussen welvarende en minder welvarende landen, net als vergelijkingen met (historische) perioden van mindere welvaart. Maar in het huidige Nederland vallen ook opmerkelijke verschillen waar te nemen.

De rijkste 20 procent Nederlanders heeft een levensverwachting dat ruim 8 jaar hoger ligt dan bij de armste 20 procent. Als we kijken naar het aantal gezonde levensjaren is dat verschil zelfs 23 jaar (figuur 1 [CBS, 2024](#)). Wanneer een persoon uit de onderste 20%-groep met 26 ongezonde jaren achter de rug overlijdt, raakt bij een persoon uit de rijkste groep de gezondheid net in verval. En wie in 2023 wordt geboren in de onderste 20%-groep heeft de gemiddelde levensverwachting van iemand van 1980 (Figuur 2). Deze persoon profiteert dus niet van ruim 40 jaar welvaartsontwikkeling. Wanneer we in de komende hoofdstukken inzoomen op aspecten van ‘brede welvaart’ dan staan de waargenomen verschillen niet op zichzelf; zij zijn onderdeel van een krachtenveld dat verschillen in rijkdom én gezondheid met zich meebrengt.

Figuur 1: levensverwachting naar welvaartsniveau Nederlanders, 2019/2022

Bron: CBS, 2024

Het CBS publiceert de levensverwachting naar welvaart alleen op nationale schaal. De algemene levensverwachting van Haarlemmermeeders is 83 jaar waarvan 69 jaar in goede gezondheid (CBS, 2025). Dit is ietwat hoger dan het landelijk gemiddelde. Haarlemmermeer is immers een bovengemiddeld welvarende gemeente (zie Hoofdstuk 2 Inkomen, vermogen en schuld). De

welvaartsverdeling ligt in Haarlemmermeer dus anders dan landelijk, maar de onderlinge verschillen – tussen de hoogste en laagste welvaartsgroepen – laten niet een heel ander beeld zien dan de landelijke statistieken.

Figuur 2: Levensverwachting nieuw geboren in Nederland

In dit hoofdstuk benaderen we individuele vormen van gezondheid vanuit leefstijl. Voor collectieve vormen kijken we naar de fysieke omgeving van de gemeente. Leefstijl splitsen we uit in drie elementen, namelijk: voeding, bewegen en stress. Voor collectieve gezondheid gaan we terug naar een basis van de fysieke omgeving en naar de gesteldheid van lucht, water en bodem.

Leefstijl

Met leefstijl richten we ons op het gedrag van mensen met een positieve of negatieve relatie met gezondheid (RIVM, 2025). We kijken naar voeding, bewegen en stress. Die laatste is weliswaar minder tastbaar, maar raakt misschien wel het meest aan de andere aspecten van ‘brede welvaart’. Zo blijken zorgen over: schoolprestaties, schulden, de energierekening, inkomen of geluidsoverlast potentiële stressfactoren. Leefstijl is weliswaar breder dan deze drie aspecten, maar middelengebruik en risicovol gedrag (seksueel, extreme sporten, onvoorzichtigheid) laten we in deze analyse buiten beschouwing.

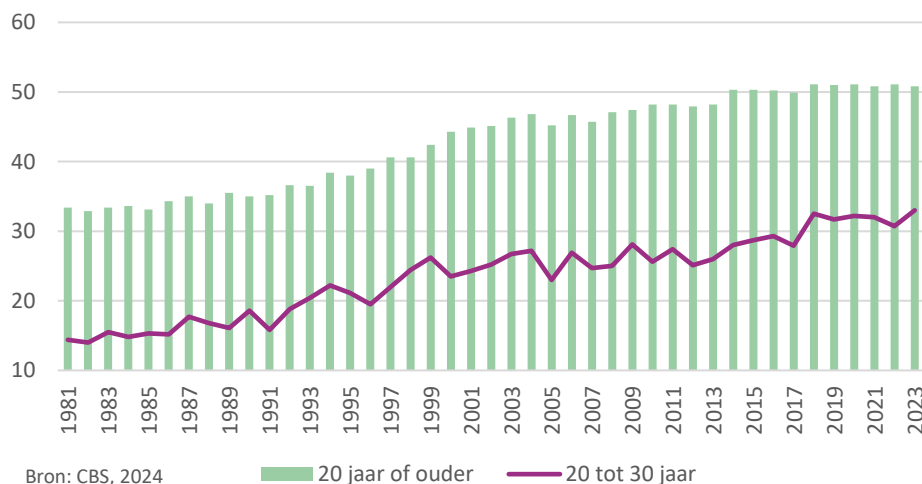
Hoewel voeding, beweging en stress als deel van een leefstijl(patroon) de uitkomst van individuele keuzes en individueel gedrag zijn. Maken individuen hun keuzes niet in een vacuüm, maar binnen een omgeving die medebepalend is voor de totstandkoming van die keuzes.

Voeding, bewegen en stress zeggen in samenhang tegelijkertijd iets over de algemene gezondheid en het risico op ziekte en andere gezondheidsbeperkingen. De ontwikkeling van overgewicht is een algemene en eenvoudige manier om naar uitkomsten van leefstijl te kijken.

1. Overgewicht is één van de effecten van een verstoorde balans tussen deze drie elementen, bovendien een effect dat GGD en RIVM nauwgezet volgen. Het is een signaal van een disbalans.
2. Voldoende bewegen, een gezond voedingspatroon, en een geringe blootstelling aan stress passen binnen een gezonde leefstijl die het risico op diabetes type 2, hart- en vaatziekten, bepaalde soorten kanker etc. verkleinen. Andersom leiden onvoldoende beweging, een ongezond voedingspatroon en langdurige blootstelling aan stress tot hogere gezondheidsrisico's.
3. Deze drie elementen beïnvloeden en versterken elkaar en kunnen zowel bron als reactie zijn op een neergaande gezondheid.
4. Overgewicht gaat in westerse samenlevingen hand in hand met stigmatisering, daarom past hier de nodige voorzichtigheid (Beaufort de, in Dagevos 2017). Vanuit het perspectief van gezondheid en gezonde levensjaren, blijkt overgewicht een risicofactor voor de individuele gezondheid en tevens een maatschappelijk verschijnsel.

In figuur 3 zien we de ontwikkeling van overgewicht in Nederland vanaf de jaren '80 (alleen op nationaal schaalniveau gaan de data zover terug). Grofweg is het aandeel volwassenen met overgewicht gegroeid van 30% naar 50% en jongvolwassenen van 15% naar 33%. Hoewel de trend nu rond de 50% lijkt te stabiliseren, geeft de snelle ontwikkeling bij jongvolwassenen een ander zorgwekkend signaal en lijkt het aannemelijk dat het aandeel verder gaat stijgen. Voor 2040 is de verwachting dat het percentage volwassenen met overgewicht stijgt naar 62% ([RIVM](#), 2018).

Figuur 3: aandeel Nederlanders met overgewicht

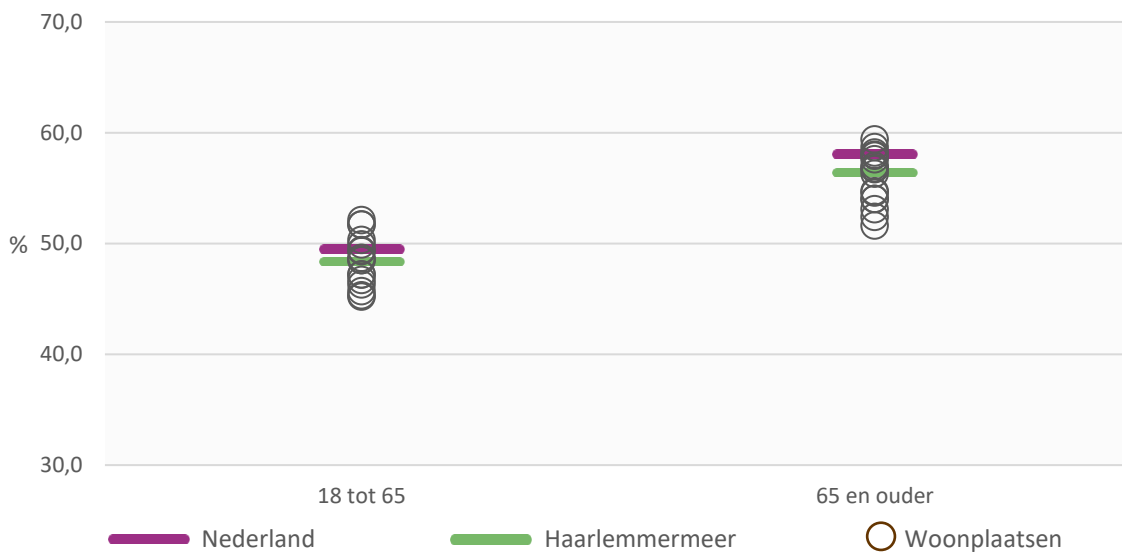

Voor Haarlemmermeer gaan de gegevens niet zo ver terug in de tijd. In figuur 4 staat het aandeel Haarlemmermeerdere met overgewicht in 2022 en de spreiding over de verschillende woonplaatsen. Tussen de leeftijdsgroepen bestaan aanzienlijke verschillen, maar de algehele conclusie is dat inmiddels bij een meerderheid van de Haarlemmermeerse bevolking sprake is van overgewicht. Bij bijna een derde van die groep is dat zelfs ernstig overgewicht⁴.

⁴ BMI van >30, dat is een volwassen man van 185cm en >103kg of een volwassen vrouw van 175cm en >92kg

Figuur 4: Overgewicht naar leeftijd 2022

Alle woonplaatsen Haarlemmermeer

Bron: RVM, 2024

Voordat we afzonderlijk ingaan op voeding, bewegen en stress is het belangrijk om de onderlinge samenhang te benadrukken. Want die relatie is complex, zeker omdat ze elkaar beïnvloeden en versterken. Stress, voeding en beweging kunnen zowel de bron als een reactie zijn op een neergaande gezondheid en toename in gezondheidsrisico's. Het spreekt voor zich dat voldoende bewegen en een gezond voedingspatroon bijdragen aan een goede gezondheid, maar tussen (on)gezonde voeding, bewegen en stress zien (voedings)wetenschappers een wisselwerking.

Ongezonde voeding maakt mensen gevoeliger voor stresshormonen. Hoe meer suikers en vetten men eet, des te heftiger het lichaam reageert op stresshormonen (Frank, 2023). Die stresshormonen kunnen invloed uitoefenen op honger- en verzadigingshormonen, dan maken ze mensen ontvankelijker voor 'gemaksvoeding'. Die stresshormonen kunnen fysieke stress zijn die ontstaat bij ziekte of pijn, maar ook bij ernstige slaapverstoring of bij een onregelmatig ritme zoals bij werken in ploegendiensten. Die stresshormonen kunnen ook een uitwerking van mentale stress zijn, die ontstaat bij een slechte balans tussen belasting en belastbaarheid (Boon, Rossum van, 2019), of elke andere aanleiding waardoor men zich langdurig ernstig zorgen maakt en in onzekerheid leeft. Blootstelling aan stress en ongezonde voeding⁵ vormen dus een *trigger* om meer, vaker en ongezonder te eten. Maar die gevoeligheid wordt niet alleen door sociaal economische factoren bepaald. Er bestaan ook genetische variaties die deze ongelijkheid in gezondheid versterken. Ongeveer de helft van de mensen is extreem gevoelig voor stresshormoon cortisol doordat zij drager zijn van een genetische variant, terwijl tussen de 5 en 10 procent van de mensen een genetische

⁵ Ongezonde voeding is niet eenduidig te definiëren omdat voedingsmiddelen met redelijk veel slechte kenmerken vaak ook wel enige nuttige voedingsstoffen bevat. Emeritus Hoogleraar Voeding & Gezondheid Jaap Seidell hanteert de volgende definitie: Het is voedsel met een hoge energiedichtheid en lage nutriëntendichtheid dat zodanig geproduceerd is (wat betreft smaak en consistentie) dat mensen er meer van laat eten dan hun normale honger- en verzadigingsgevoel aangeeft.

variant draagt die ze relatief ongevoelig maakt voor het stresshormoon (Boon, M. Rossum van, L. 2019, H8 pp 148). Langdurige stress verleidt niet tot bewegen, een constante hoge cortisolproductie leidt tot vermoeidheid (Frank, 2023), terwijl bewegen juist een manier is om het stressniveau te reguleren.

Mensen die gezond eten, veel en regelmatig bewegen en weinig worden blootgesteld aan stress hebben een veel lagere risico op gezondheidsklachten. Maar zijn ook weerbaarder tegen stress, tegen korte perioden minder bewegen of minder gezond eten. Wanneer een van de pijlers langere tijd uit balans raakt, heeft dat effect op de andere leefstijlaspecten en dreigt een negatieve gezondheidsspiraal.

Gezondheidswetenschappers ontdekten het verband tussen eetlust en het stresshormoon (cortisol) bij patiënten met een genetisch defect en ook bij patiënten die medicatie gebruikten met hoge doseringen cortisol, zoals bij veel voorgeschreven zalf. Dezelfde bestanddelen zitten in veel meer gangbare medicatie zoals neussprays en oogdruppels. Verdiepend onderzoek naar de aanwezigheid van stresshormonen bevestigde nogmaals de relatie tussen overgewicht en stresshormonen (Van Rossum, 2017).

Voeding

Sinds de jaren '80 groeide het aanbod aan gemaksvoeding jaar op jaar. Dit type voeding werd bovendien steeds makkelijker te verkrijgen. In tien jaar tijd (tussen 2011 en 2021) groeide het aantal verkooppunten van gemaksvoeding in Haarlemmermeer met 41%. Het aantal winkels met verse producten groeide in diezelfde periode met slechts 5%.⁶ Voor een groeiend deel van dat aanbod hoeft je ook niet meer in beweging te komen, want – net als de reguliere boodschappen – worden snacks en maaltijden steeds vaker aan huis bezorgd.

De mogelijkheid tot ongezond eten neemt toe doordat op steeds meer plekken en tijdstippen voedingsmiddelen worden aangeboden, een groeiend aanzienlijk deel van dat aanbod niet past binnen een gezond voedingspatroon, en doordat dit type voeding mensen verleidt om meer te eten dan hun verzadigingsgevoel aangeeft. Door de lage nutriëntendichtheid zijn dit bovendien goedkope voedingsmiddelen bestaande uit goedkope ingrediënten.

Juist op de plek waar gezonde producten verkrijgbaar zijn, in de supermarkt, wordt de bezoeker verleid om minder gezonde keuzes te maken. In de Nederlandse supermarkten past 80% van de voedingsmiddelen niet binnen een gezond dieet (Poelman, M. et al 2023) en bij de productgroepen waarbinnen men wél een gezonde keuze kan maken, past minder dan de helft (43%) binnen een gezond dieet. Van alle aanbiedingen behoort 83% tot de categorie ongezonde producten (Poelman, 2023; Questionmark, 2024).

⁶ [Pointer](#) classificeerde fastfoodzaken, grillrooms, ijssalons, crêpes-/wafel-/donutzaken, pannenkoekenhuizen, winkels met zoetwaren en bezorg- en afhaaltenten als ongezond. Binnen dat aanbod zijn soms best verantwoorde keuzes te maken maar de verleiding om iets zoets, vettings, zouts te kiezen is nooit ver weg.

Het vraagstuk rond het aanbod van (on)gezonde voeding ontvouwt zich op het snijvlak van individuele keuzevrijheid enerzijds en bescherming tegen te grote verleidingen anderzijds. In deze analyse ligt de focus alleen op de feiten en die wijzen op een toename en/of oververtegenwoordiging van ongezonde producten. In het aantal verkooppunten, binnen het assortiment, en binnen de prijsstrategie van de belangrijkste aanbieders.

Tegenover al die verleidingen, die op steeds meer plekken in het straatbeeld verschijnen, vraagt het RIVM in enquêtes naar een aantal kenmerken die staan voor een gezond voedingspatroon. Deze vragen zijn voor het laatst gesteld in 2020, maar de uitkomsten laten weinig ruimte voor een gunstige interpretatie. Want, 91% van de Haarlemmermeeders at onvoldoende groente en 66% te weinig fruit. En minder dan de helft at dagelijks groente (45%) of fruit (42%). Deze manier van bevragen zorgt wel voor scherpere uitkomsten; je blijft binnen of buiten de norm. Landelijk onderzoek laat zien dat mensen in de loop der jaren (tussen 2007 en 2021) gemiddeld iets meer groente en fruit zijn gaan eten ([RIVM](#), 2025).

Vanuit het perspectief van gezondheid en gezonde leefstijl kunnen we concluderen dat het slechts een kleine minderheid van Haarlemmermeeders lukt om voldoende groente en fruit te eten. Tegelijkertijd is het aanbod aan ongezonde voeding alomtegenwoordig, makkelijk verkrijgbaar – op veel plaatsen, op meer tijdstippen, met bezorgservice – en het vaakst onderdeel van een aanbieding. De omgeving nodigt uit tot eten, en verleidt bovendien tot ongezonde keuzes.

Bewegen

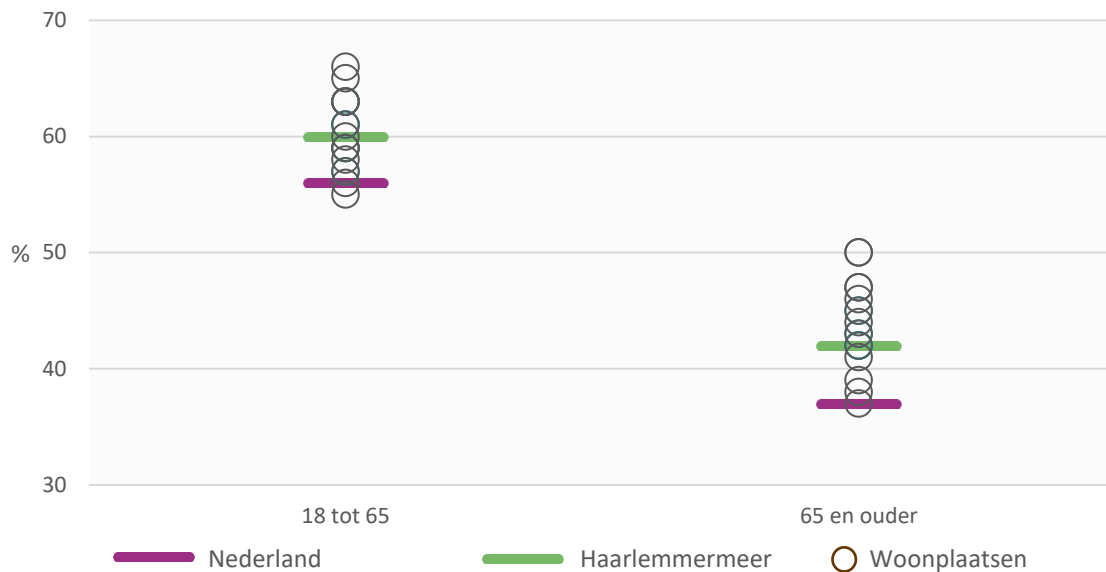
De kennis over het belang van bewegen heeft de afgelopen decennia een behoorlijke vlucht genomen. Regelmatig en voldoende bewegen helpt tegen overgewicht, draagt bij aan een goede fysieke gesteldheid, heeft een positieve relatie tot geestelijke gezondheid (Ooms et al, 2020) en heeft een positieve uitwerking op cognitieve prestaties (Haverkamp et al, 2021). Bewegen vermindert bovendien het risico op hart- en vaatziekten, diabetes type 2 en sommige vormen van kanker (o.a. darm- en borstkanker).⁷ Onderzoekers definiëren bewegen als een combinatie van matig intensieve inspanningen (wandelen, traplopen, fietsen) en intensiever bewegen (sporten) waarbij het lichaam meer wordt uitgedaagd. Het RIVM hanteert hiervoor twee richtlijnen (figuur 5 sporten, figuur 6 bewegen). In Haarlemmeer bewegen volwassenen steeds minder. Daartegenover staat een groeiende groep die wekelijks sport. Wat bewegen betreft zakt Haarlemmeer verder terug, zelfs onder het landelijk gemiddelde.

Terwijl steeds minder Haarlemmermeeders voldoende bewegen, neemt het aantal frequente sporters juist iets toe ([RIVM, 2025](#)). Nu is regelmatig, voldoende bewegen meer dan alleen maar sporten, daarom voldoen bijvoorbeeld niet alle (wekelijkse) sporters aan de richtlijn. Naast de ontwikkeling door de tijd is vooral de spreiding binnen de gemeente interessant, want een gemiddelde heft nu eenmaal alle verschillen op.

⁷ [Effecten van beweging](#), Vrije Universiteit 2025

Figuur 5: wekelijkse sporters naar leeftijd 2022

Alle woonplaatsen Haarlemmermeer

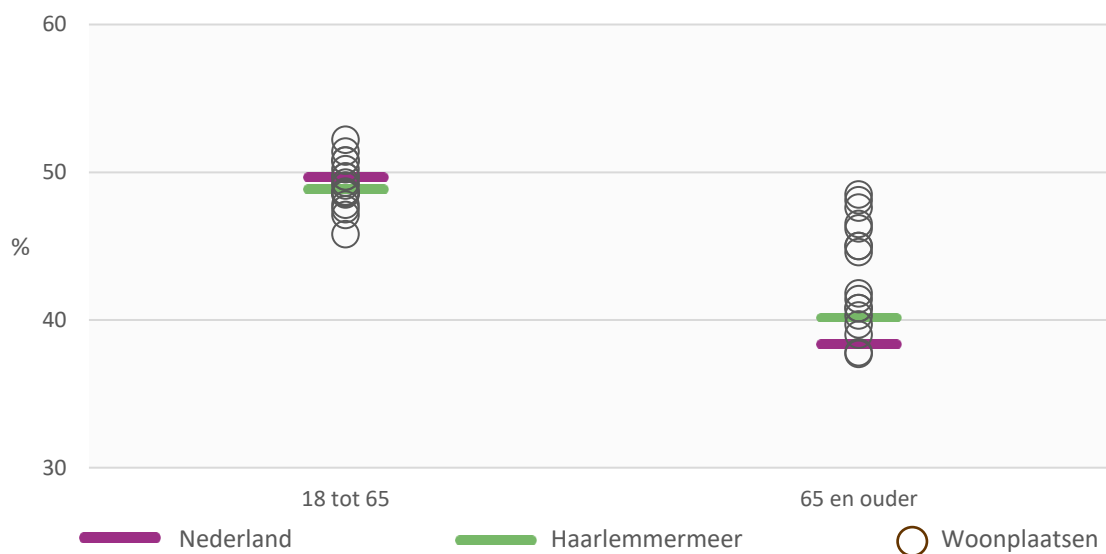

Bron: RVM, 2024

Het Haarlemmermeers gemiddelde (figuur 5 en 6) ligt weliswaar boven het landelijk gemiddelde, maar de onderlinge verschillen tussen woonplaatsen zijn opvallend. Die verschillen komen terug zowel bij sporten, bewegen, overgewicht als ervaren stress. De RIVM-gegevens zijn voor Haarlemmermeer alleen weer te geven naar leeftijd en woonplaats. Wanneer we kijken naar verschillen tussen gemeenten dan zien we vooral verschillen tussen gemeenten met grote inkomensverschillen. De verklarende factor is welvaart en waar inkomen en vermogen geografisch ongelijk verdeeld zijn, zien we de duidelijkste verschillen.

Figuur 6: voldoet aan beweegrichtlijnen naar leeftijd 2022

Alle woonplaatsen Haarlemmermeer

Bron: RVM, 2024

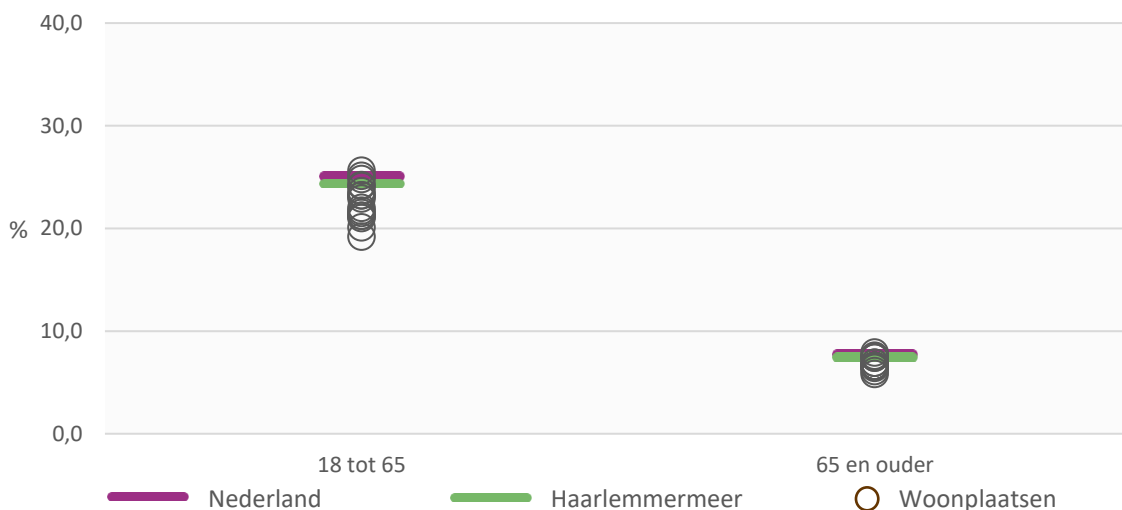
Hoewel meer Haarlemmermeeders zijn gaan sporten en 60% (18-65 jaar) dit wekelijks doet, beweegt meer dan de helft onvoldoende. Onder ouderen zakt dat aandeel verder weg. In het aanbod van voeding, is met de opkomst van bezorgdiensten, een optie gecreëerd om beweging te vermijden en die ontwikkeling zie je (zeker als je er op gaat letten) overal terug. Naast de boodschappen kunnen we nagenoeg alles thuis laten bezorgen. Hoewel veel verbeteringen bedoeld zijn om het ons gemakkelijker te maken, faseren ze een deel van ons bewegen uit. Relatief oude uitvindingen zoals afstandsbedieningen, roltrappen en auto's zijn aangevuld met nieuwe verbeteringen zoals elektrische fietsen, alles wat je bedient met een app i.p.v. er naar toe te lopen, robotstofzuigers, online vergaderen en thuiswerken. Zowel thuis als in de publieke ruimte ontmoedigen dit soort uitvindingen om te bewegen.

Stress

Waar zorgen bij inwoners ontstaan, zoals bij energiearmoede, onzekerheid over inkomen, rond de schoolloopbaan of het vinden van een woning (zie ook andere hoofdstukken) steken potentiële situaties van stress de kop op. Via de GGD-monitor vraagt het RIVM inwoners ook direct naar ervaringen van stress. In figuur 7 geeft het percentage inwoners weer dat de afgelopen vier weken (heel) veel stress heeft ervaren. Daarin valt op dat het stressniveau samenvalt met een hoge mate van verstedelijking. Binnen Haarlemmermeer heeft Hoofddorp een hoger aandeel, binnen Nederland zien we concentraties rondom de grote steden met Amsterdam als uitschieter met 33% (18 tot 65 jaar). Onder ouderen is het aandeel gestresten flink lager, ook in de grote steden. Maar ook onder 65-plussers zien we het grootse aandeel gestresten in de grote steden.

Figuur 7: stress naar leeftijd 2022

Alle woonplaatsen Haarlemmermeer

Bron: RVM, 2024

Langdurige blootstelling aan stress heeft direct fysiek nadelige effecten op iemands gezondheid (Medzhitov, 2008; Moseley, 2008), maar stress schaadt niet alleen de fysieke gezondheid. Onder

langdurige stress maken mensen minder goede keuzes en worden sociale relaties flink op de proef gesteld en kan zelfs een ontwrichtende uitwerking hebben op gezinnen en relaties.

In de komende hoofdstukken laten we zien dat ongelijkheid meer is dan een verdeling van middelen en welvaart; het vormt een potentieel risico voor stress en daarmee een factor van betekenis voor iemands levensverwachting en gezondheid.

Fysieke omgeving en 'brede welvaart'

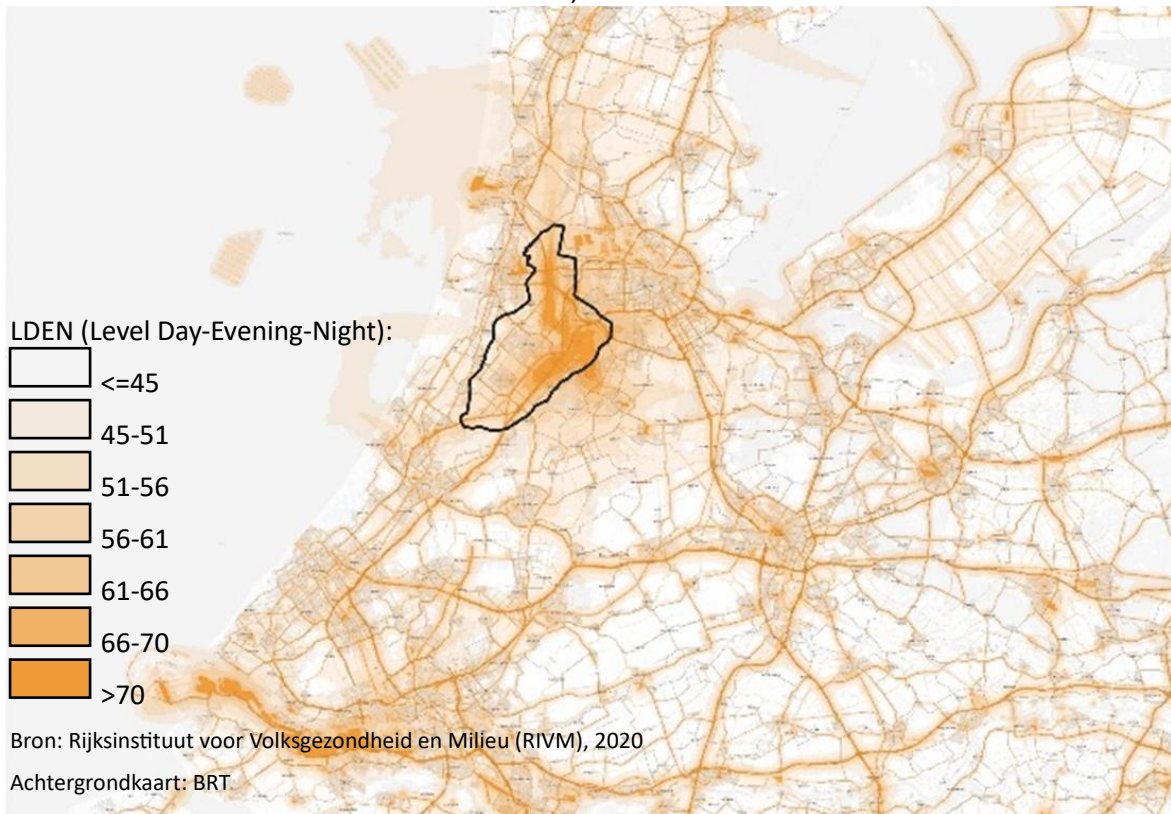
Het planbureau voor de leefomgeving (PBL) worstelt met het begrip 'brede welvaart' wanneer het dit regionaal wil operationaliseren. Want welk gebied, welke gemeente scoort nou goed op 'brede welvaart' en welke regio moet dan verbeteren? Voor die gebieden geldt net als voor het dashboard 'brede welvaart', dat niet alles op groen kan staan; niet alle smileys kunnen je toelachen. Dit is onmogelijk, omdat ze soms elkaars tegenpolen vormen en dan weer onderling hecht verbonden zijn. Een regio zoals de Hoge Veluwe kan prachtig zijn, maar niet zo relevant als je van surfen houdt. En stedelijke voorzieningen als musea en concertpodia zijn een verrijking, zolang je ook de behoefte koestert die te bezoeken. Natuurlijk bestaan hier allerlei nuances en kun je iedere regio verbeteren op gebied van voorzieningen, bereikbaarheid of luchtkwaliteit, maar het één gaat altijd ten koste van iets anders. In dit hoofdstuk proberen we daarom zo dicht mogelijk bij een fysieke basis te blijven die alle inwoners aangaat en niet afhankelijk is van persoonlijke voorkeuren, namelijk de kwaliteit van lucht, bodem en water.

In Haarlemmermeer komen twee kenmerken samen die elkaar versterken, namelijk: het gebied is een economisch knooppunt en kent een sub-urbaan woonmodel: fijne woningen, met werk én stedelijke voorzieningen in de buurt. Die combinatie heeft echter ook een keerzijde. De neveneffecten van economische activiteiten wringen met het wooncomfort, en met de kwaliteit van de omgeving en dit raakt Haarlemmermeerse inwoners.

Lucht

In Haarlemmermeer betekent economische activiteit eerst en vooral transport. Daarbij is het luchtverkeer het meest kenmerkend en de aanvoer van goederen en passagiers een logisch gevolg. Haarlemmermeer heeft daarnaast veel forenzen, werknemers die naar de gemeente trekken of het gebied doorkruisen, maar ook het autobezit is hier bovengemiddeld hoog. Al die verplaatsingen zorgen op de eerste plaats voor veel geluid. De cumulatie van geluid (lucht is immers de drager van geluid) is in Haarlemmermeer het sterkst van Nederland en beslaat ook het grootste gebied (kaart 1). Aan het begin van dit hoofdstuk werd al beschreven dat bij het werken in ploegendiensten, of bij ernstige slaapverstoring hetzelfde type stress ontstaat als bij ziekte en fysieke pijn. De hoge geluidsniveaus in Haarlemmermeer, en in het bijzonder onder en nabij de vluchtlijnen, verhogen het risico op slaapverstoring en de gezondheidsschade die daarop kan volgen.

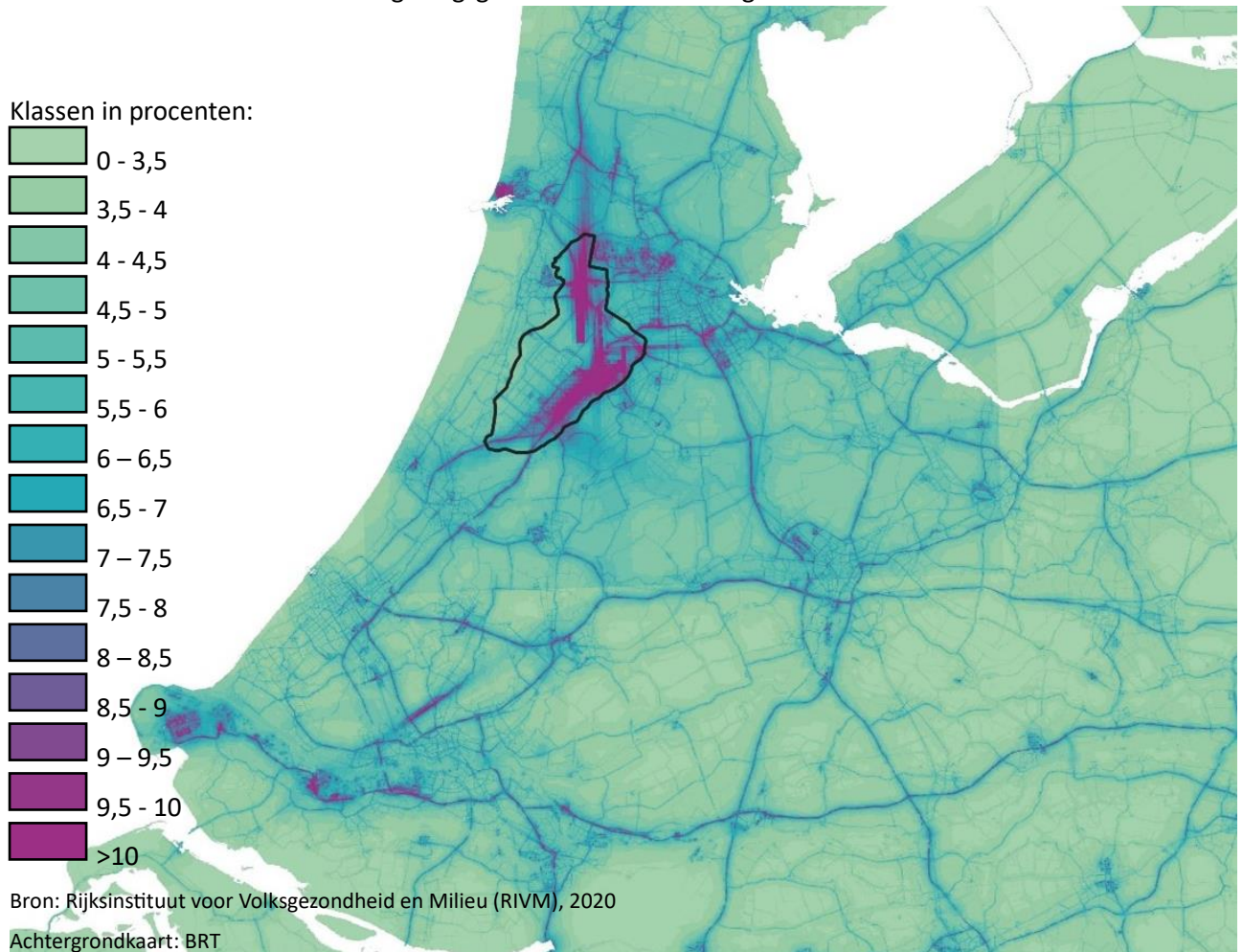
Kaart 1: Geluidsniveaus in Nederland in decibel, 2020

Al die verplaatsingen hebben ook gevolgen voor de luchtkwaliteit. Door de stapeling van luchtverkeer en wegverkeer, de combinatie van verstedelijking en luchthaven, staat de luchtkwaliteit in Haarlemmermeer onder druk. Hoewel de uitstoot van fijnstof (PM_{10} , $PM_{2,5}$) door de luchtvaart vanaf 2000 redelijk is afgenomen ([emissieregistratie.nl](#), 2022), bestaat over de gezondheidseffecten van ultrafijnstof – uitstoot dat onder andere wordt gerelateerd aan luchtvaart – nog veel onzekerheid (Janssen et al, 2022).

In de combinatie van luchtvervuiling en geluidshinder ziet de Atlas Leefomgeving de grootste milieu-gezondheidsrisico's (kaart 2). In de kaart worden op schaal gezondheidsrisico's weergegeven die ontstaan als effecten van geluidshinder en luchtvervuiling ([RIVM](#), 2025). Die gezondheidsrisico's ontstaan vooral op plekken met zware industrie en logistieke overslagpunten (IJmuiden, Rotterdamse en Amsterdamse haven). Luchthaven Schiphol beslaat in Nederland het grootste gebied. Binnen het perspectief van de Randstad – stedelijkheid leidt per definitie tot verhoogde gezondheidsrisico's – verdubbelt het risico op milieugerelateerde gezondheidsklachten (hart- en vaatziekte, astma) en vroegtijdige sterfte.

Kaart 2: Totale ziektelast door omgevingsgeluid en luchtvervuiling in Nederland

Bodem

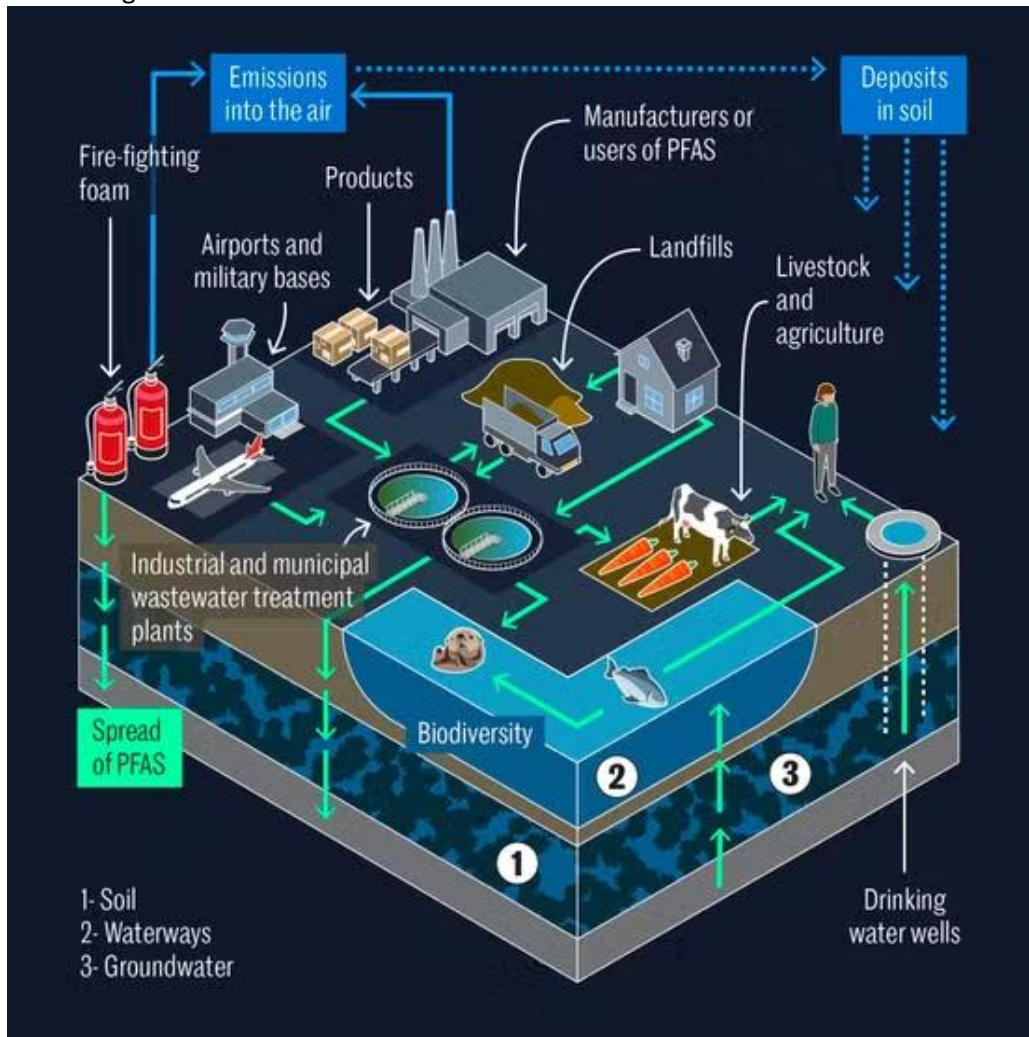
Na de drooglegging is de Haarlemmermeerse bodem getransformeerd van wateropslag in landbouwgebied, naar een gecombineerd gebruik van wonen, luchtvaart, akkerbouw en bedrijvigheid. Waar in de akkerbouw vooral monocultuur in combinatie met bestrijdingsmiddelen leidt tot vershraling van biodiversiteit ([CLO](#), 2020), zorgt (woning)bouw tot verdringing van planten- en diersoorten en leiden luchtvaart en bedrijvigheid tot milieuverontreiniging.

Eén van de hardnekkigste (bodem)verontreinigingen zijn poly- en perfluoralkylstoffen (beter bekend als PFAS). PFAS is de verzamelnaam voor duizenden verbindingen van stoffen die door mensen zijn gemaakt. We kennen ze allemaal van de teflon antiaanbaklaag in pannen, maar het werd en wordt gebruikt in talloze producten. Van regenkleding tot gitaarsnaren en van verf tot tapijten. De gunstige eigenschappen maken producten vet- en waterafstotend, hittebestendig en vlek vrij, maar diezelfde eigenschappen maken dat de verbindingen niet afbreekbaar zijn ([Le Monde](#), 14-01-2025; [NVWA](#), 2025; [RIVM](#), 2025).

In de media is de laatste jaren veel aandacht geweest rond PFAS-verontreiniging. Bij producenten Chemours in Dordrecht en 3M in België, maar ook rond Schiphol in Haarlemmermeer. Onlangs werd

een landelijk advies verkondigd om niet langer eieren te consumeren van hobbykippen ([RIVM](#), 2025). Dit landelijk advies zegt zowel iets over de verspreiding van PFAS als over de gezondheidsrisico's die met consumptie van PFAS gepaard gaat. PFAS verspreiden makkelijk, doordat ze meegevoerd worden in grondwater, rivieren, regen en bodem (afbeelding 1). Naast eieren kunnen ook planten, groenten en dieren vervuild raken met PFAS. Vaak wordt het via consumptie bij mensen in het bloed opgenomen.

Afbeelding 1: mobiliteit van PFAS in het milieu

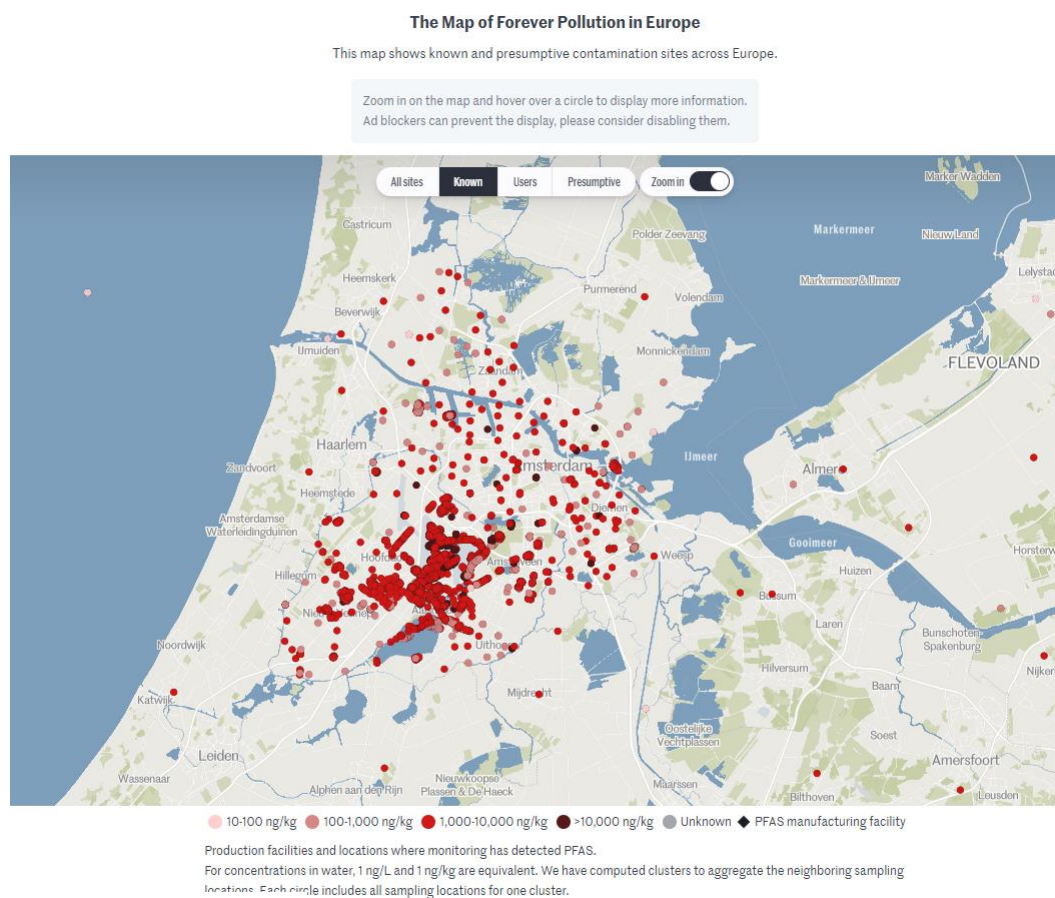
Bron: Léa Girardot voor Le Monde

Inmiddels heeft iedereen in Nederland PFAS in het bloed ([RIVM](#), 2025) en worden kinderen geboren met PFAS in hun bloed ([Le Monde](#), 14-01-2025). PFAS komen in het milieu op de eerste plaats op plekken waar ze gefabriceerd worden, een andere grote bron zijn plaatsen waar veel gewerkt wordt met blusschuim zoals vliegvelden, militaire basissen, brandweer oefenterreinen. Schiphol is daardoor een grote bron van PFAS-verontreiniging ([RIVM](#), 2016). Binnen het project '[Forever Pollution Project](#)' publiceert de Franse krant *Le Monde* in samenwerking met een aantal universiteiten en onderzoeksinstituten metingen van PFAS-verontreiniging in heel Europa. Rond Schiphol, en met name nabij de start- en landingsbanen, zijn de concentraties het hoogst. Waar wetenschappers een norm van 100ng/kg als gevaarlijk beschouwen, gaan veel metingen daar ver overheen met

uitschieters van 200.000 en 500.000 ng/kg, maar ook in de woonkernen van Hoofddorp en Nieuw-Vennep zijn concentraties rond 5.000 ng/kg gemeten. Schiphol is een bron van verontreiniging, daarom zijn daar ook veel metingen verricht. Door dat hogere aantal metingen kleurt de kaart vaker rood. Dat vertekent het beeld om met andere plaatsen te vergelijken waar minder vaak is gemeten, maar het laat vooral zien dat PFAS mobiel is en zich verspreidt (kaart 3).

PFAS hebben nadelige effecten op de gezondheid. Wetenschappers brachten twaalf gezondheidsklachten naar voren die worden veroorzaakt en/of versterkt door PFAS, zoals diabetes type 2, nier-, borst- en teelbalkanker en onvruchtbaarheid ([Obsekov et al, 2022](#)). Het risico van blootstelling is in Haarlemmer groter dan in veel andere gemeenten.

Kaart 3: metingen van PFAS verontreiniging

Bron: RVM, 2024

Water

Haarlemmermeer ontstond uit een strijd tegen het water en dat zegt ook iets over de aard van het oppervlaktewater. Al dat water is vormgegeven door menselijke interventies en staat dus ook onder invloed van wat mensen op die plekken doen. Om de waterkwaliteit te waarborgen moet Nederland aan Europese Kaderrichtlijn Water (KRW) voldoen. Binnen dat kader staan de chemische en ecologische kwaliteit van het water centraal.

De waterkwaliteit van het oppervlaktewater toont twee gezichten. In vergelijking met 25-30 jaar geleden verbeterde de waterkwaliteit, herstelden bepaalde visstanden en kan men nu veilig zwemmen. Ook de ecologische samenstelling van het water verbeterde de afgelopen jaren, maar die trend is inmiddels gestagneerd. De ecologische kwaliteit wordt voornamelijk verstoord door nutriënten die onder andere in de landbouw worden gebruikt ([Wageningen University](#), 2022). De oppervlaktewateren, in Nederland en Hoogheemraadschap van Rijnland, voldoen nergens aan de Europese Richtlijn ([Hoogheemraadschap Rijnland](#), 2025). Voor 80% van die chemische stoffen voldoen Nederland en Rijnland wel aan de norm, maar voor 20% van die vervuilende stoffen niet. Voor Haarlemmermeer betekent dat het Spaarne en Noordzeekanaal vier tot zes vervuilende stoffen boven de gestelde norm reiken. En voor de rest van Haarlemmermeer drie stoffen (namelijk, arseen, fluorantheen en PFAS) die de grens overschrijden ([WKP](#), 2025). De vervuiling met PFAS blijft niet tot de bodem beperkt, maar is dus ook in het oppervlaktewater gedrongen.

Nederland krijgt als rivierdelta veel vervuiling in het water dat stroomopwaarts wordt geloosd. Mede op aandringen van Nederland werd de KRW van kracht in heel Europa. In 2027 moet al het oppervlaktewater aan de richtlijn voldoen ([Wageningen University](#), 2022).

Conclusie

In Haarlemmermeer zijn wonen, bedrijvigheid en luchtvaart geconcentreerd. Dat levert inwoners en ondernemers economische kansen en een goede infrastructuur voor mobiliteit, maar die voordelen hebben ook een keerzijde: nadelen voor de woonomgeving. Met een hogere verontreiniging van lucht, water en bodem tot gevolg. Naast vervuiling leidt die mobiliteit ook tot een hogere mate van geluidshinder.

Literatuur

Boon, M. Rossum van, L. (2019) *Vet Belangrijk. Feiten en fabels over voeding, vetverbranding en verborgen dikmakers*. Ambo|Anthos: Amsterdam.

Frank, B. (2023) *Over de Kop. Wat er in je hoofd en lichaam gebeurt bij een burn-out en hoe je er weer van afkomt*. Das Mag Uitgeverij.

Haverkamp, B. F., Oosterlaan, J., & Hartman, E. (2021). Move to Improve: Effecten van een beweeginterventie op cognitieve functies, schoolprestaties en mentale gezondheid van jongeren. https://www.nro.nl/sites/nro/files/media-files/eindrapport_move_to_improve.pdf.

Janssen, NAH; Houthuijs, D; Dusseldorp, A (2022) Gezondheidseffecten van ultrafijn stof van vliegverkeer rond Schiphol. Integraal rapport. RIVM: Den Haag.

Medzhitov R. Origin and physiological roles of inflammation. *Nature* (2008) 454(7203):428–35. doi: 10.1038/nature07201

Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat (2024) *Notitie: Bijdrage Luchtvaart aan lokale luchtkwaliteit*. Adecs Airinfra Consultants BV. Den Haag.

Moseley P. Stress proteins and the immune response. *Immunopharmacology* (2000) 48(3):299–302. doi: 10.1016/s0162-3109(00)00227-7

M P Poelman, S C Dijkstra, S K Djojosoeparto, D Winkel, C Linnebank, J C Seidell, E de Vet, CBM Kamphuis (2023) Monitoring the healthiness of food environments in supermarkets and out-of-home settings. *European Journal of Public Health*, Volume 33, Issue Supplement 2.

Questionmark (2024), Superlijst Gezondheid 2024: “Welke supermarkt maakt van gezond eten de makkelijke keuze?”, Questionmark: Amsterdam.

Shah, A. K., Mullainathan, S., & Shafir, E. (2012). Some Consequences of Having Too Little. *Science*, 338(6107), 682–685. <https://doi.org/10.1126/science.1222426>

Wageningen University (2022) *Wageningen World*. Nr. 3 10-15

De consequentie van een 'gezonde' financiële situatie, of voldoende welvaart heeft over de breedte van het gezinsleven grote effecten. Goed rond kunnen komen, leidt bijvoorbeeld tot minder stress en daarmee ook tot meer (gezonde) levensjaren, het ultieme betaalmiddel in het leven van iedereen. In dit hoofdstuk beschrijven we de financiële situatie van Haarlemmermeerse huishoudens vanuit het perspectief van inkomen, vermogen en schuld. We verkennen de welvaart van deze huishoudens in de breedste zin van het woord, door welvaart te beschrijven vanuit de drie perspectieven en gaan op zoek naar achterliggende mechanismen die het ontstane beeld kunnen verklaren. In onze beschrijving van de verdeling van inkomen, vermogen en schuld gebruiken we een 'Gini-coëfficiënt'. Dit is een getal tussen de 0 en 1 dat iets zegt over de verdeling van inkomen, vermogen of schuld. Een 0 betekent dat alles evenredig over de hele populatie is verdeeld, een 1 dat alles is geconcentreerd bij één huishouden. Hoe dicht het getal bij de 0 komt hoe gelijkmatiger de verdeling. Des te hoger het getal, des te groter de concentratie van inkomen, vermogen of schuld bij een kleinere groep huishoudens.

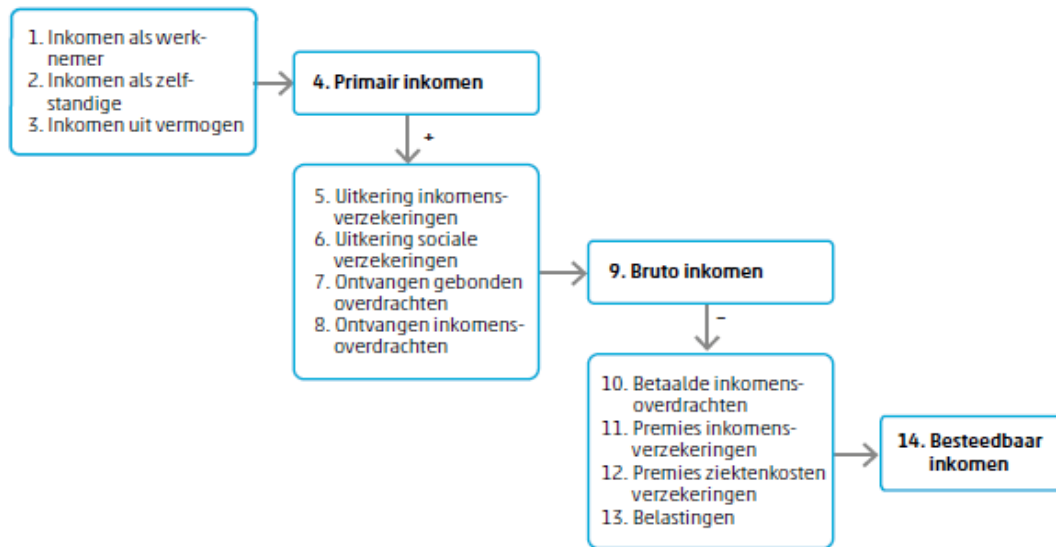
Voor de analyse is gebruikgemaakt van twee peiljaren. Als eerste de meest actuele gegevens uit 2022. Alle genoemde cijfers zijn, indien anders vermeld, uit dit jaar. Het tweede peiljaar is 2011. Dit jaar is gekozen omdat dit het eerst beschikbare peiljaar was in een financiële crisis. Op deze manier zijn we in staat hoog- en laagconjunctuur met elkaar te vergelijken.

Inkomen

Voordat we de diepte induiken over de financiële gesteldheid van Haarlemmermeerse huishoudens⁸ is het noodzakelijk om een aantal begrippen te definiëren. Om te kunnen voorzien in de dagelijkse behoeften van een huishouden is geld nodig. Dit geld kan op verschillende manieren worden verkregen. De meest voorkomende variant is loon uit arbeid. Inkomen kan daarnaast uit vermogen worden gegenereerd, door rente dividenden of winstdelingen uit ondernemingen of huur van onroerend goed. Tot slot kan inkomen ook worden verkregen uit (pensioen)uitkeringen, of toeslagen. Dus naar welk getal te kijken? Het CBS onderscheidt verschillende vormen van inkomen, namelijk: primair inkomen, bruto inkomen, besteedbaar inkomen en gestandaardiseerd besteedbaar inkomen.

⁸ In dit onderzoek kijken we naar inkomen op het niveau van het huishouden. Ten eerste omdat dit het dichtst bij de realiteit van huishoudens komt. Daarnaast omdat schulden en het vermogen alleen op het niveau van het huishouden worden gemeten en op dit schaalniveau met elkaar in verband kan worden gebracht.

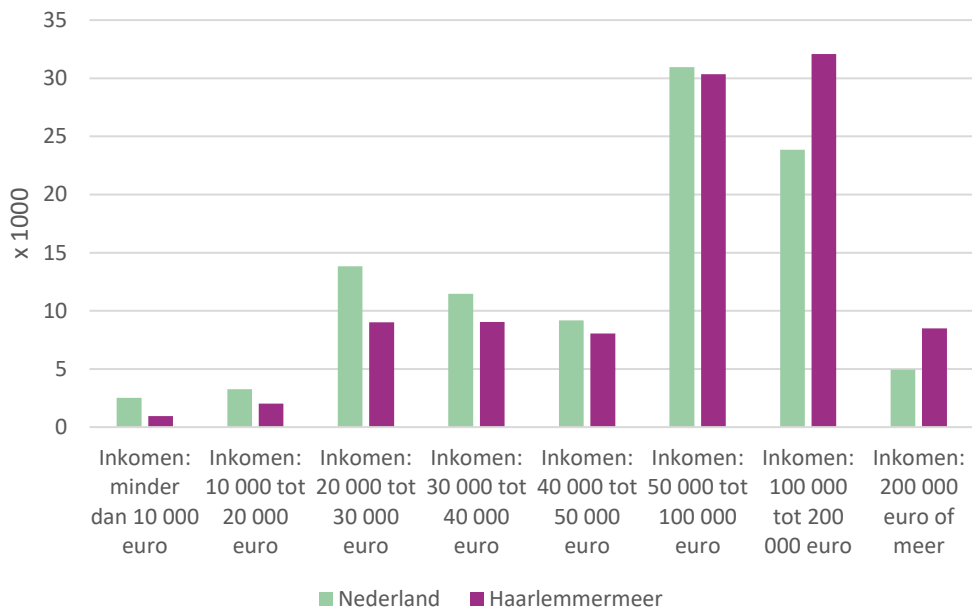
Afbeelding 1: definities inkomen CBS

Haarlemmermeer; een eerste beeld?

In Haarlemmermeer verkrijgen veruit de meeste huishoudens het grootste aandeel van hun inkomen uit loon (59%). Daarnaast verdient 10,3% van de huishoudens zijn geld als (zelfstandig) ondernemer. En, in ruim 24% van de huishoudens vormt een pensioenuitkering de voornaamste inkomstenbron. Een kleine 6% van de huishoudens komt rond van een sociale uitkering. In bijna 1% van de gevallen leeft het huishouden van passief inkomen, geld dat gegenereerd wordt door vermogen.

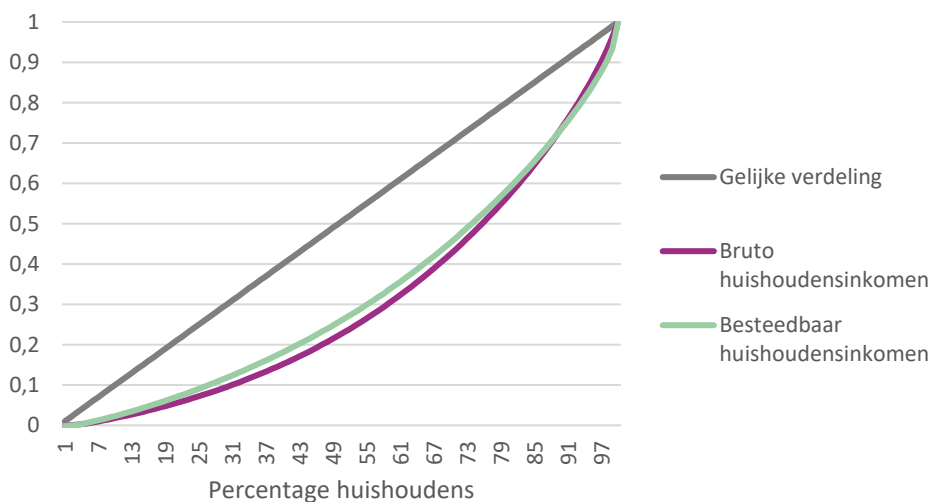
In meerderheid gaat het Haarlemmermeerse gezinnen financieel voor de wind. Het gemiddelde bruto huishoudensinkomen in Haarlemmermeer ligt bijna €20.000 hoger dan het landelijk gemiddeld inkomen. En ook het middelste, mediane inkomen ligt een kleine €20.000 hoger dan het landelijke gemiddelde. Zelfs na aftrek van belastingen en verschillende premies heeft een Haarlemmermeers gezin gemiddeld €10.000 meer te besteden dan een gemiddeld Nederlands gezin. Ook het mediane besteedbaar inkomen ligt €9.000 hoger dan het landelijk gemiddelde mediane besteedbare inkomen. Ten opzichte van Nederland komen huishoudens met een besteedbaar inkomen tot €40.000 euro minder voor. Tegelijkertijd is er een oververtegenwoordiging van huishoudens met in alle inkomenscategorieën tussen €50.000 en €200.000 euro. Bij de bruto inkomensverdeling geldt zelfs dat Haarlemmermeer een oververtegenwoordiging heeft in alle categorieën boven €50.000.

Figuur 1: bruto huishoudensinkomen Nederland en Haarlemmermeer 2022

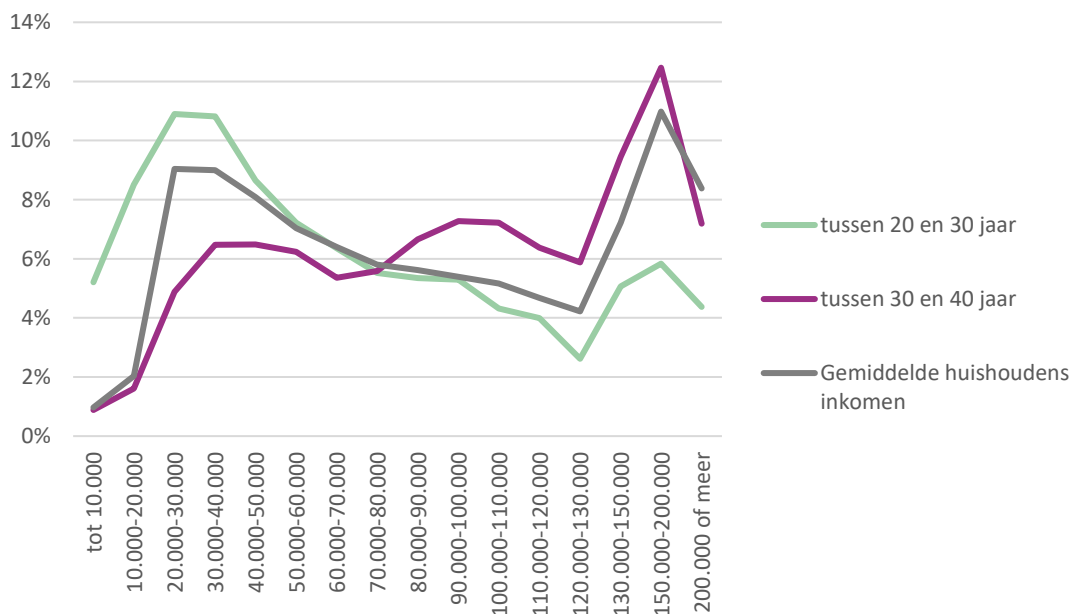
Deze gemiddelden betekenen niet dat in de gemeente iedereen er hetzelfde voor staat. De verdeling van het inkomen is ongelijk. Ook financieel verdient niet iedereen jaarlijks evenveel. In Haarlemmermeer geldt voor het bruto inkomen een Gini-coëfficiënt van 0.393, een kleine stijging ten opzichte van 2011. De nivellerende maatregelen die het Rijk neemt via het belasting-, en toeslagenstelsel zorgen ervoor dat ongelijkheid verder wordt teruggebracht en daalt de Gini-coëfficiënt tot 0.334. Wanneer we dit zouden standaardiseren voor éénpersoonshuishoudens 0.271, een getal dat zich verhoudt tot de nationale inkomensverdeling van 0.285 (CBS,2024). In internationaal perspectief is dit een laag cijfer. De Europese unie had bijvoorbeeld een cijfer van 0.296 en de Verenigde Staten een inkomensverdeling van 0.415 (Eurostat, 2025). Die verdeling is grafisch weer te geven in een Lorentz-curve. Hoe verder de lijn van de diagonaal verwijderd is, hoe ongelijker de verdeling van het inkomen.

Figuur 2: Lorentz-curve besteedbaar/bruto inkomen Haarlemmermeer

Deze gelijkmatigheid komt mede voort door de geschiedenis van de polder als groeikern. Stapsgewijze groei van Hoofddorp en Nieuw-Vennep door uitbreidingswijken leverden Haarlemmermeer demografische golven op. Dit heeft de laatste decennia van Haarlemmermeer een kinderrijke gemeente gemaakt. De bouw van ééngezinswoningen, met veel koopwoningen, leidde er ook toe dat een specifiek doelgroep naar de gemeente trok. Dit maakt, ruim een decennium na de opleving van de VINEX dat er, verhoudingsgewijs, veel veertigers en vijftigers in de gemeente wonen. Dit is voor velen ook de periode dat huishoudens het hoogste bruto inkomen genieten. Daartegenover staat dat er op dit moment weinig huishoudens zijn met een leeftijd tussen de 20 en de 30 jaar. Die inwoners starten op de arbeidsmarkt en krijgen meestal hun eerste, minder hoge salaris. Deze groep is in Haarlemmermeer relatief klein ten opzichte van leeftijdsgroepen met hogere salarissen.

Figuur 3: bruto huishoudensinkomen naar leeftijd referentiepersoon

Haarlemmermeer; de uitersten

Ondanks de relatief gelijke inkomensverdeling zijn er in Haarlemmermeer grote verschillen tussen huishoudens met heel veel, en betrekkelijk weinig inkomen. De verschillen in de gemeente zijn vergelijkbaar met de verschillen tussen alle Nederlanders. Er zijn huishoudens voor wie loon de primaire inkomstenbron is, maar die niet meer verdienen dan €10.000 per jaar. In Haarlemmermeer gaat dit om iets minder dan 700 huishoudens.

Voor wie een uitkering zoals bijstand (1,9%), vanuit de werkloosheidswet 0,4% of vanwege arbeidsongeschiktheid (2,6%) de voornaamste bron van inkomsten is, moet met substantieel minder middelen rondkomen. In Haarlemmermeer zijn er bijna 4.000 huishoudens, om verschillende redenen, afhankelijk van een dergelijke uitkering. Hun gemiddelde besteedbaar inkomen ligt gemiddeld 55% lager. De meeste moeten genoegen nemen met een besteedbaar inkomen van minder dan €24.000 per jaar.

Helemaal aan de andere kant van het spectrum zijn er huishoudens die als voornaamste inkomstenbron een passief inkomen hebben. Dit betekent dat ze inkomsten halen uit hun vermogen, zonder dat hier een vorm van arbeid tegenover staat. In Haarlemmermeer is er een kleine 600 huishoudens dat voornamelijk leeft van een passief inkomen. Maar ook binnen deze groep zijn er grote verschillen. Hoewel het gemiddelde bruto inkomen boven de €200.000 ligt, heeft een kwart van deze huishoudens een bruto inkomen van onder de €20.000. Wat deze huishoudens delen is een groot vermogen.

Een groep die geen primair inkomen meer heeft, maar wel een (basis)inkomen zijn de gepensioneerden. In Haarlemmermeer heeft 24% van alle huishoudens een pensioenuitkering als voornaamste inkomstenbron. In 22,4% van die huishoudens wordt er meer dan €10.000 per jaar bijverdient. Dit kan zijn doordat één van de twee nog niet gepensioneerd is en blijft werken, of omdat er na de start van de pensioenuitkering wordt doorgewerkt.

Wie uit het arbeidzame leven treedt, merkt dit in zijn inkomen. Hoewel Nederland in internationaal perspectief, een uniek en royaal, pensioenstelsel heeft, is het gemiddelde inkomen van huishoudens die rondkomen van pensioenuitkeringen lager. Het gemiddelde besteedbaar inkomen is 20.000 euro lager dan het gemiddelde, het bruto inkomen ligt gemiddeld een kleine €50.000 lager.

Hier staat tegenover dat de grote kosten van het leven vaak achter de rug zijn. Kinderen zijn inmiddels uitgevlogen en wanneer er sprake is van een koopwoning, is die vaak al afbetaald. In Haarlemmermeer bezit 61% van de gepensioneerde huishoudens een eigen woning. Dit is enerzijds een bron van vermogen en de kosten voor die woning liggen vaak vast in langlopende hypotheekcontracten. In een heel aantal gevallen zal de hypotheek zelfs zijn afbetaald. De andere huishoudens huren met of zonder een vorm van toeslag. Vooral de groep ouderen die een toeslag ontvangt, vanwege hun inkomenspositie, is ten opzichte van het Haarlemmermeers gemiddelde groot. En, delen van deze groep, zullen gevoelig zijn voor stijgende huur- en energieprijzen bij niet geïndexeerde pensioenuitkeringen.

Vermogen in Haarlemmermeer

Wanneer het gaat over economische positie, koopkracht, belasting, bestaanszekerheid of ongelijkheid, denken we vaak aan het inkomen van een persoon, of huishouden. Maar niet iedere euro wordt door ieder huishouden direct uitgegeven. Voor huishoudens met een laag inkomen moet al het verdiende noodgedwongen worden uitgegeven, maar in alle andere gevallen is sparen en daarmee bezit opbouwen een keuze. Hiermee ontstaat vermogen dat in de loop der jaren kan worden opgebouwd door bijvoorbeeld te sparen. Maar, vermogen kan ook worden verkregen door middel van gift of erfenis. Vermogen kan bovendien groeien zonder dat hier arbeid tegenover staat. Wie eenmaal een flink vermogen heeft vergaard, kan daarmee inkomen genereren, speculeren en economische activiteiten uitbreiden die het arbeidsvermogen overschrijden. Op vermogen zijn bovendien lagere belastingtarieven van toepassing, waardoor de verschillen in vermogen groter zijn dan bij inkomen.

Die stapeling van vermogen heeft een economische functie. Het hebben van vermogen biedt de kans om risico's te nemen, een bedrijf te starten en hiermee economische activiteit(en) te laten beginnen. Voor een economie is het dus goed als er vermogensconcentratie is, daarmee

vermogensongelijkheid bestaat, zodat het op deze manier ten baten kan komen van de samenleving. Maar een te scheve verdeling van het vermogen heeft ook nadelen. Het verbetert de startpositie van sommigen ten koste van anderen. En, kan leiden tot ‘onderinvestering’ in menselijk kapitaal waardoor het kansenongelijkheid in de hand werkt (CPB, 2024). Het kan leiden tot onderconsumptie, omdat vermogen geconcentreerd is bij te weinig personen. Een te grote ongelijkheid resulteert dan uiteindelijk in zowel een sociaal, als economisch probleem. Een optimaal punt van vermogensongelijkheid is uit analyses echter nooit naar voren gekomen.

Vermogensopbouw via de woningmarkt heeft een ander effect. Dat komt juist bij brede groepen in de samenleving terecht. En wordt met een vertraging, via erfenissen, wederom breed gedeeld. Toegang tot koopwoningen, in combinatie met matige erfbelasting, vormt zo een manier om vermogensopbouw te spreiden (Waldenstrom, 2024). In ieder geval meer dan veel andere vormen van vermogensopbouw. Over vermogen is relatief weinig onderzoek gedaan, en al helemaal niet op het schaalniveau van gemeenten. In de komende paragraaf laten we zien waar vermogen in Haarlemmermeer uit bestaat en hoe het is verdeeld.

Vermogen van Haarlemmermeerse huishoudens

Het beschrijven van vermogens vergt een heldere definitie van het begrip. Wat betekent vermogen precies? En, zijn er verschillende vormen van vermogen? Vermogen definiëren we hier als de balans van bezit enerzijds en schuld anderzijds. De optelsom van al het bezit en alle schuld in Haarlemmermeer is ‘positief’. Dit betekent dat de optelsom van het bezit hoger is dan van de schuld. Het verschil tussen die twee noemen we vermogen.

Het totale vermogen van Haarlemmermeerse huishoudens in 2022 is een getal met negen nullen, namelijk: €26.294.982.356,00, een ongelofelijk bedrag. Wanneer we kijken naar het gemiddelde vermogen van een Haarlemmermeers huishouden, komt dit neer op ongeveer €387.000,00. Dit gemiddelde vermogen is sinds 2011 verdubbeld. Hoe zit die vermogensverdeling in elkaar en hoe heeft deze zich dit tussen 2011 en 2022 ontwikkeld?

Veruit het grootste aandeel van het Haarlemmermeerse vermogen is vastgelegd in stenen (72%). En hiervan komt 92% van het vermogen voort uit de stijgende waarde van de eigen woning. Kortom, een ‘gemiddeld’ Haarlemmermeers huishouden is vermogend door het bezit van een eigen woning. In de afgelopen jaren verdubbelde het gemiddelde vermogen per huishouden. Dit heeft voornamelijk te maken met de toename van de woningwaarde en de maar beperkt (6%) toegenomen hypotheekschuld. Voor 59% komt het totale Haarlemmermeerse vermogen uit overwaarde van woningen. Hier dient bij te worden vermeld dat 65% van de huishoudens een eigen woning bezit. Dit betekent per definitie dat deze vermogensopbouw bij dit deel van de huishoudens plaats vond. Naast de eigen woning, of het bezit van ander vastgoed, zijn er ook andere vormen van vermogen. Denk aan het bezit van spaargelden (10%) of effecten zoals aandelen, of obligaties (4%), aanmerkelijke belangen in vennootschappen (10%), of het vermogen in ondernemingen (2%).

De verdeling van het Haarlemmermeers vermogen en de woningmarkt

Zowel in Nederland als in Haarlemmermeer is de vermogensongelijkheid veel groter dan inkomensongelijkheid. In internationaal perspectief is die verdeling ook hoog (OECD, 2022). In

Nederland ligt de Gini-coëfficiënt voor vermogen op 0.711. Dit is enkele tienden lager dan in 2011 (0.777). In Haarlemmermeer is er een specifiek verschijnsel zichtbaar die samenhangt met de hoeveelheid koopwoningen in de gemeente. Sinds 2011 is de Gini-coëfficiënt gedaald van 0.806 naar 0.656 in 2022. Dit komt doordat de waarde van woningen sterk is gestegen en dit bij 65% van de Haarlemmermeerse huishoudens landde; hierdoor nam de vermogensongelijkheid af. Het vermogen is namelijk breed verspreid en kan worden doorgegeven aan toekomstige generaties. Die samenhang tussen vermogen en woningmarkt is eveneens goed zichtbaar in steden waar een minder homogene groep huizen is. In steden als Amsterdam (0.85) Rotterdam (0.82) of Den Haag (0.79) is de vermogensongelijkheid groter dan het landelijke gemiddelde, of het Haarlemmermeerse cijfer (Compendium voor de Leefomgeving, 2024).

Het vermogen van de meeste Haarlemmermeerse huishoudens is echter wel gevangen in de stenen van woningen en kan niet zomaar gebruikt worden voor dagelijkse uitgaven. Tegelijkertijd is het verschil tussen degene met, en degene zonder eigen huis, toegenomen. Die verschillen worden goed duidelijk wanneer we de huishoudens uitsplitsen naar woningeigendom.

Tabel 1: Vermogen Haarlemmermeerse Huishoudens naar woningbezit 2011 - 2022

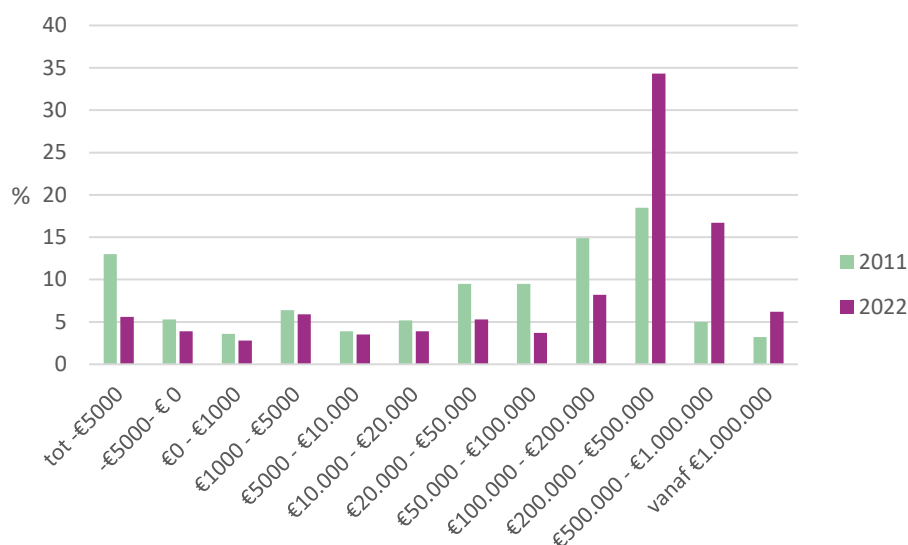
	Eigen woning		Huurwoning zonder toeslag		Huurwoning met toeslag	
	2011	2022	2011	2022	2011	2022
Gemiddeld vermogen	€270.450	€570.000	€38.000	€43.200	€3.500	€4.500
Mediaan vermogen	€148.750	€393.000	5.600	€9.000	1.300	€2.000
Bruto inkomen Huishouden	€87.350	€125.000	€47.700	€69.100	€23.600	€28.400

Bron: CBS Microdata onderzoek 2025

De vermogens van huishoudens met een eigen woning zijn in de afgelopen 11 jaar sterk gestegen. Terwijl de vermogens van huurders niet in diezelfde mate omhoog gingen.

We zien die specifieke waardestijging eveneens terug in de verdeling van Haarlemmermeerse huishoudens naar omvang van hun vermogen. Vooral het aantal huishoudens dat een vermogen tussen €200.000 en €500.000 heeft, is in 11 jaar fors gestegen.

Figuur 4: vermogensverdeling naar klasse Haarlemmermeerse huishoudens 2011-2022

Dit effect van de woningmarkt op de verdeling van vermogen is ook goed voelbaar in bijvoorbeeld grote steden. Hier is de verhouding tussen koop- en huurwoningen anders. In diezelfde tijd nam de vermogensongelijkheid daar niet af, maar juist toe. Dit komt omdat in steden als Amsterdam, Den Haag, of Rotterdam een minder homogene populatie woont (Compendium voor de Leefomgeving, 2024).

De ontwikkeling op de woningmarkt heeft grote invloed op de vermogensverdeling tussen huishoudens. Maar, hoewel dit vermogen geld toegankelijk maakt, een huis kan immers als onderpand voor een lening worden gebruikt, heeft niet ieder Haarlemmermeers huishouden met een koopwoning ‘tonnen’ op een bankrekening staan.

Een ongelijke verdeling betekent eveneens dat er huishoudens zijn met een negatief vermogen, ofwel schuld. In Haarlemmermeer betreft dat 10% van alle huishoudens. Ook in deze statistiek is de prijsverandering van vastgoed zichtbaar. In het geval dat het negatief vermogen hoger is dan €5.000 is, is vaak de hypotheekschuld hoger dan de waarde van het vastgoed. Dit kan komen doordat een huis in de nasleep van de financiële crisis uit 2008 is verkocht met een restschuld, of bijvoorbeeld door investeringen in het huis die de waarde niet direct verhogen. De belangrijkste observatie is: hoe lager het negatief vermogen, des te lager de invloed van de hypotheekschuld.

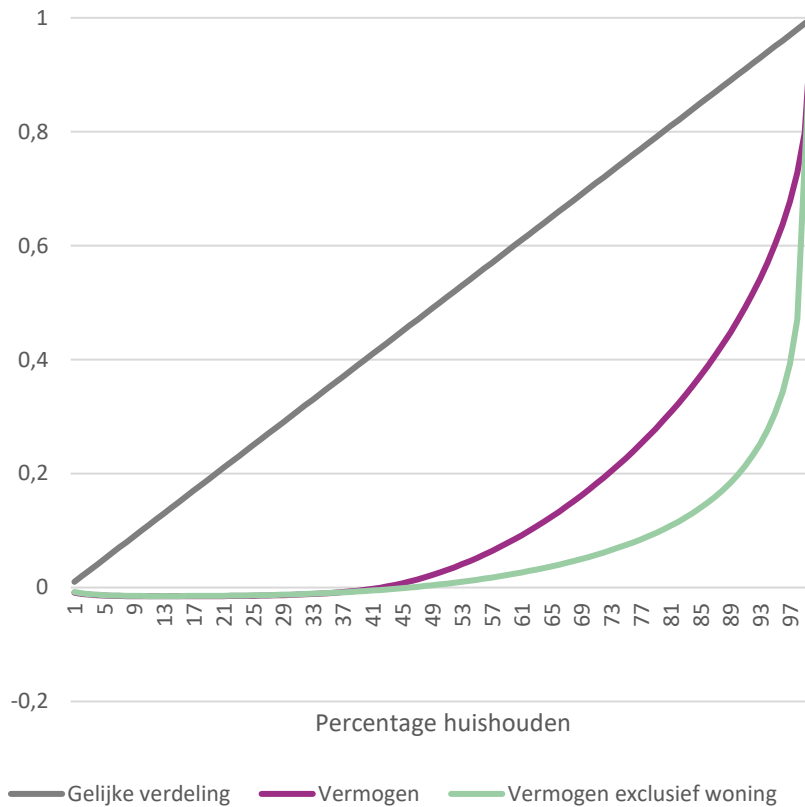
Het hebben van een eigen woning, het aangaan van een hypotheek is voor 65% van de Haarlemmermeerse huishoudens de dagelijkse realiteit en speelt in statistiek over vermogen een dominante rol. Hoe bepalend de woningmarkt is op de ‘vermogensgelijkheid’ in een gemeente als Haarlemmermeer komt tot uitdrukking in de berekening van de vermogensverdeling.

Vermogen zonder de eigen woning

Wanneer we kijken naar de vermogensverdeling, zonder daarin de eigen woning te betrekken, ontstaat een heel ander beeld. De Gini-coëfficiënt van het vermogen waarbij de woning niet is meegeteld ligt in Haarlemmermeer op 0.879, en is daarmee iets afgenomen ten opzichte van 2011

(0.892). Hiermee is dit vermogen ongelijker verdeeld dan in Nederland (0.854). Het verschil in ongelijkheid met Nederland is echter een stuk kleiner. Nog steeds beschikt een Haarlemmermeers huishouden gemiddeld over ruim €159.000, maar de verdeling ervan is fundamenteel anders.

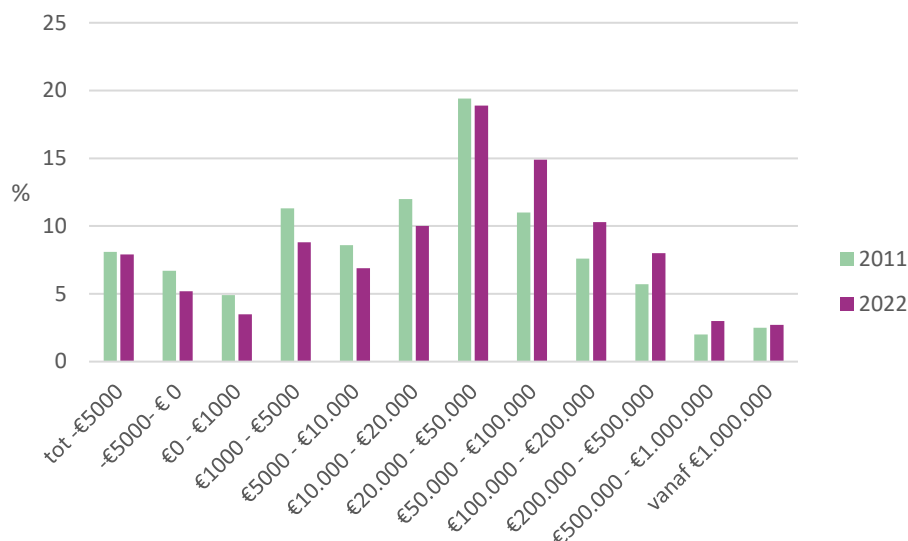
Figuur 5: Lorenz-curve vermogen inclusief en exclusief eigen woning

Wanneer we de woning uit de berekening halen, blijkt vermogen geconcentreerd te zijn bij een kleinere groep huishoudens. Niet 10% maar 13% van de huishoudens heeft dan een negatief vermogen. En, 24% van de meest vermogende huishoudens beschikken over een vermogen van meer dan €100.000. Gezamenlijk bezit dit kleine kwart van de Haarlemmermeerse huishoudens 90% van het totale vermogen.

Hoe dit vermogen is opgebouwd verschilt per groep. Bij huishoudens met een vermogen kleiner dan €200.000 is het vermogen voornamelijk opgebouwd uit spaargeld, dit is meer dan 60% van al het vermogen. Een ander, veel kleiner, maar veel voorkomende vorm van vermogen is het bezit van aandelen of obligaties.

Figuur 6: verdeling vermogens ex woning naar klasse Haarlemmermeerse huishoudens

In de hogere vermogensklasse (figuur 6) boven €200.000, verspreidt het vermogen zich over verschillende vormen. Naarmate het vermogen stijgt, wordt, naast de eigen woning, het bezit van vermogen in ondernemingen, aanmerkelijke belangen in vennootschappen belangrijker. Het zijn juist deze vormen van vermogen die verschillen doet toenemen, omdat deze groei niet afhankelijk is van het arbeidspotentieel.

De vermogenstop

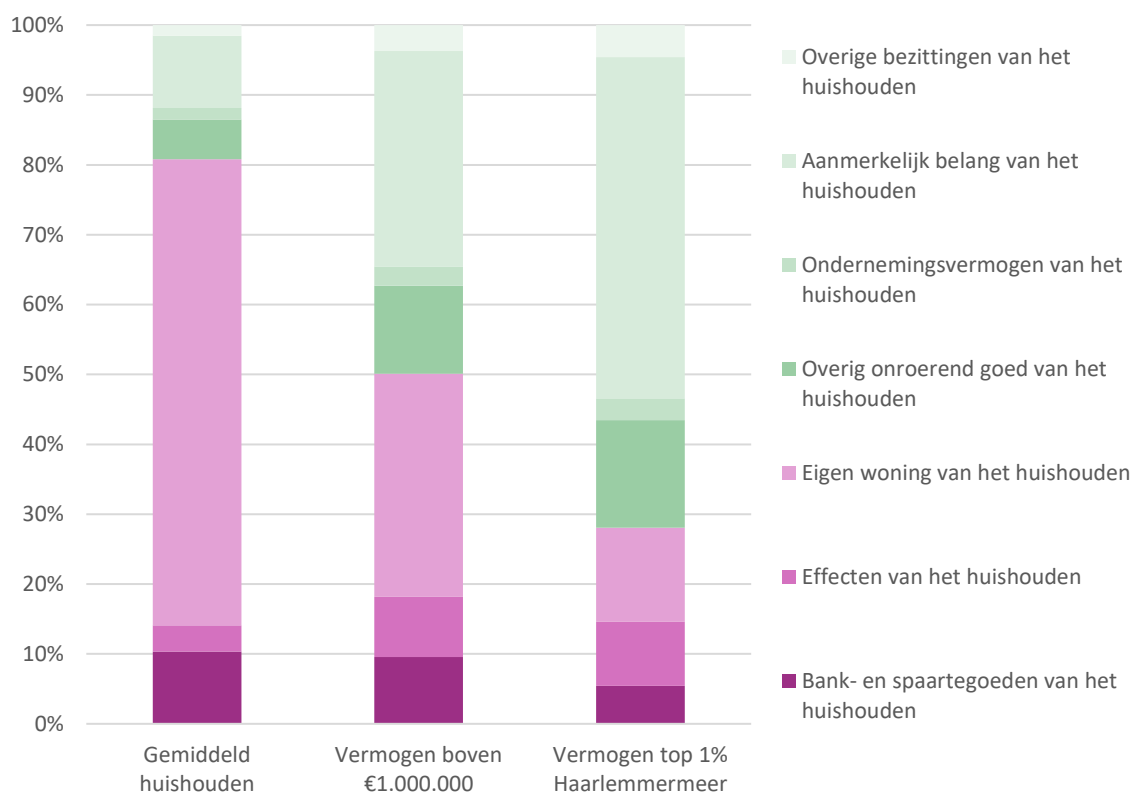
In Haarlemmermeer is er een groep huishoudens (2,7%) met meer dan €1.000.000 aan vermogen, exclusief de eigen woning. Gemiddeld bedroeg hun vermogen, los van hun huis, €1.500.000 per huishouden. Gezamenlijk bezit deze 2,7% meer dan 50% van al het vermogen dat in de gemeente door huishoudens is vergaard. Dit verschil is verklaarbaar wanneer we de verdeling van het bezit van deze groep afzetten tegen een gemiddeld Haarlemmermeers huishouden.

Huishoudens in deze groep hebben niet het overgrote merendeel van hun bezit (inclusief de eigen woning) opgebouwd via onroerend goed, terwijl dit gemiddeld 72% van het vermogen uitmaakt.

Voor huishoudens met meer dan €1.000.000 geldt dat hun vermogen anders is verspreid. Een substantieel deel is geïnvesteerd in onroerend goed (34%). Deze huishoudens bezitten ook relatief veel aandelen en obligaties (10%). Het onderscheidende element voor deze groep is dat 41% van het vermogen bestaat uit 'aanmerkelijke belangen' in vennootschappen.

Zelfs binnen dit selecte gezelschap bestaan grote verschillen. De top 1% van vermogende Haarlemmermeerse huishoudens bezit 79% van deze 'aanmerkelijke belangen' die in het bezit zijn van deze groep. Dit is 65% van de totale waarde van aanmerkelijke belangen van Haarlemmermeerse huishoudens.

Figuur 7: Verdeling van het type vermogen Haarlemmermeerse huishoudens

De afgelopen jaren is deze vorm van vermogen in Nederland belangrijker geworden in de opbouw van het vermogen van rijke huishoudens (2024). Dit wordt ook bij Haarlemmermeerse huishoudens goed zichtbaar, want de verschillen in de groep boven één miljoen euro zijn sinds 2011 alleen maar groter geworden. Dit komt omdat de waarde van aanmerkelijke belangen in de afgelopen 11 jaar verdubbelde. Dit is de grootste waardestijging van alle vermogensvormen.

Vermogen in Haarlemmermeer; meer dan één verhaal

Over de vermogenspositie van Haarlemmermeerse huishoudens zijn meerdere verhalen te vertellen. In eerste instantie valt op dat door het grote aantal koopwoningen vermogen relatief gelijk verdeeld is. In ieder geval gelijker dan het landelijk gemiddelde. Bovendien heeft er een (her)verdeling van vermogen plaatsgevonden onder een brede groep huiseigenaren die hun vermogen tussen 2011 en 2022 zagen stijgen.

Naast dit bredere verhaal is er aan de bovenkant een ander verhaal te vertellen. Namelijk dat wanneer het vermogen groot genoeg en minder belast wordt, het voor zichzelf gaat werken. Huishoudens met een groot vermogen verdelen dit over meerdere vormen en kunnen op deze manier risico's spreiden. Juist de allergrootste vermogens, die van de top 1% zijn het afgelopen jaren sterk gegroeid. Dit komt voornamelijk door eigendom van aannemelijke belangen. Die belangen zijn sterk in waarde gestegen. Dit sluit aan bij het landelijke beeld dat het CPB afgelopen jaar schetste. Dat is ten eerste, dat vermogen zichzelf in stand houdt en vergroot. En, dat aannemelijke belangen in vennootschappen hier een steeds grotere rol in spelen.

Schuld

Tegenover het vermogen dat huishoudens bezitten staan eventuele schulden. Vermogen is de resultante van die vergelijking. In onze taal tillen we zwaar aan schuld en geven we financiële schulden dezelfde naam aan criminelen die een wet overtreden, namelijk 'schuld'. Zoals een crimineel schuldig is aan een strafbaar feit, heeft een persoon of huishouden schuld bij een geldverstrekker. Wanneer men leent is men 'schuldig'. In de Engelse taal bestaat de mogelijkheid om andere woorden te geven aan schuld namelijk: *guilty, to blame, in debt*, en *to owe*. En wellicht doet dit meer recht aan wat de meerderheid van de schulden in Haarlemmermeer en Nederland is. Want, is iedereen die een schuld heeft ook schuldig? Zolang er een inkomen is, of een onderpand om schuldeisers te kunnen betalen, is er voor een huishouden weinig aan de hand. Bovendien gaan we als samenleving met verschillende schulden anders om. Dit betekent ook dat een grote schuld niet problematisch hoeft te zijn, of andersom een kleine schuld huishoudens de afgrond in kan storten. In deze paragraaf duiken we in dit fenomeen op Haarlemmermeerse schaal. Schuld is een fenomeen dat bij 77,2% van de huishoudens in Haarlemmermeer voor komt. Een groep huishoudens (22,8%) is op geen enkele manier 'schuldig'. Daarmee is het hebben van een financiële schuld en dito verplichting een alledaags verschijnsel. De overgrote meerderheid van alle schulden zijn hypotheekschulden voor woningen (86,1%). Daarnaast zijn er studieschulden (1,5%) en alle 'overige' schulden (12,4%). Gemiddeld heeft een Haarlemmermeers huishouden ruim €134.000 schuld, waarbij tegenover een onderpand (in de vorm van een huis) staat.

Hypotheekschulden in Haarlemmermeer

De overgrote meerderheid van de Haarlemmermeerse schulden bestaat uit hypothecaire leningen die huishoudens zijn aangegaan om hun koophuis te financieren. Dit betekent dat 86% van de totale schuld van Haarlemmermeerse huishoudens is geconcentreerd bij een groep van slechts 57%. De overige 43% van de huishoudens huurt of heeft geen hypotheek (meer). Dit kan zijn omdat de lening geheel is afbetaald, of omdat er geen hypotheeklening nodig was om het huis te financieren. De ontwikkelingen op de woningmarkt en de stormachtige groei van de huizenprijzen zijn goed zichtbaar in de statistiek over hypotheekschuld. De hoogte van de gemiddelde hypotheekschuld per huishouden nam met 12% toe, terwijl de totale hypotheekschuld met 52% steeg. Dit betekent dat die 52% meer hypotheekschuld voornamelijk terecht kwam bij de groep die sinds 2011 de woningmarkt is opgekomen. De overwaarde, bij de verkoop van een huis, wordt betaald door de koper. Uiteindelijk dus door de starter op de woningmarkt, die zonder (veel) eigen vermogen een hogere hypotheek moet aangaan voor dezelfde woning en daarmee de keten van overwaardes mogelijk maakt. Ondanks het feit dat een starter op de woningmarkt een hogere hypotheek moet aangaan om zijn/haar eerste woning te kunnen financieren en hij/zij dan aan het begin van de dertigjarige looptijd van een hypotheek staat, bestaat er geen statistisch verband tussen leeftijd en de hoogte van de hypotheek. De omvang van de schuld hangt vooral af van de ruimte in het inkomen van een huishouden. De hypotheekschuld is de enige vorm van schuld met enige spreiding. Hoewel de ongelijkheid in de afgelopen jaren tussen 2011 (0.613) en 2022 (0.658) iets toenam staat deze in verhouding met de ongelijkheid in vermogen (inclusief de woning). Ook dit laat zien dat vermogen en schuld in Haarlemmermeer sterk verbonden zijn met de woningmarkt.

Studieschulden

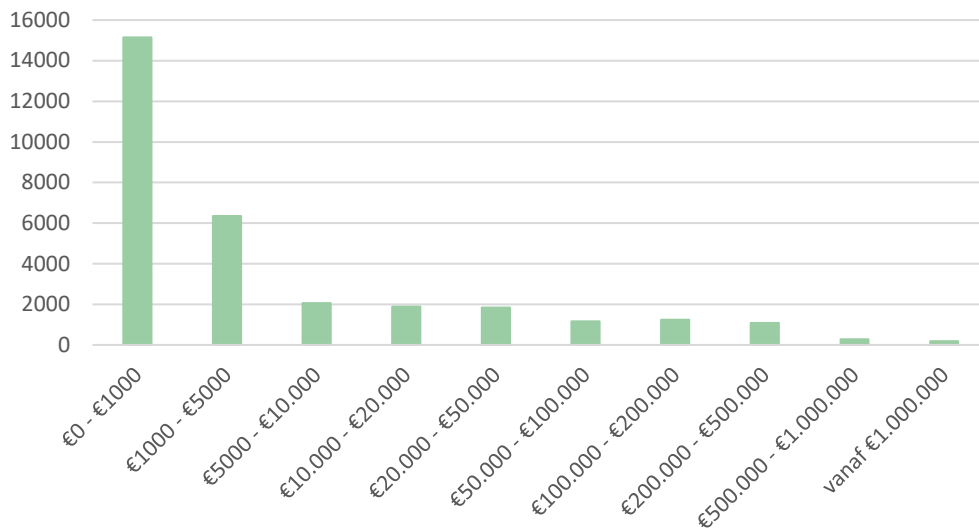
Wanneer we kijken naar schuld, vormen studieschulden een vreemde eend in de bijt. Het onderpand van een studieschuld heeft geen directe monetaire waarde. Het is immers een diploma waarmee de betrokkene zichzelf een goede uitgangspositie op de arbeidsmarkt kan verschaffen en daarmee dito inkomen in zijn latere leven. Bovendien bestaat er in het geval van de studieschuld maar één schuldeiser: het Rijk. Omdat het diploma niet per definitie leidt tot een hoger inkomen, en de verzilvering van een diploma geen wetmatigheid is, stelt de overheid zich als schuldeiser coulant op. Studieschulden werden tot 2015 in 15 jaar en na die tijd in 30 jaar terugbetaald tegen het rentetarief dat de staat betaalt op staatsobligaties. Die zijn immers nodig om de studiefinanciering mogelijk te maken. Er wordt bij de terugbetaling altijd gekeken naar de draagkracht van het huishouden. Tot slot wordt er, onder het motto ‘van een kale kip kan je niet plukken’, bij aanvullende regelingen in sommige gevallen overgegaan tot kwijtschelding van een deel van de schuld. In het geval van studieschulden heeft de overheid als schuldeiser een totaal ander gezicht dan bij boetes of te veel ontvangen toeslagen.

Waar hypotheekschulden relatief gelijk zijn verdeeld over Haarlemmermeerse huishoudens, zijn de overige vormen van schuld dit niet. De Gini-coëfficiënt van 0.962 betekent dat het overgrote merendeel van de studieschuld is geconcentreerd bij een relatief kleine groep huishoudens. Met de invoering van het leenstelsel in 2015 steeg de gemiddelde studieschuld van Haarlemmermeerse huishoudens met 85%. Dit terwijl de som van alle studieschuld met 230% in waarde toenam. Dit betekent dat een kleine groep huishoudens een hoge schuld heeft.

Overige Schulden

Tot slot bestaat er de categorie ‘overige schulden’. Dit betreft schulden die bij het Bureau voor Krediet Registratie (BKR) staan geregistreerd. Denk hierbij aan persoonlijke leningen, financiering van auto's, een mobiele telefoon op afbetaling of schulden die worden gemaakt op een creditcard. Bij 45,9% van de Haarlemmermeerse huishoudens is ook sprake van een ‘overige schuld’. De meeste schulden in deze klasse betreffen bedragen tot €1.000 (48,5%); 20,3% van die schulden ligt tussen de 1.000-5.000 euro. De hoeveelheid overige schuld steeg ten opzichte van 2011 met 44%. De concentratie van ‘overige schuld’ is zeer sterk (Gini-coëfficiënt van 0.973). Dit betekent dat er een klein aantal huishoudens een hoge ‘overige schuld’ heeft. Opvallend is dat er geen statistisch verband bestaat tussen de hoogte van het inkomen en de hoogte van de overige schuld van huishoudens.

Figuur 8: Haarlemmermeerse huishoudens naar omvang overige schuld 2022

Negatief vermogen

In sommige gevallen is het bezit van huishoudens minder waard dan de hoogte van de schuld. In deze gevallen spreken we van een negatief vermogen. Het hebben van een negatief vermogen hangt in de meeste gevallen samen met de woningwaarde. Een woning kan immers ‘onder water staan’. Dit verschijnsel kwam in de eerste helft van het vorige decennium veel voor in Haarlemmermeer: woningen waren door de financiële crisis in waarde gedaald. Het aantal huishoudens met een negatief vermogen daalde sinds 2011 dan ook met 50%. In 2022 had 10% van de Haarlemmermeerse huishoudens een negatief vermogen. Als een soort spiegelbeeld zien we huishoudens met een negatief vermogen, die een gemiddeld hogere en ander type schuld hebben: de hypotheekschuld. Deze schuld van huishoudens met een negatief vermogen is gemiddeld lager dan in 2011, maar andere vormen van schuld zijn daarentegen hoger. De ‘overige schuld’ is bij deze huishoudens gemiddeld verdubbeld en de gemiddelde studieschuld is 280% hoger. Wat eveneens opvalt is dat verschillen tussen huishoudens met een negatief vermogen groter is geworden. Het negatieve vermogen concentreert zich bij een specifieke groep huishoudens.

Signalen

De financiële positie van Haarlemmermeerse huishoudens toont ons veel welvaart, die ook breed is verspreid. Welvaartsstatistieken laten een grote correlatie zien met de bestaande woningvoorraad en de ontwikkelingen die op de woningmarkt plaatsvonden tussen 2011 en 2022. De samenhang tussen inkomen, vermogen en schuld enerzijds en de toegang hebben tot een eigen woning anderzijds, zijn niet los van elkaar te zien.

Ten opzichte van het landelijk gemiddelde kent Haarlemmermeer relatief veel huishoudens met een hoog inkomen en relatief weinig huishoudens in de laagste inkomensklasse. Dit is niet vreemd aangezien er in Haarlemmermeer veel koopwoningen staan. Voor het financieren van een woning gelden nu eenmaal financiële voorwaarden. Het is niet vreemd dat het voldoen aan die voorwaarden terug is te zien in de financiële positie van Haarlemmermeerse huishoudens. Desondanks woont 35%

van het aantal huishoudens niet in een koopwoning. En, hier zijn ook duizenden huishoudens bij die (tijdelijk) afhankelijk zijn van financiële vangnetten van de overheid. Deze groep heeft een aanmerkelijk lager inkomen.

Dit verhaal geldt, in het klein, voor een groeiende groep gepensioneerden. Van deze huishoudens woont het merendeel in een koopwoning. Voor hen zijn de grote kosten van het leven geweest en de kosten voor de woning staan vaak via de hypotheek vast. Huishoudens waarbij de pensioenuitkering en de AOW hét huishoudens inkomen uitmaakt, zullen dit inkomen niet zomaar zien stijgen, en dat is in de meeste gevallen geen probleem. Er is echter een groep zonder eigen woning, met een beperkt inkomen die kwetsbaar is voor huurverhogingen en stijgende energieprijzen.

Over het vermogen van Haarlemmermeerse huishoudens zijn meerdere inzichten te delen. In brede zin groeit of krimpt het vermogen conform de ontwikkelingen op de woningmarkt. De stijging van het vermogen tussen 2011, in de nasleep van de financiële crisis, en 2022 laat zien dat Haarlemmermeerse vermogens hier sterk mee verbonden zijn. Dit heeft, door het grote aantal koopwoningen ook een nivellerend effect. Dit betekent anderzijds dat de verschillen met inwoners die geen toegang hebben tot een koopwoning groter zijn geworden.

Wanneer de woning niet wordt meegenomen in de vermogensanalyse ontstaat er een ander beeld. Die van een topgroep, waarbij het vermogen in een klein aantal gevallen het huishoudensinkomen uitmaakt, in plaats dat het inkomen meer vermogen oplevert. Dit vermogen is bovendien anders en meer verspreid belegd, vooral in belangen van ondernemingen. Juist deze spreiding en de waardestijging in die aanmerkelijke belangen maken dat de vermogensongelijkheid in Haarlemmermeer iets groter is dan in Nederland.

De keerzijde van vermogen vormen de schulden van huishoudens. Ook die zijn zeer sterk verweven met de woningmarkt. De lasten van deze schulden liggen voor huishoudens lange tijd vast. Dit betekent dat zolang een huishouden de lasten van de schuld kan dragen er geen reden tot zorg is. Zelfs wanneer de waarde van woningen daalt, maakt dit niet uit. Als woningen echter onder water staan en huishoudens noodgedwongen moeten verkopen, ontstaan situaties van restschuld en negatief vermogen. In 2011 was het aantal huishoudens dat hiermee te maken kreeg beduidend hoger dan in 2022. Maar in 2022 is het negatief vermogen gemiddeld hoger en het aandeel van de hypotheekschuld kleiner. De 'overige schulden' zijn juist gestegen. Dit zijn bovendien schulden waar niet altijd een onderpand voor is. Dit betekent dat deze huishoudens kwetsbaar worden, wanneer zij schuldeisers niet kunnen betalen.

Literatuur

CBS (2024), Materiele Welvaart in Nederland, Centraal Bureau voor de Statistiek, Nederland, Den Haag

Compendium voor de Leefomgeving (2024), Vermogens- en inkomensongelijkheid, 2011 – 2022, <https://www.clo.nl/indicatoren/nl219103-vermogens-en-inkomensongelijkheid-2011-2022>, Geraadpleegd op 14-04-2025

CPB (2024), De lange weg naar de top: Vermogensmobiliteit in Nederland, Centraal Planbureau, Nederland Den Haag

Eurostat (2025), Gini coefficient of equivalised disposable income by age, website: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_di12/default/table?lang=en, geraadpleegd op 10-04-2025

NRC (2021), Coalitie verwacht miljardenstrop na uitspraak over belasting op vermogen, Gepubliceerd in NRC op 31-01-2022

NRC (2024), Zo. Nu eerst een belastingvoordeel. Hoe de Bavaria-familie het uitstekend voor zichzelf regelde, Gepubliceerd in NRC op 08-02-2024

NRC (2024), Rijk worden is zo makkelijk niet, rijk blijven is dat wel, Gepubliceerd in NRC op 27-08-2024

NRC (2025), 'Ongelijkheid een probleem? Niet in onze westerse democratieën, Gepubliceerd in NRC op 21-2-2025

OECD (2022), [https://data-explorer.oecd.org/vis?fs\[0\]=Topic%2C1%7CSociety%23SOC%23%7CInequality%23SOC_INE%23&pg=0&fc=Topic&bp=true&snb=2&df\[ds\]=dsDisseminateFinalDMZ&df\[id\]=DSD_WEALTH%40DF_WEALTH&df\[ag\]=OECD.WISE.I&df\[vs\]=1.0&lo=5&lom=LASTNPERIODS&dq=.A.NW..MEDIAN.&to\[TIME_PERIOD\]=false](https://data-explorer.oecd.org/vis?fs[0]=Topic%2C1%7CSociety%23SOC%23%7CInequality%23SOC_INE%23&pg=0&fc=Topic&bp=true&snb=2&df[ds]=dsDisseminateFinalDMZ&df[id]=DSD_WEALTH%40DF_WEALTH&df[ag]=OECD.WISE.I&df[vs]=1.0&lo=5&lom=LASTNPERIODS&dq=.A.NW..MEDIAN.&to[TIME_PERIOD]=false)

Waldenstrom (2024), Richer and more Equal, A New History of Wealth in the West, Polity Press, United Kingdom, Cambridge

Case 1

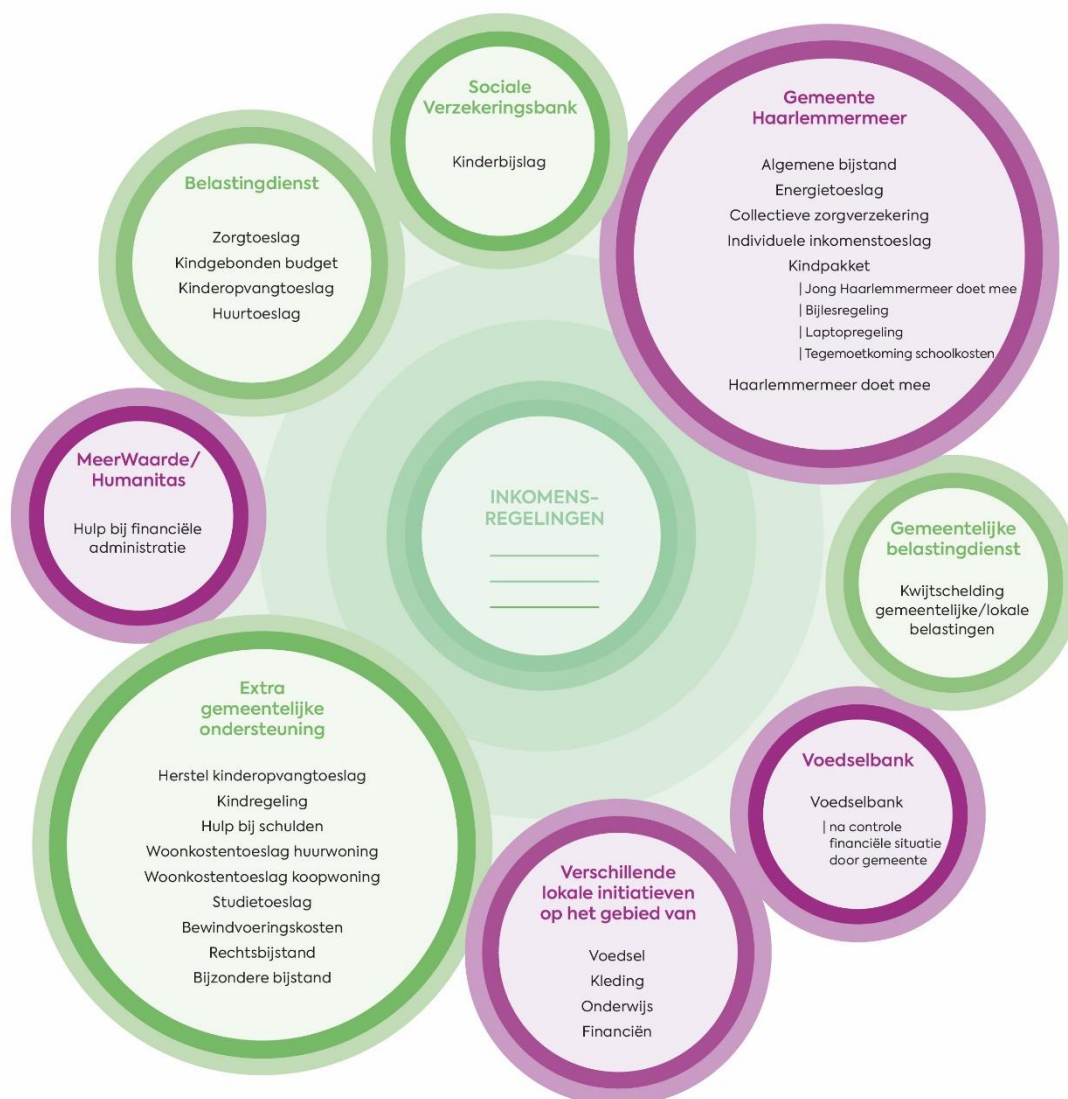
Inkomensondersteuning

Een wildgroei aan regelingen

Vanaf begin 20e eeuw kwam de verzorgingsstaat in Nederland gestaag tot ontwikkeling. Met de opkomst van arbeid in loondienst werden stelsels ingevoerd die bescherming moesten bieden tegen arbeidsongeschiktheid, ouderdom en ziekte, en bij werkloosheid en gezinsuitbreiding. Wat eerder werd gedaan uit liefdadigheid, voornamelijk door religieuze instituties, kreeg binnen de verschillende zuilen een meer geformaliseerd karakter. Vanaf de jaren '50 werden die fragmentarische regelingen samengebracht in collectieve regelingen van de staat. "Die opkomst van staatszorg betekende ook professionalisering, bureaucratisering, schaaluitbreiding en wettelijke dwang." (De Swaan, 1996: pp. 157). Die collectieve naoorlogse staatszorg werd de afgelopen jaren geflankeerd met allerlei regelingen die mensen met een bescheiden inkomen extra ondersteunen. Inkomenscompensatie vormt een zesde variant binnen de ondersteuningsvormen van de verzorgingsstaat. Deze ondersteuning varieert van een maandelijks vaste bijdrage tot materiële ondersteuning en van begeleiding tot diverse kortingen.

Inkomensondersteuning is een toevoeging aan eerdere welvaartsarrangementen die steeds verder lijkt te fragmenteren. Zo worden de regelingen niet alleen door de nationale staat en decentrale overheden aangereikt, maar ook vanuit het maatschappelijk middenveld. De regelingen zijn politieke en maatschappelijke initiatieven om een structureel probleem te compenseren, namelijk dat inkomens aan de onderkant van de arbeidsmarkt in veel omstandigheden onvoldoende bestaanszekerheid garanderen. In figuur 1 bieden wij een overzicht van de uiteenlopende inkomensondersteunende regelingen in de gemeente Haarlemmermeer.

Figuur 1: overzicht van typen inkomensondersteuning

Bron: samengesteld door team onderzoek, 2024

Om de effecten van al deze regelingen op het leven en de bestaanszekerheid van kwetsbare inwoners te laten zien schetsen we hier een case. Wij kiezen hiervoor een éénoudergezin. In Haarlemmermeer leven ongeveer 6.000 eenoudergezinnen. Wij kiezen voor dit type gezin omdat een eenoudergezinnen vaker van een lager inkomen moet rondkomen en dus ook aanspraak kan doen op

veel van dergelijke regelingen. Het effect van de stapeling van regelingen wordt hier daardoor nog duidelijker.

Het betreft in deze case een éénuoudergezin met twee schoolgaande kinderen van 4 en 8 jaar. De ouder werkt parttime (24 uur per week) en heeft een netto maandinkomen van €1.077,-. Het gezin woont in een corporatie huurwoning.

Bijstandsuitkering en toeslagen

De geldende bijstandsnorm voor een alleenstaande ouder is €1.284. Hij/zij ontvangt, in dit geval, maandelijks een bijstandsuitkering van €207, om het gat tot €1.284 te compenseren.

Naast deze bijstandsuitkering kan deze ouder, voor andere reguliere kosten, toeslagen aanvragen via de Belastingdienst. In dit voorbeeld zijn dat de volgende maandelijksse toeslagen:

- Huurtoeslag: € 420
- Kindgebonden budget: € 696
- Kinderopvangtoeslag: € 1.033
- Zorgtoeslag: € 123

Met deze ondersteuning kan een gezin (net) rondkomen maar blijft het financieel kwetsbaar. Ruimte om te sparen – voor onvoorziene kosten of tegenslagen – is er niet of nauwelijks. Ook niet voor extra uitgaven, zoals: schoolspullen, bijles of sportlidmaatschap. Voor dergelijke uitgaven bestaan weer andere typen ondersteuning, die men dan weer zelf moet aanvragen.

Minimaregelingen en bijzondere bijstand

Voor uitgaven voor bijvoorbeeld schoolspullen of de sportvereniging kan deze ouder – op grond van diens huidige financiële situatie – een beroep doen op verschillende regelingen van de gemeente:

- Minimaregelingen, zoals:
 - Kwijtschelding gemeentelijke belasting
 - Kindpakket, hieronder vallen de regelingen:
 - Jong Haarlemmermeer doet mee
 - Bijlesregeling
 - Laptopregeling
 - Tegemoetkoming schoolkosten
 - Haarlemmermeer doet mee (Volwassenen)
 - Energietoeslag
- Bijzondere bijstand (afhankelijk van het soort kosten is dit een lening of gift)

Wijzigingen in de financiële situatie

Bovenstaande regelingen zijn vaak een noodzakelijke aanvulling op het inkomen van alleenstaande ouders. Tegelijkertijd is het een fiks administratief geregeld om die afzonderlijke regelingen aan te vragen én bij te houden of je nog steeds recht hebt op die regelingen. Vervolgens moet hij/zij tijdig doorgeven wanneer zij niet langer aanspraak kan maken op een bepaalde regeling.

Stel nu dat deze ouder één dag per week meer gaat werken. Het brutoloon stijgt dan met €359 per maand. Hierdoor wordt het nieuwe brutoloon €1.436 per maand. Netto blijft hier €1.416 van over. Deze verandering moet tijdig worden doorgegeven aan de gemeente, omdat dit gevolgen heeft voor het recht en de hoogte van de regelingen. Zo vervalt het recht op bijstand omdat dit nieuwe inkomen boven de bijstandsnorm van €1.284 uitkomt. Wanneer men dat niet goed of op tijd doet, loopt men het risico om als fraudeur te worden bestempeld.

In de nieuwe financiële situatie zijn dit de toeslagen waar het gezin nog recht op heeft:

- Uw huurtoeslag per maand: € 420
- Uw kindgebonden budget per maand: € 696
- Uw kinderopvangtoeslag per maand: € 1.377
- Uw zorgtoeslag per maand: € 123

Hoe zit het dan met de gemeentelijke regelingen? Na het invullen van de online tool 'Bereken Uw Recht' blijkt dat deze ouder aanspraak kan doen op de volgende regelingen:

- Hulp bij schulden
- Het Kindpakket

Wij zien dus dat een relatief kleine wijziging in het inkomen gevolgen heeft voor het recht op financiële ondersteuning. Hoewel het nieuwe inkomen boven de bijstandsnorm uitkomt, blijft de financiële positie kwetsbaar. Te meer omdat in deze nieuwe situatie aanspraak op gemeentelijke regelingen, zoals de bijzondere bijstand of de regeling 'Haarlemmermeer doet mee', komt te vervallen. Bovendien kan de bijzondere bijstand worden omgezet in een lening; waardoor de uitgaven verder toenemen.

Van ondersteuning naar overbelasting

De toename van al die regelingen is goed bedoeld en te begrijpen, want ze zijn – op zichzelf – waardevol, en vaak zelfs broodnodig. Zij zijn in het leven geroepen als reactie op schrijnende gevallen van gezinnen die financieel klem komen te zitten en kinderen die in armoede opgroeien: kinderen die niet kunnen sporten, geen laptop voor school kunnen bekostigen, of uit geld gebrek zorg moeten mijden. Maar inmiddels is het aantal regelingen zo talrijk dat het aanvragen en beheren van die aanvragen niet alleen financieel ontlast, maar ook tot psychische overbelasting zorgt. Mensen die in armoede leven, ervaren al veel stress en die spanning neemt veel denkruimte in beslag. Armoede belemmert het cognitief functioneren (Shah et al., 2012) en kan dus ook leiden tot het maken van slechte keuzes (Geuns en Stallen, 2021). Door de ondersteuningsregelingen zo versplintert aan te bieden worden kwetsbare inwoners nog meer belast. Dit is één van de redenen, en zeker niet de minst belangrijke, voor de onderbenutting de budgetten voor inkomensondersteuning. Bovendien is de uitvoering op deze manier kostbaar en inefficiënt. De administratieve en controlerende taken die dit de uitvoerende organisatie oplevert gaat ten koste van de budgetten die ingezet kunnen worden om deze kwetsbare gezinnen te ondersteunen. Een aantal gemeenten⁹ experimenteert al een aantal jaren met eenvormige ondersteuning; met succesvolle resultaten, zowel sociaal als financieel

⁹ Deelnemende gemeenten aan project 'Bouwdepot': Amersfoort, Arnhem, Eindhoven, Groningen, 's-Hertogenbosch, Groningen, Leiden, Rijnstreek gemeenten, Zwolle.

(Steenbergen et al., 2023; Cebeon en XpertiseZorg, 2023). De resultaten van deze experimenten, zouden als voorbeeld kunnen dienen.

Literatuur

Cebeon en XpertiseZorg (2023) Maatschappelijke kosten en baten. Het Bouwdepot. Stichting Het Bouwdepot.

Custers, A. (2023) Armoede in een rijk land. Academische uitgeverij Eburon.

Galen, V. van et al. (2023) Vekenning 'Onder de streep': de bestedingsruimte van Amsterdammers met een onzeker bestaan.

Geuns, R. van, en Stallen, M. (2021). Armoede effectief bestrijden. Vakblad Sociaal Werk, 2021(6), 7–11.

Shah, A. K., Mullainathan, S., & Shafir, E. (2012). Some Consequences of Having Too Little. Science, 338(6107), 682–685. <https://doi.org/10.1126/science.1222426>

Steenbergen, F. van, Lemmens, D., Buchel, S. (2023) Rust in het hoofd. De waarde van financiële stabiliteit voor gemarginaliseerde jongvolwassenen. Drift for transition.

Swaan, A. de, (1996) Zorg en de staat. Welzijn, onderwijs en gezondheidszorg in Europa en de Verenigde Staten in de nieuwe tijd. Amsterdam: uitgeverij Bert Bakker.

Hoofdstuk 3

Wonen en woningen

Huisvesting tussen bewonen en beleggen

Als echte welvaart begint met een goede gezondheid, dan is een (t)huis daarbinnen een onmisbare schakel. Primair om je te beschermen tegen de elementen, om veilig te zijn, maar ook als plek om tot rust te komen en jezelf te zijn. Thuis is de plek waarnaar je altijd kan terugkeren, waar vandaan ook. Daarom is thuis veel meer dan alleen maar een fysieke ruimte, maar is het ook een bepaalde staat van zijn. Een gelaagde emotie, diep verbonden met de bewoner van dat thuis en met de fysieke en sociale omgeving. (Duyvendak, 2009; Gemeente Haarlemmermeer, 2024). Hoewel thuis niet per se verbonden is aan een specifiek huis of woning, is het wel dé plek waar je wilt wonen. Thuis is geen stapel stenen, maar een dynamisch geheel dat ontstaat door hechting, herinneringen, relaties en dus tijd nodig heeft om te kunnen ontstaan.

Een thuis is iets dat met de tijd ontstaat en wat je zelf ook kan vind en creëren. Haarlemmermeer is als relatief nieuwe gemeente bij uitstek een plek waar veel inwoners de afgelopen halve eeuw een thuis hebben gevonden, door van elders hiernaartoe te trekken. Die dynamiek heeft ook een keerzijde, want je ergens thuis voelen kost tijd. Het thuisgevoel wordt met het verstrijken van de tijd, het opdoen van ervaringen en herinneringen versterkt, dan wordt ook de hechting aan plek en buurtbewoners sterker. Herinneringen worden immers talrijker en relaties robuuster. Niet voor niets zijn mensen, naarmate ze ouder worden, steeds minder geneigd te verhuizen (Booi et al, 2017).

In de beschrijving van een thuis heeft de woning één enkele functie en dat is bewonen, maar een thuis heeft veel meer functies en betekenissen. Woningen verschillen in status en economische waarde en verstrekken bewoners daarmee aanzien. Door de plek, omvang, staat en esthetische kenmerken variëren die waarderingen. Door woningbezit krijgen die waarderingen een economische status in de vorm van kapitaal. Naast bewonen krijgt een huis dan ook een financiële functie. Een manier om kapitaal op te bouwen, woonlasten te minimaliseren (als de woning is afbetaald), een verhuizing naar een volgende woning mee te financieren of als onderpand te dienen ter financiering van andere activiteiten (Hochstenbach, 2022). Die financiële functie wordt leidend als een huis niet langer gebruikt wordt om zelf te bewonen, dan wordt een woning een investeringsobject: een inkomstenbron.

Wie een woning huurt, maakt geen gebruik van die financiële functies, wie een woning koopt doet dat wel. De keuze voor een koop of huurwoning is ook afhankelijk van persoonlijke voorkeuren en vooral van financiële mogelijkheden. En die keuzes zijn ook afhankelijk van de woningvoorraad. In Nederland en in Haarlemmermeer, is kopen dominant. In Haarlemmermeer is 67% van de woningen een koopwoning en in Nederland 57% (CBS, 2024). Dit is geen vanzelfsprekendheid, maar een resultaat van politieke keuzes. Tot aan 1998 was de meerderheid van de Nederlandse woningvoorraad nog een huurwoning. Dat omslagpunt vond relatief laat plaats in vergelijking met andere Westerse landen. In de Verenigde Staten vormden kopers al vlak na de tweede wereldoorlog een meerderheid, in Spanje sinds 1955, in het Verenigd Koninkrijk sinds 1970 en in Frankrijk sinds 1982 (Hochstenbach, pp 70, 2022).

Nederland heeft wat dat betreft een rijke traditie in volkshuisvesting met de oprichting van woningbouwcorporaties. Als een reactie op de industrialiserende steden eind 19^e eeuw, die leidde tot woningschaarste terwijl de beschikbare woningen voor arbeiders grotendeels in een erbarmelijke staat verkeerden. Maar woningcorporaties werden ook opgericht vanuit bepaalde beroepsgroepen, zoals leraren en politieagenten. Die corporaties bedienden juist ook middengroepen in de samenleving (Beekers, 2012). Die middengroepen hebben sinds 2011 geen toegang tot de sociale huur, toen een inkomensgrens werd ingevoerd. Die inkomensgrens volgde uit Europese wetgeving, maar het stond lidstaten vrij om de hoogte van die grens te bepalen. Nederland koos destijds voor een lage inkomensgrens (Noordink, 2021). In Haarlemmermeer kwam het voornaamste deel van de woningbouw in een veel latere perioden op gang. Dit leidde tot een andere verhouding tussen koop en huur.

Achter woningbezit, en de financiële functies die daarmee zijn verbonden, schuilt een bepaalde ideologie. Het bevorderen van koop werd vanaf de jaren '90 gezien als voordelig alternatief voor stijgende huren. Een manier om lagere inkomensgroepen te verheffen, met de achterliggende gedachte dat kopers meer tevreden zijn met hun buurt en woning. En een koopwoning werd (inderdaad) gezien als een manier om te sparen voor de toekomst (Duivesteijn en Van der Ploeg, 1996). In navolging van het Britse *Right to Buy*-beleid werd gepleit voor een 'recht op koop' van de sociale huurwoning (Idem, 1996; Hochstenbach, 2022). Vanaf de jaren '90 werden inderdaad veel corporatiewoningen verkocht. In Amsterdam (veel) meer dan in Haarlemmermeer, maar dit veranderde de opties op de woningmarkt in de regio rondom Amsterdam, waar de dynamiek ook regionale, nationale en internationale invloeden kent.

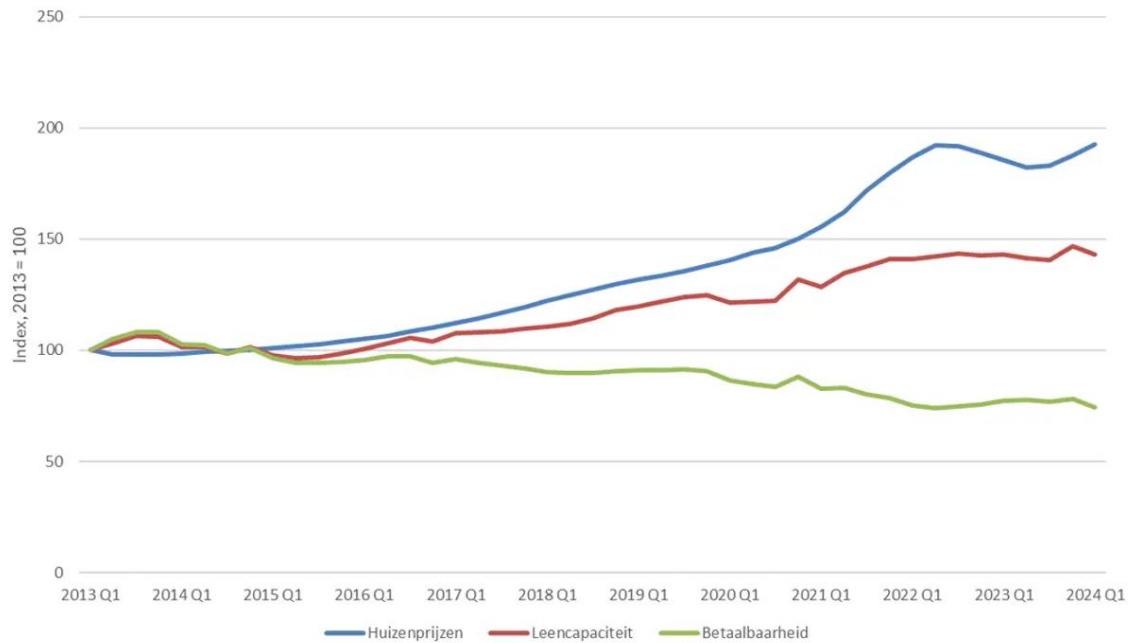
In Hoofdstuk 2 Inkomen, vermogen en schuld zien we de verheffende werking van het woningbezit. De stijgende woningwaardes resulteerden in groei van vermogen over een groot deel van de Haarlemmermeerse bevolking (Waldenstrom, 2024), maar die woningwaardes stegen zo fors, dat een steeds groter deel van een volgende generatie niet of nauwelijks meer toegang vindt tot de woningmarkt, terwijl het aantal huurwoningen slinkt en de huren stijgen.

Woningschaarste en financieringsruimte

De woningmarkt en stijgende woningprijzen zijn inmiddels deel van een nationaal debat en een onderwerp dat kranten, huiskamers en politieke arena's doorkruist. Dat leidt tot een veelheid aan meningen en perspectieven, waarvoor in deze analyse onvoldoende plaats is. In dit hoofdstuk beperken we ons tot een aantal trends en feiten, die cruciaal zijn voor de huidige problemen op de woningmarkt.

Op de eerste plaats is dat de woningschaarste. In Nederland, de Randstad en in Haarlemmermeer is een tekort aan woningen. Niet alleen nu, want in de naoorlogse jaren zijn in Nederlandse steden grote uitbreidingswijken gebouwd, vanaf de jaren '70, '80 en '90 steeds meer buiten de steden. In de VINEX-periode juist weer iets dichter bij de steden. Steeds weer was woningschaarste het startpunt van een periode van nieuwbouw. Haarlemmermeer dankt zijn demografische omvang door dat vele bouwen in tijden van woningschaarste. De klassieke marktedenering leert dat bij schaarste prijzen stijgen – in Hoofdstuk 4 kun je lezen hoe energieprijzen en grondstoffen in korte tijd flink stegen in tijden van schaarste – maar uiteindelijk moet in een markt een overdracht plaatsvinden en wordt een bedrag verrekend. Die prijs, dat bedrag is afhankelijk van wat iemand wil en kan betalen. Die is dus niet alleen afhankelijk van schaarste maar heeft ook een bovengrens. De woningprijzen zijn een reactie op schaarste maar groeien binnen de grenzen van de financieringsruimte (figuur 1).

Figuur 1: ontwikkeling huizenprijzen, leencapaciteit en betaalbaarheid op woningmarkt

Bron: [DNB](#), [CBS](#), 2024

De financiering van woningen is daarin een sprekend maar complex voorbeeld, omdat een groot deel van de woningfinanciering bestaat uit leningen. Zeker bij startende kopers. De woningprijs wordt weliswaar opgedreven door schaarste, maar het plafond van die prijzen wordt bepaald door hoever iemand uiteindelijk kan financieren. De markt voor hypotheekleningen is een gereguleerde markt, waarin steeds weer wordt geschaafd aan regels en normen. Binnen dat stelsel van regels ontstaan in de markt verschillende producten die variëren in risico en zekerheid. De bankencrisis van 2008 ontstond uit risicovolle leningen op de hypotheekmarkt.

Het woningaanbod heeft de kenmerken van een vrije markt, maar kent ook vormen van regulering. Allereerst via de corporatiehuur, waar inschrijvingsduur en een inkomenstoets de toegang beperken. Maar ook voor koopwoningen wordt gereguleerd; op leeftijd bij seniorenwoningen, maar soms ook op (economische) verbondenheid met een plek; denk maar aan de premiewoningen in Overbos (Podium voor Architectuur, 2024: pp 13). De rente voor hypothecaire leningen wordt gevormd op de internationale financiële markten, maar centrale banken corrigeren de rente op leningen om de economie te remmen of te stimuleren.

In Nederland bepaalt de rijksoverheid welk deel voor de woning geleend kan worden; *loan to value* (LTV). Na de bankencrisis is in Nederland gekozen om (tussen 2013 en 2018) de maximale lening (LTV) terug te brengen van 106% naar 100% van de woningwaarde (IMF, 2024, pp7). Die 106% was één van de redenen waardoor woningen vaker en dieper onder water kwamen te staan, wanneer de marktwaarde lager werd dan de hypotheekschuld. Nederland was en is daar vrij uitzonderlijk in. In de meeste Europese landen ligt dat onder de 100%. In bijvoorbeeld Zweden en België (85%) moet een koper zelf een deel van de aankoop financieren. Dit heeft een remmend effect op de prijsontwikkeling.

De Nederlandse overheid stelt ook een norm voor het bedrag dat men kan lenen. Door het maximaal te lenen bedrag te koppelen aan het inkomen. Afhankelijk van het inkomen kan men doorgaans vier tot zes keer het bedrag lenen van het bruto inkomen: loan to income (LTI). Dit biedt een kader voor de leencapaciteit. Met dat LTI-ratio wordt conservatief omgesprongen. Na de bankencrisis in 2008 is de LTI teruggebracht van ongeveer zes naar 4,5.

Tegelijkertijd is het tweede inkomen steeds nadrukkelijker betrokken in de leencapaciteit. Tot aan begin jaren '90 werd een hypotheek afgesloten op één inkomen, door het tweede inkomen deels mee te nemen in de financiering werden stellen in de gelegenheid gesteld een grotere lening aan te gaan, met als doel een grotere woning te financieren. Terwijl de maximale lening werd teruggebracht naar 100%, werd gelijktijdig het tweede inkomen, stapsgewijs, volledig meegenomen in de leencapaciteit; van 50% in 2016 naar 100% in 2023 (Nibud, 2022). Dit is de een van de meest fundamentele regelwijzigingen geweest voor de leencapaciteit. Die leencapaciteit is dynamisch en verandert door bijvoorbeeld loonstijgingen en generieke maatregelen, zoals beperkingen van de hypotheekrenteaftrek. Die laatste twee zijn van toepassing op de hele markt, maar het betrekken van het tweede inkomen in de leencapaciteit leidt tot verschillen tussen stellen en alleenstaanden (Nibud, 2023). In een markt van schaarste komen alleenstaanden steeds verder buitenspel te staan wanneer zij concurreren met dubbele inkomens voor een zelfde (starters)woning.

Tussen 2013 en 2024 verdubbelden de gemiddelde huizenprijzen in Haarlemmermeer en Nederland (figuur 2). De leencapaciteit nam ook toe maar, op het eerste gezicht, in mindere mate, maar in figuur 1 is die gebaseerd op persoonlijke inkomens. Juist bij tweeverdieners nam de leencapaciteit veel sterker toe. In 2024 bleven de woningprijzen stijgen terwijl de leencapaciteit juist daalde; een signaal dat de toegang voor starters verslechterde.

Figuur 2: ontwikkeling gemiddelde verkoopprijs woningen

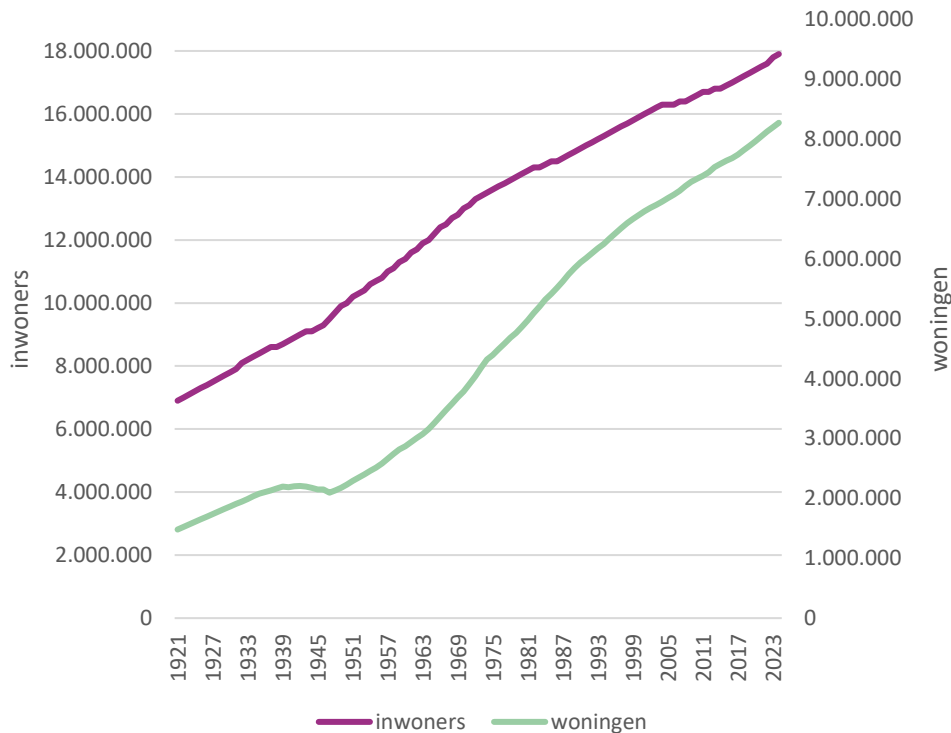

Bron: CBS, 2025

Schaarste, woningvoorraad en demografie

Woningschaarste is dus min of meer verbonden met de geschiedenis van de Nederlandse woningbouw en zeker met de naoorlogse periode. Na '45 vooral doordat veel woningen de oorlog niet hadden doorstaan; er waren letterlijk minder huizen dan voor de oorlog, maar daarna ontstond schaarste vooral door demografische ontwikkelingen (figuur 3).

Figuur 3: ontwikkeling van aantal inwoners en woningen in Nederland

Bron: CBS, 2025

Eenzijds groeide de Nederlandse bevolking rap in de euforie die volgde op het einde tweede wereldoorlog; de geboortegolf die we nu als babyboomers bestempelen. Anderzijds werden Nederlanders steeds ouder (Hoofdstuk 1 Gezondheid en leefstijl). Dat leidde eind jaren '40 en in de jaren '50 en '60 tot een actief emigratiebeleid, maar daarop volgde groeispurts door immigratie vanaf de jaren '70 door het aantrekken van gastarbeiders, verzelfstandiging, afsplitsing of onafhankelijkheid van voormalige koloniën (De Haas, 2023) en opvang van oorlogsvluchtelingen vanaf de jaren '90 tot heden (voormalig Joegoslavië, Syrië, Oekraïne). Hoewel de omvang van de bevolking groeide, nam het aantal woningen nog sneller toe. Maar de economische voorspoed, die Nederland kende vanaf de tweede wereldoorlog, leidde ook tot kleinere gezinnen, kleinere huishoudens en dus een lagere woningbezetting. Dit gebeurt in alle landen die een positieve economische ontwikkeling doormaken (Rosling, 2024). Tenslotte kwam vanaf 2015 een einde aan collectieve woonvormen (zonder zorgvoorziening) voor ouderen – waardoor steeds meer ouderen langer in eengezinswoningen blijven wonen. De woningen die zij vaak eerder mét kinderen bewoonden. Maar ook in jongere leeftijdsgroepen daalt de woningbezetting, doordat het aantal eenpersoonshuishoudens jaar op jaar blijft toenemen. Vrijgevochten van oude instituties kent het model van *married with children* steeds meer variaties. Waar de demografische trend zich

ontwikkelt naar meer eenpersoonshuishoudens, is het financieringsmodel voor woningen afgestemd op een model van tweeverdieners.

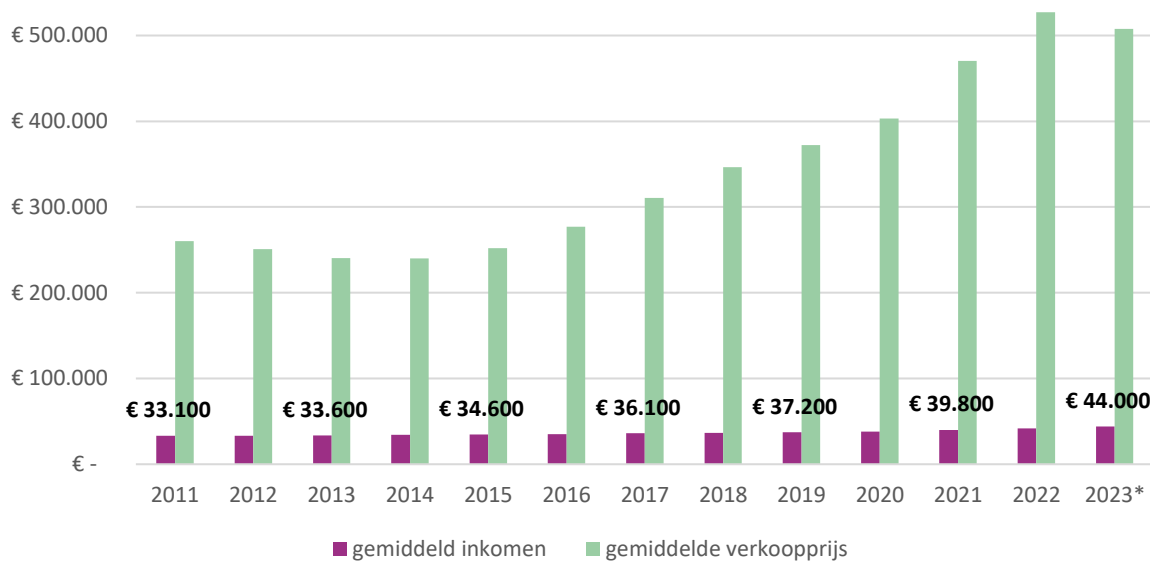
De Haarlemmermeerse woningvoorraad is meer gericht op grotere huishoudens; 73% van de woningen is een eengezinswoning, in Nederland is dat 63% van de woningen (CBS, 2025).

Haarlemmermeer ontwikkelde zich daardoor demografisch, met het aantrekken van jonge stellen en gezinnen. Dat leidde tot huishoudensverdunding in de oude wijken, terwijl de uitstroom uit de nieuwere VINEX-wijken juist moeizaam op gang komt. Voor de huidige jongeren is het veel moeilijker dan voor vorige generaties om het ouderlijk huis te verlaten. Zeker voor hen die in Haarlemmermeer willen blijven (zie Case 2 en Jeugdonderzoek 2025, Team onderzoek).

Betaalbaarheid

Woningprijzen namen de afgelopen jaren een enorme vlucht. Een Haarlemmermeerse woning uit 1995 is in 2024 gemiddeld vijf keer meer waard. De inkomens volgden die ontwikkeling niet, hoewel die de laatste jaren ook groeiden (figuur 4). De gemiddelde verkoopprijs van een woning bedroeg in 2013 iets meer dan 7 keer een gemiddeld bruto jaarsalaris, in 2022 werd dat 12,5 keer een jaarinkomen.

Figuur 4: verhouding gemiddeld bruto inkomen en gemiddelde woningprijs Haarlemmermeer

Bron: CBS, 2025

De leencapaciteit is van meerdere variabelen afhankelijk – hier zoomen we daar niet verder op in. Het Nibud hanteert in recente rekenvoorbeelden met een LTI van 4,2.¹⁰ Dit betekent dat zowel in 2013 als in 2023 – en alle andere jaren uit de tabel – tweeverdieners met een gemiddeld Haarlemmermeers salaris geen gemiddelde woning in Haarlemmermeer kunnen financieren. Een hogere leencapaciteit drijft prijzen verder op, net als andere generieke financieringsuitbreidingen. In 2015 werd in Vlaanderen de hypotheekrenteaftrek drastisch beperkt, terwijl die in Wallonië

¹⁰ Bij een bruto inkomen van €44.000 en een hypotheekrente 4,25% is de maximale hypotheek €182.610

ongewijzigd bleef. Een vergelijkend onderzoek toonde aan dat van *“elke euro die werd uitgegeven aan hypotheekrenteaf trek de huizenprijzen met 80 cent deed stijgen”* (Damen & Goevaerts, 2021; Hochstenbach, 2021). Het betrekken van het tweede inkomen van de leencapaciteit heeft in de betaalbaarheid van de woningen weinig opgeleverd. Wat dat betreft werkt de markt precies zoals de klassieke economische theorieën beschrijven.

Brede welvaart en woningwaarde

Vanaf de jaren '70 werd Haarlemmermeer een plek waar mensen een betaalbare plek vonden om te wonen, nabij veel werkgelegenheid en in een huis dat voldeed aan veel van hun wensen (Gemeente Haarlemmermeer, 2011; idem, 2024). Haarlemmermeeders die een woning konden kopen, sloten een goede deal en zagen met de stijgende woningwaardes hun vermogens groeien. Maar zij namen ook een risico. Na de bankencrisis van 2008 kwamen veel woningen 'onder water' te staan; de schuldenlast werd hoger dan de marktwaarde. Wie toen moest verkopen – zoals door een echtscheiding of inkomensval – kon in de financiële problemen komen. En wie wilde verhuizen – naar een andere regio of een groter huis – moest de plannen soms uitstellen. Na de bankencrisis stegen de woningwaardes verder door. Wie daarna als starter instapte, zag nog steeds de woningwaarde flink toenemen, maar moest ook een grotere schuld aangaan. Voor die starters is een scenario als van 2008, bij een recessie of andere crisis, niet onrealistisch.

Voor mensen die al eerder een huis kochten en doorstroomden naar een volgende koopwoning, is dat minder waarschijnlijk. De overwaarde die zij meebrengen is een financiële buffer die zorgt dat hun woningwaarde niet snel onder de schuldenlast zal zakken. Starters dragen het risico van de verkopers die doorstromen en de financiering (deels) afdekken met de overwaarde. Een groeiende groep potentiële kopers mist de aansluiting op de koopmarkt en is blijvend aangewezen op de huurmarkt. Daar is de schaarste groter, de toegang tot corporatiewoningen met inkomensgrenzen beperkt, en de woonlasten in de particuliere huur kent nauwelijks regulering. In Hoofdstuk 4 Energiearmoede zagen we al dat die groep huurders zich vaker in een financieel kwetsbare positie bevindt.

Literatuur

Beekers, W. (2012) Het bewoonbare land. Geschiedenis van de volkshuisvesting in Nederland. Amsterdam: Boom.

Booi, H., Dral, G.J., Grimmerink, K. (2017) Verborgene patronen: Verhuisbewegingen in de regio Amsterdam ontcijferd. Agora Magazine, 33 | 4.

Duivesteijn, A., Van der Ploeg, R. (1996) De koopwoning bereikbaar. Een sociale koopsector voor lagere inkomens. Den Haag: Tweede Kamerfractie PvdA.

Duyvendak, J.W. (2009) Thuisvoelen: een korte introductie op drie artikelen. Sociologie, 5(2), 257-260.

Haas de, H. (2023) Hoe migratie echt werkt. Het ware verhaal over migratie aan de hand van 22 mythen. Amsterdam: Spectrum.

Hochstenbach, C. (2022) Uitgewoond. Waarom het hoog tijd is voor een nieuwe woonpolitiek. Das Mag Uitgevers.

Noordink, F. (2021) Tien jaar inkomensgrenzen in de sociale huursector. Huurpeil vol. 1

Gemeente Haarlemmermeer (2024) Haarlemmermeer: van leeg canvas naar rijk kleurenpalet. Team Onderzoek.

Gemeente Haarlemmermeer (2011) Kijk op de wijk 3: een analyse van de open buitenruimte in Haarlemmermeer. Team Onderzoek.

Podium voor Architectuur Haarlemmermeer en Schiphol (2024) Groeiboek Overbos. Het proces van Participatie en Ontwerpend Onderzoek met, door en voor bewoners over het versterken van de bestaande waarden van een jaren '80 wijk uit De Lage Landen.

IMF Country Report (2024) No. 24/171

Waldenstrom (2024), Richer and more Equal, A New History of Wealth in the West, Polity Press, United Kingdom, Cambridge

Case 2

‘Brede welvaart’ in de toekomst

Startposities van jongeren

Het CBS berichtte in 2024 dat de (brede) welvaart van jongere generaties onder druk staat door de welvaartseffecten van oudere generaties. Hieraan ten grondslag ligt de druk die ‘oudere generaties’ legden op natuur en milieu. En de relatief hoge woonlasten die jongeren moeten betalen op de huidige krappe woningmarkt. Wel geeft het CBS aan dat die lagere brede welvaart bij die jongere generaties ongelijk is verdeeld. Jongeren met een hoge opleiding blijken de beste uitgangspositie voor een toekomst in welvaart te hebben. Helaas blijkt het stapelen van opleidingen, om door te kunnen groeien in ’s lands onderwijssysteem steeds lastiger (Hoofdstuk 5).

Deze trends, zeker wanneer in samenhang bezien, zetten aan tot denken over de welvaartskansen van de huidige generaties. In het bijzonder in Haarlemmermeer. Want, door de grootschalige schoksgewijze uitbreidingen is Haarlemmermeer, van oudsher, een jonge gemeente. Op dit moment bereiken de kinderen van de eerste VINEX-bewoners de jongvolwassen leeftijd. De groep jongvolwassen is in de gemeente groot.

Niet alleen het CBS beschrijft een verandering in welvaartskansen in de nabije toekomst. Studenten hebben zichzelf voorzien van het label 'de pechgeneratie'. Deze term wordt niet altijd precies gebruikt in het debat over de huidige startpositie van jongeren op arbeids- en woningmarkt, of over hun toekomst in brede welvaart. De LSVb (landelijke studentenvakbond), die de term introduceerde, verbond direct de gevolgen van grote maatschappelijke vraagstukken aan de invoering van het 'sociale leenstelsel'. Daarmee verbond de LSVb problemen die meerdere leeftijdscohorten of zelfs meerdere generaties aangaan, aan één specifieke groep. Dit waren de studenten die geen recht meer hadden op een basisbeurs, maar slechts op een lening. Juist die lening maakte de uitgangspositie van deze jongeren slechter dan voorgaande generaties.

Dat had effect, want de term sloeg aan en werd breed toegepast. We hebben immers allemaal weleens pech, daarmee wekt de term empathie. Bovendien suggereert het woord generatie een hele grote groep. Maar eigenlijk was de groep die het betrof geen generatie maar een cohort. Namelijk: iedereen die tussen 1 september 2015 en 1 september 2023 met een studie startte. De term 'pechgeneratie' werd door landelijke media opgepikt en wordt nu in een veel breder perspectief gebruikt. Hiermee heeft de vakbond goed de aandacht op het probleem van de studiefinanciering weten te leggen. En met succes, want het leenstelsel is inmiddels teruggedraaid. Nederlandse studenten protesteerden massaal voor compensatie van de geleden schade. Die is er ook gekomen, hoewel in beperkte mate. Voormalig minister Dijkgraaf van OCW noemde de tegemoetkoming een "erkenning" (NOS, 28-01-2022).

Maar hoe groot is die schade die het leenstelsel heeft aangericht? En heeft dit inderdaad de startpositie van dit leeftijdscohort als geheel verslechterd? Omdat de groep jongvolwassenen in Haarlemmermeer getalsmatig een grote groep is, die bovendien aangeeft graag in de gemeente te willen blijven wonen, willen we in kaart brengen welke gevolgen het leenstelsel heeft voor deze Haarlemmermeerse groep jongeren. Biedt het systeem van gefinancierd onderwijs voor deze jongeren nog wel een route naar een volwassen bestaan met veel (brede) welvaart, of wordt er nu een 'generatie' door de financiering van het onderwijs juist beperkt in hun mogelijkheden?

Om antwoord te geven op deze vragen schetsen we eerst een korte historie over hoe de onderwijsfinanciering is geregeld en welke argumenten hiervoor doorslaggevend zijn geweest. Daarna zullen we ingaan op de financiële effecten van het leenstelsel voor zowel Nederlandse als Haarlemmermeerse jongeren.

Het onderwijs, de grote gelijkmaker

Twijfel aan het idee dat de plek van de wieg en het beroep van ouders de toekomst van het kind zou moeten bepalen, ontstond al in de naoorlogse periode. In plaats daarvan werd door zowel socialisten

als liberalen het meritocratische ideaal omarmt: alleen de capaciteiten van het individu bepalen het maatschappelijk succes van een kind. Iedereen behoorde dan ook gelijke kansen te krijgen. Bovendien zou op deze manier versholen talent niet verloren gaan, maar juist tot bloei komen. Het onderwijs kreeg als taak als ladder te fungeren waarlangs sociale stijging mogelijk was (Elffers, 2020). Dit meritocratisch ideaal heeft groot effect gehad op het naoorlogs overheidsbeleid. Onderwijs werd sindsdien gezien als een route waarlangs ongelijkheid beperkt kon worden. Sinds 1956 heeft de Rijksoverheid door middel van financiële prikkels de toegang tot het hoger onderwijs vergroot. Dit vertaalde zich in een veel hoger percentage studenten dan 60 jaar ervoor. Hoewel de financiering van studies een langere historie kent, namelijk vanaf 1815, het startpunt van ons huidige koninkrijk, stamt de eerste generieke regeling voor studiefinanciering uit halverwege de jaren '50. De huidige regeling voor studiefinanciering werd in 1986 geïntroduceerd met de inwerkingtreding van de Wet op de Studiefinanciering (WFS). Niet langer werd een toelage voor studie, als een soort kinderbijslag, overgemaakt naar het ouderlijk huis van de student. In plaats daarvan ontving de student zelf een maandelijks bedrag van f 600,00. De WFS is in de afgelopen vier decennia wel aan verandering onderhevig geweest. In 1991 werd de beurs verlaagd en de ov-studentenkaart geïntroduceerd. Drie jaar later werd er onderscheid gemaakt tussen een kaart voor de week en het weekend. Vanaf 1996 verving de prestatiebeurs, die de financiering in tijd limiteerde, de eindeloze beurs. Bij de herziening van de WFS in 2000 werd die gelimiteerde tijd weer opgerekt naar 10 jaar. De studiebeurs was vanaf de herziening geen gift, maar een lening. Die lening werd pas omgezet in een gift, wanneer de student zijn diploma binnen 10 jaar haalde.

In de aanloop naar de stelselherziening in 2015 speelden twee politieke discussies parallel aan elkaar. De financiering van studenten én het niet halen van hun diploma, binnen de gestelde termijn, vormden de onderwerpen van debat. De invoering van de 'langstudeerboete' in 2012 was een concrete beleidsmatige uiting hiervan. Daarnaast voerde men een maatschappelijk debat over de kwaliteit van het hoger onderwijs. Ingegeven door toenemende studentenaantallen, internationalisering, en de introductie van de bachelor-masterstructuur. De invoering van het leenstelsel moest één krachtig antwoord zijn op beide vraagstukken. Het uitgespaarde geld door het afschaffen van de basisbeurs zou namelijk worden gestoken in het verbeteren van de onderwijskwaliteit.

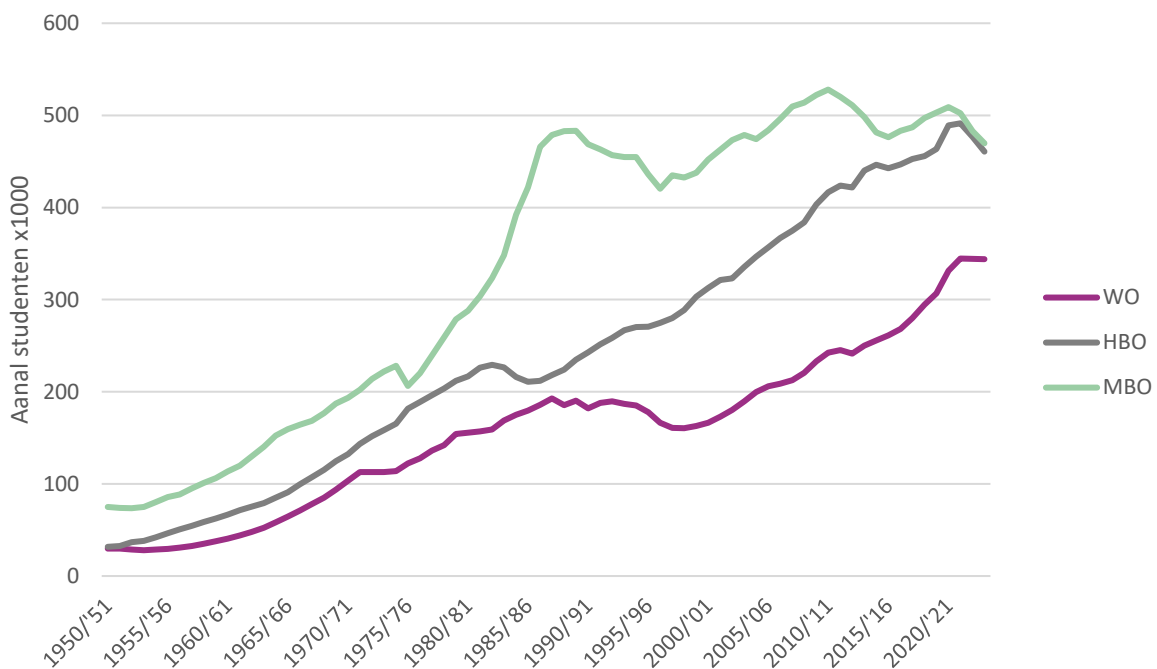
Het sociale leenstelsel bestond uit vier onderdelen. Als eerste de mogelijkheid tot een (studenten)lening die over 35 jaar moest worden terugbetaald (in plaats van de 15 jaar uit het oude systeem). Hierdoor werden maandlasten voor studenten beperkt. Voor de lening geldt een rente die gelijkstaat aan de rente op staatsobligaties die worden afgesloten door de staat om de studieleningen te financieren. De tweede vorm van financiering was de reeds bestaande aanvullende lening. Het ov-reisproduct was het derde onderdeel. Tot slot konden studenten een collegekrediet aanvragen ten behoeve van het collegegeld.

Op 20 januari 2015 stemde ook de Eerste Kamer in met het sociale leenstelsel dat de basisbeurs op 1 september zou vervangen. Studenten kregen de keuze om een maandelijks bedrag te lenen, tot maximaal €1034 per maand. Hun ov-jaarkaart werd geen lening. De maatregel speelde 1 miljard euro vrij, voor een kwaliteitsimpuls in het hoger onderwijs.

Voor de studenten die in 2023 startten werd het sociale leenstelsel afgeschaft en de basisbeurs geïntroduceerd. Studenten konden vanaf dit jaar aanspraak maken op een basisbeurs van €121,33 voor thuiswonende en €302,39 uitwonende studenten.

Het toegankelijk maken van het hoger onderwijs sinds de jaren '50 bleek op de lange duur een groot succes. Sinds 2004 is het aantal studenten aan instellingen van het hoger onderwijs groter dan van het middelbaar onderwijs. Vanaf 2009 ontstaan steeds grotere verschillen in aantallen tussen de twee onderwijssystemen. In absolute zin maken daarmee ook steeds meer studenten aanspraak op studiefinanciering in het hoger onderwijs.

Figuur 1: inschrijvingen naar onderwijstype in Nederland, 1950-2024

Bron: CBS, 2025

Wanneer de aanname is dat de startpositie op de arbeidsmarkt van mensen met een hogere opleiding beter is, dan heeft het onderwijs zowel in absolute, als relatieve zin zijn doel bereikt, als sociaaleconomische gelijkmaker.

Effecten van de invoering van het Sociaal Leenstelsel

De invoering van het nieuwe leenstelsel beoogde een aantal doelen te bereiken. Ten eerste moest het ongelijkheid tegengaan. Partijen aan de linkerkant van het politieke spectrum vroegen zich af waarom iemand die zich een studie kon veroorloven een beurs moest krijgen van de overheid? En voor partijen die aan de rechterzijde van de kamer zetelen, gold dat dit, tijdens financiële crisis, een noodzakelijke herverdeling was van de overheidsfinanciën die op een betere plek kon worden geïnvesteerd.

Het afschaffen van het beurzensysteem werd namelijk verantwoord door het bespaarde geld te steken in een kwaliteitsimpuls van het hoger onderwijs. De Algemene Rekenkamer constateerde in

2018 dat van die impuls weinig terecht was gekomen. Slechts één derde van het bestemde geld was uitgegeven en gestoken in de beloofde kwaliteitsverbetering. Dit tweede doel is daarmee slechts in beperkte mate gehaald.

Wellicht een derde, maar minder luid gearticuleerd, doel van het leenstelsel was om studenten sneller te laten studeren. De invoering van de langstudeerboete beoogde immers ook dat studenten minder uitloop hadden. Het gedrag van studenten, of het nu gaat om het kiezen om te gaan studeren, het sneller studeren, of extra werken is sinds de invoering van het leenstelsel niet veranderd (CBS, 2021).

De invoering van het leenstelsel heeft in de praktijk voor studenten betekend dat ze vaker een hogere schuld zijn aangegaan in het sociaal leenstelsel dan in het voorgaande stelsel rond de basisbeurs. Het aantal mensen met een studieschuld is met 216% gestegen (figuur 2).

Figuur 2: aantal personen met studieschuld per jaar naar omvang van de schuld 2011-2024

Bron: CBS 2024

De grootste stijging van het aantal studenten met schuld bevindt zich in de categorie vanaf €50.000.

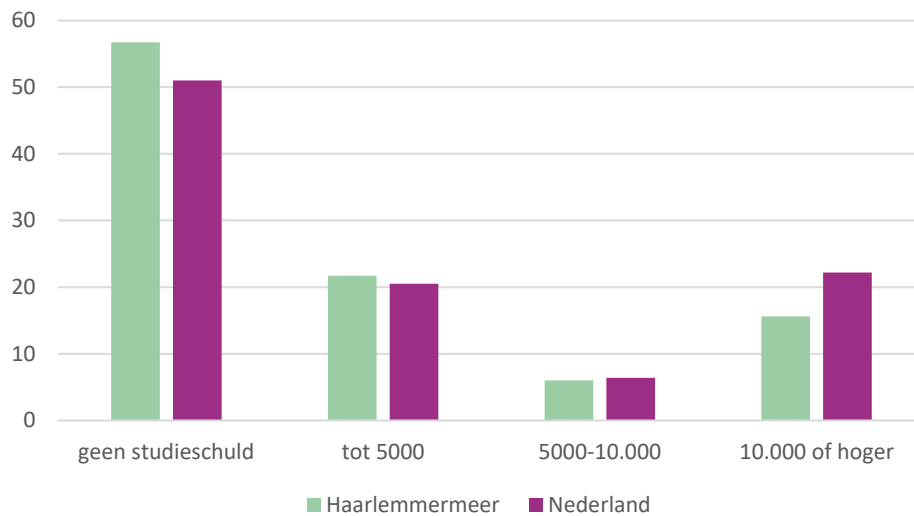
Hier is sprake van een verzesvoudiging van het aantal. De invoering van het leenstelsel heeft daarmee de groei van de 'grote schulden' vooral doen groeien. In 2020 bedroeg de mediane- en gemiddelde studieschuld €13.200 en €18.600 voor de pas afgestudeerde student (tussen 25 en 30 jaar). In 2024 waren deze aantallen gestegen naar een mediane schuld van €18.000 en een gemiddelde studieschuld van €24.600 in dezelfde leeftijdscategorie. In Nederland heeft 16,6% van de studenten van de 'pechgeneratie', aan het hoger onderwijs, te maken met een studieschuld in het gezin die hoger is dan €30.000.

Door de invoering van het leenstelsel is het aantal personen met een schuld dus niet alleen gestegen; gemiddeld zijn die schulden hoger dan zij waren in het beursensysteem. Anderzijds heeft 49% diezelfde 'pechgeneratie' een studieschuld lager dan €5.000.

De effecten van het leenstelsel in Haarlemmermeer

Ten opzichte van Nederland laat Haarlemmermeer een iets gedempter effect zien van de invoering van het sociaal leenstelsel. De gemiddelde studieschuld per huishouden in Nederland was in 2022 €1.200 hoger dan in Haarlemmermeer. Het aantal jongeren in een Haarlemmermeers huishouden met een studieschuld hoger dan €10.000 is 15,6%. In Nederland bedraagt dit percentage 22,2%. Meer de helft van de Haarlemmermeerse studenten aan het hoger onderwijs (56%) heeft überhaupt geen studieschuld. En voor een grote groep (21,7%) geldt dat het huishouden een studieschuld tot €5.000 heeft. Een groep van 4% heeft een studieschuld van €35.000 of hoger. Het landelijke percentage met een dergelijke studieschuld is 8,7%.

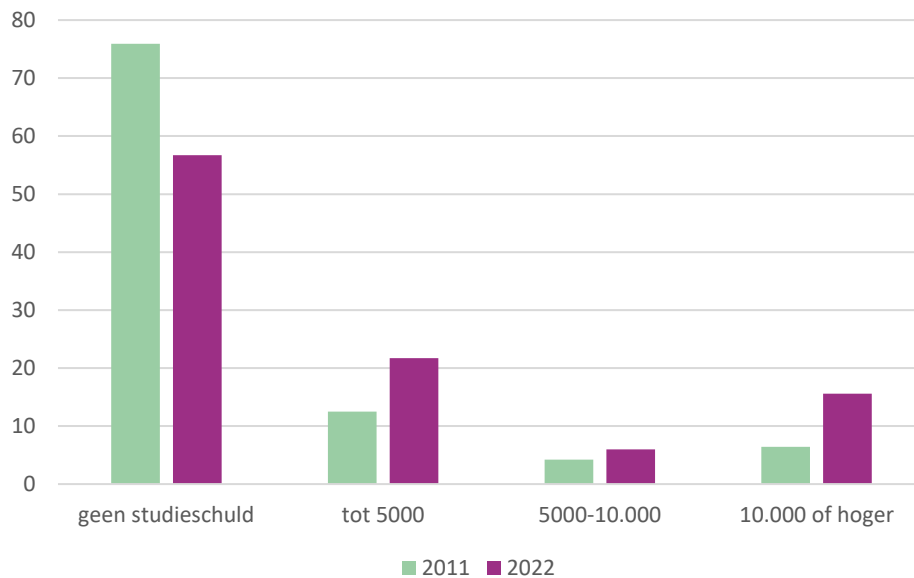
Figuur 3: verdeling van de studieschuld Nederland en Haarlemmermeer 2022

Bron: CBS-microdata, 2025

Voor een aantal Haarlemmermeerse jongeren geldt dat de invoering van het leenstelsel financiële consequenties kreeg. In 2011 had een Haarlemmermeers huishouden gemiddeld €790 studieschuld. In 2022 was dit gemiddelde gestegen naar een kleine €2.260. De totale last van de studieschuld in Haarlemmermeer steeg met 230%. Een behoorlijke stijging van de gemiddelde studieschuld per huishouden. Het aantal huishoudens zonder studieschuld is tussen 2011 en 2022 afgenomen van 75,9% naar 56,7%. Bovendien is het aantal personen waar de studieschuld in het huishouden hoger is dan €10.000 toegenomen van 6,4% naar 15,6%. Er is zelfs meer dan een verdubbeling van het aantal huishoudens met een schuld boven de €40.000. In absolute aantallen betekent dit dat 500 personen leven in een huishouden met een dergelijke studieschuld.

Figuur 4: studieschuld per huishouden in Haarlemmermeer in 2011 en 2022

Bron: CBS Microdata-onderzoek 2025

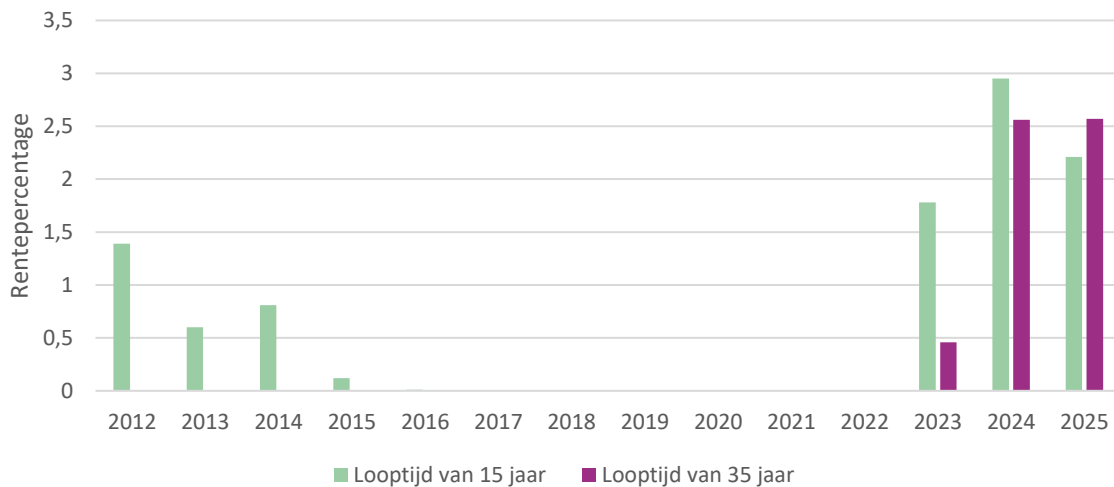
Ten opzichte van het cohort dat in zijn geheel onder de regeling van de basisbeurs viel, heeft dit nieuwe cohort in Haarlemmermeer dus meer studieschuld opgebouwd. Maar de effecten zijn vooral merkbaar bij een relatief kleine groep. De verdeling van de schuld kan worden uitgedrukt in een Gini-coëfficiënt (Hoofdstuk 2 Inkomen, vermogen en schuld). Voor studieschulden in 2022 geldt een waarde van 0.962. Dit betekent dat er sprake is van een concentratie van studieschuld bij een beperkt aantal huishoudens.

Deze observatie leidt tot de vraag waarom dit in deze gemeente minder zichtbaar is. Ten eerste kan dit te maken hebben met de keuze om thuis te blijven wonen door studenten. De goede verbindingen met universiteitssteden als Leiden en Amsterdam maakt een verhuizing wellicht niet noodzakelijk. Ten opzichte van eerdere generaties zijn Haarlemmermeerse jongeren uit de 'pechgeneratie' vaker thuis. Jongeren die studeren en in Haarlemmermeer blijven wonen, kiezen ten opzichte van 2011 vaker voor een langer verblijf in hun ouderlijk huis.

Zorgt de grote studieschuld voor blijvende pech in Haarlemmermeer?

Hoewel niet iedereen een grote studieschuld opbouwt, zijn de gevolgen van een studielening nog vele jaren na de studie voelbaar. Binnen het leenstelsel zijn dit 37 jaar, om heel precies te zijn. De opgebouwde lening is niet rentevrij, maar hanteert de rente op Nederlandse staatsobligaties. Die rente is aan de grillen van de markt onderhevig en kan nu en in de toekomst effect hebben op studenten met een hoge studieschuld. De hoogte van de rente wordt elke vijf jaar van de terugbetaaltijd vastgezet. Daarmee is het terug te betalen bedrag aan verandering onderhevig.

Figuur 5: rente op studieleningen 2012-2025

Bron: DUO, 2025

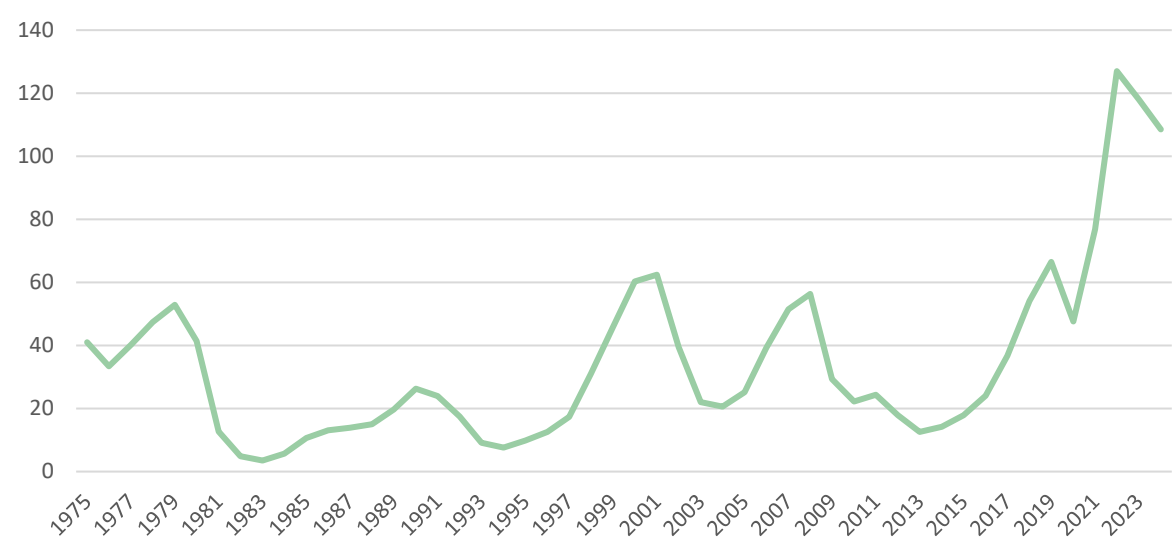
Dit kan vooral op schulden invloed hebben, omdat deze personen er waarschijnlijk lang over doen om aan alle verplichtingen te voldoen en daarmee vatbaarder zijn voor de grillen van de rentestanden. De maandlasten hebben gevolgen voor bijvoorbeeld de leencapaciteit van een persoon met studieschuld. Wanneer we het Nederlandse gemiddelde bruto inkomen van een 25 tot 35 jarige als uitgangspunt nemen, levert dit een beperking van de hypotheekmogelijkheden op die vergelijkbaar is met de schuld zelf (€51.605,00). In een woningmarkt waarin iedere euro telt maakt een grote studieschuld dus verschil in de kansen op het bemachtigen van een woning (tabel 1). Tegenover die grotere lening staat het feit dat de omstandigheden voor studenten van kersverse bachelor- en masterdiploma's nimmer zo gunstig zijn geweest als ze nu zijn. Waren er sinds 1975 gemiddeld 34,6 vacatures per 100 werklozen, in 2024 was dit gemiddeld 108,5 vacatures (Figuur 6). In de afgelopen 50 jaar was de spanning op de arbeidsmarkt nog niet zo hoog. Zelfs in periodes van hoog conjunctuur, zoals eind jaren '90, was het aantal vacatures de helft hiervan. En sinds 2015 neemt ook het aandeel mensen met vaste contracten, ten opzichte van zelfstandigen en flexibele arbeidsvormen weer toe (SEO, 2023). Op het eerste gezicht betekent dit voor de nieuwe generatie jongvolwassen ongekende mogelijkheden. Hun startpositie op de arbeidsmarkt is fundamenteel anders dan van de generaties voor hen: heel wat aantrekkelijker.

De mogelijkheden op de arbeidsmarkt, met een bijna-garantie op inkomen, illustreert deze unieke situatie in Nederland. Wellicht zou dit tijdsgewricht zelfs als 'werknemersmarkt' bestempeld kunnen worden. Jongeren die deze arbeidsmarkt betreden krijgen in deze gunstige omstandigheden een uitstekende uitgangspositie om hun volwassen leven vorm te geven.

Maar in dezelfde periode stegen de woningprijzen ook enorm (Hoofdstuk 3 Wonen en woningen). Die prijsstijging betekent dat de huidige generatie jongeren de vermogensstijging van oudere generaties betalen, en in een klein aantal van de gevallen, ook de kosten voor hun studieverleden moeten aflossen. Ondanks de overspannen arbeidsmarkt, zorgt de woningmarkt ervoor dat een heel

cohort moeilijker de grote vormende stappen in het leven kan zetten. De kleine groep met een hoge studieschuld voelt die pech nog meer dan anderen in dit leeftijdscohort.

Figuur 6: aantal vacatures per 100 werklozen Nederland 1975-2024

Bron: CBS, 2025

Tabel 1: effect studieschuld op maximale hypotheek 2025 bij een bruto inkomen 52.000 en een looptijd van 35 jaar.

Studieschuld	€ 0,00	€ 5.000	€ 10.000	€ 20.000	€ 30.000	€ 40.000	€ 50.000
Rente (2024)	2,56%	2,56%	2,56%	2,56%	2,56%	2,56%	2,56%
Maandlasten	€ 0,00	€ 19,00	€ 38,00	€ 75,00	€ 115,00	€ 150,00	€ 190,00
Maximale Hypotheek	€ 237.678	€ 232.472	€ 227.266	€ 217.308	€ 206.443	€ 196.937	€ 186.073

Bron: Hypotheker.nl, geraadpleegd op 17-02-2025

Hoofdstuk 4

Energiearmoede

Tussen comfort en schaarste

In februari 2022 hebben veel mensen de chaos en hectiek van de coronapandemie nog maar net achter zich gelaten, wanneer een volgende periode van onzekerheid opnieuw aanbreekt. Het Russische leger is Oekraïne binnengevallen en brengt het Europees continent aan het schudden. Een stroom van Oekraïense vluchtelingen trekt richting Europa, de aanwas van landbouwproducten stagneert, en sancties op de Russische economie doen de energieprijzen tot recordniveaus stijgen. De economische inhaalslag, die na de coronacrisis op gang kwam, leidde al tot grote schaarste in haast alle grondstoffen en producten en dus tot inflatie. Met de plotse stijging van de energiekosten, komt de inflatie in een versnelling (in september '22 was de inflatie 14,5% en over heel 2022 10%). Veel huishoudens staan financieel onder hoogspanning, omdat hun boodschappen en energielasten hun inkomens en huishoudbudgetten overschrijden.

De verduurzaming van de Nederlandse woningvoorraad, vastgelegd in het klimaatakkoord en de gemeentelijke warmtevisies, is niet langer een (bouw)technisch vraagstuk maar krijgt een sterker sociaal component nu een aanzienlijk deel van de bevolking de energielasten niet of nauwelijks meer kan dragen en noodgedwongen in de kou zit. In de tussentijd probeert de rijksoverheid huishoudens te compenseren, net als tijdens de coronapandemie, met uitgebreide steunmaatregelen. Energiearmoede blijkt een ingewikkeld vraagstuk en huishoudens in de hoogste nood blijken moeilijk uit de dataregistraties te halen. Naast energietoeslag voor minima, zet de overheid een aantal brede maatregelen door waar nagenoeg alle huishoudens van profiteren. Ook degenen die de ondersteuning niet nodig hebben.

Aangekondigde verrassing

Hoewel de overgang zich plotseling en sterk voordeed, was het eigenlijk geen verrassing. Al vóór de Russische inval stegen de Europese gasprijzen. Begin oktober '21 al met 60 procent in twee dagen tijd. In Nederland liepen al jarenlang subsidieprogramma's om huizen beter te isoleren en duurzame installaties aan te schaffen. In 2019 was in het klimaatakkoord (Rijksoverheid, 2019) al besloten om in 2050 het gebruik van aardgas (voor woningen) geheel te stoppen. In de bouwbesluiten zijn steeds strengere normen voor isolatiewaarden opgenomen en nieuwe woningen worden al enkele jaren zonder gasaansluiting opgeleverd. Maar 2050 was nog ver weg en veel van de huishoudens waren (nog) niet voorbereid op een wereld met hoge, fossiele energieprijzen. Een vooruitziende blik bleek niet altijd voldoende, want de aanpassingen vragen vooral financiële slagkracht om te investeren. Wie die wel heeft, had wellicht al een stap genomen, omdat de investeringen (op termijn) lucratief zijn en subsidies beschikbaar als extra bijdrage. Wie het zich kan veroorloven koopt een woning en zorgt voor een goed energielabel, rijdt een elektrische auto, die laadt via de zonnecellen op het dak van de eigen woning. Voor dergelijke verbeteringen aan woningen bestaan voordelige leningen, waarvan de investeringen redelijk snel renderen.

Maar voor de gunstige leningen heb je wel financiële stabiliteit en slagkracht nodig. Voor mensen die net een winter achter de rug hadden met de thermostaat op 16 graden lag dit niet binnen bereik. Die winter toonde dat de energietransitie de financiële posities van mensen bevestigt en versterkt en bestaande onderlinge verschillen verder vergroot. Waar pleitbezorgers bevestigd kregen dat de groene alternatieven werken en daadwerkelijk verbeteringen zijn, worden de achterlopers ingehaald door de tragiek van het moment. De alternatieven blijven voor bepaalde groepen namelijk onbereikbaar.¹¹ Zij worstelen met de energiekosten en staan voor het dilemma van: schuld óf kou. Hoge energielasten nu beperken bovendien de mogelijkheden om te investeren in verduurzaming voor de toekomst. Je kunt het beperkte geld immers maar één keer uitgeven. Dat gaat evengoed op overheden. De financiële compensatie voor hoge tarieven verdampt direct via de energierekening; als investering in de woningen had die echter jarenlang een positiefffect op de kosten kunnen hebben gehad.

¹¹ Er bestaan wel regelingen voor lagere inkomensgroepen, maar de leencapaciteit blijft gebonden aan (stabiel) inkomen. Via het nationaal warmtefonds kunnen huishoudens met een inkomen tot €60.000,- (juni 2023) renteloos lenen voor verduurzaming van hun woning. <https://www.warmtefonds.nl/nieuws/energiebespaarlening-met-0-rente-straks-voor-huishoudens-met-verzamelinkomen-tot-48.625-per-jaar>, geraadpleegd september 2024

Vraagstelling

Vanuit brede welvaart benaderen we energiearmoede vanuit twee vragen die in elkaars verlengde liggen.

- Welke inwoners komen financieel in het nauw doordat de energierekening een (steeds) groter deel van het inkomen beslaat; en het risico op betalingsachterstanden doet groeien?
- Welke inwoners ontberen mogelijkheden om te anticiperen op hoge energieprijzen, zoals het isoleren van de woning, moderniseren van de warmte-installatie, of verhuizen naar een energiezuinige woning?

Energiearmoede van globaal naar lokaal

In het vlottrekken van de warmtetransitie besloot de rijksoverheid de regie over te dragen aan gemeenten. In het klimaatakkoord van 2019 spreekt zij van *‘een gestructureerde aanpak. Door wijk voor wijk aan de slag te gaan. Gemeenten spelen daarbij een cruciale rol. Samen met bewoners en gebouweigenaren zal in een zorgvuldig proces een afweging moeten worden gemaakt wat per wijk de beste oplossing is, als huizen niet langer met de traditionele cv-ketel worden verwarmd. Per wijk kan de oplossing verschillen.’* Met deze verduurzamingsopgave kruist het vraagstuk van energiearmoede de gemeentelijke agenda’s.

Om de huidige situatie rond energieprijzen beter te begrijpen, helpt het om terug te kijken en een aantal belangrijke gebeurtenissen langs te lopen. Dat begint bij de liberalisering van de energiemarkt in de Europese Unie. In Nederland transformeerden regionaal georganiseerde nutsbedrijven door (internationale) fusies en overnames tot nationaal georiënteerde marktpartijen. In Nederland voltrok die overgang tussen 2001 en 2004, zo ging het Haarlemmermeers energiebedrijf in 2002 op in het Duitse RWE. Huishoudens waren niet langer regionaal, collectief aangesloten bij een vaste leverancier, onder gelijke voorwaarden, maar konden individueel kiezen uit nationale aanbieders, met individuele tarieven en doorlooptijden. Sindsdien kunnen huishoudens dus ook (tussentijds) overstappen naar concurrerende aanbieders. De marktwerking moest leiden tot scherpere prijzen en betere dienstverlening – of dit daadwerkelijk zo heeft uitgepakt, wordt in dit onderzoek niet beantwoord – maar waar het in ieder geval toe leidde, was: verschillen creëren in prijs en voorwaarden.

In de jaren na de liberalisering van de energiemarkt groeide stapsgewijs de Nederlandse afhankelijkheid van geïmporteerd gas. Terwijl het gasverbruik nauwelijks verminderde, daalde de nationale productie van aardgas. Zeker toen na jarenlang onderhandelen het voornemen was uitgesproken om de productie van het Groningse gasveld in Slochteren vanaf 2018 af te bouwen en volledig te stoppen per 1 oktober 2023. Het comfort van een omvangrijke gasvoorraad én stijgende rijksinkomsten bij schaarste slonken geleidelijk en ontbraken voor het eerst sinds de ingebruikname van het gasveld in december 1963.

Een half jaar na het sluiten van het klimaatakkoord brak in 2020 de coronapandemie uit. De gevolgen van het virus en de nadelige effecten van de getroffen maatregelen lieten hun sporen na (Eén jaar corona in Haarlemmermeer, 2021), maar leidde tevens tot uitgestelde consumptie. Transport en productie van goederen en grondstoffen kwamen stil te liggen, consumenten gaven door lockdowns minder uit. Dus toen de beperkende maatregelen werden opgeheven, ontstond er een inhaalslag zowel in productie als in consumptie. De naweeën van corona stuwden de prijzen van grondstoffen en consumptiegoederen omhoog.

In de nasleep van de pandemie brengt de oorlog in Oekraïne de inflatie in een volgende versnelling. De grootste gasleverancier van Europa wordt door internationale sancties geblokkeerd, gasverbinding Nordstream zelfs vernietigd, en de aanwas van Oekraïense landbouwgoederen stagneert. De samenloop van corona en de gevolgen van de oorlog dreven de inflatie en energieprijzen verder op tot recordniveaus. Met het wegvallen van Russische gaslevering neemt de urgentie van een warmtetransitie alleen maar toe.

In de loop van deze ontwikkelingen versnipperden de energiecontracten over verschillende aanbieders en ontstonden individuele verschillen in leveranciers, voorwaarden, looptijden en tarieven. Afhankelijk van contract en aanbieder worden huishoudens ongelijk en op verschillende momenten geraakt door schommelingen op de energiemarkt. Diezelfde versnippering maakt het ook moeilijker om huishoudens te compenseren wanneer de schommelingen in de markt té heftig worden. De aanvoer van energie is in de tijd onzekerder geworden en de potentiële voorraad geslonken. In deze nieuwe omstandigheden is het niet aannemelijk dat ‘vooroorlogse’ energieprijzen terugkeren, en blijft effectief ingrijpen op energieprijzen extreem lastig.

Ervaringen van energiearmoede

De persoonlijke ervaringen met hoge energietarieven laten zich moeilijk vertalen naar de kwantitatieve gegevens over energiearmoede. De grootste excessen van de energiecrisis raken doorgaans uit zicht in een gemiddelde cijfer. Als aanvulling op hun kwantitatieve modellen deed TNO daarom onderzoek naar de ervaringen van mensen met energiearmoede (TNO, 2023). Met behulp van 27 respondenten schetst TNO een beeld van hoe mensen, in tijden van hoge energietarieven, hun financiële positie zagen verslechteren en hierop anticipeerden.

Door de hoge energieprijzen zagen mensen hun bescheiden maar stabiele financiële situatie omslaan. Die prijsstijgingen waren in sommige gevallen extreem. Mensen betaalden honderden euro's per maand meer en betaalden soms meer dan duizend euro aan maandelijkse energielasten. Voor mensen die niet in aanmerking kwamen voor de €1.300 energietoeslag waren dergelijke lasten niet of nauwelijks te dragen. Maar deze toeslag bleek ook lang niet altijd voldoende om de hoge lasten te dekken voor degenen die er wel aanspraak op maakten. Naast het dragen van de energielasten had een deel van de respondenten moeite om inzicht te krijgen in hun energieverbruik en -lasten. Vooral in woningen met gedeelde energievoorzieningen en verouderde installaties, kon men moeilijk sturen op het verbruik en de kosten. In enkele gevallen zelfs niet op de temperatuur in huis. In lang niet alle gevallen bleken de forse tariefverhogingen van energieleveranciers realistische

inschattingen. Door (te) hoge voorschotten te vragen sprongen mensen veel te zuinig met energie om, bezuinigden zij op andere uitgaven, en ervoeren zij onnodige stress. De energierekening beïnvloedde zo meerdere facetten van hun leven.

In energiearmoede ziet TNO een zichzelf versterkende dynamiek: mensen in kwetsbare situaties, gebruiken hun woning vaak intensiever dan mensen in minder kwetsbare omstandigheden. Wie ziek is, geen werk heeft, oud en gepensioneerd is, brengt veel meer tijd door in zijn of haar woning. Mensen met een klein pensioen of een bescheiden inkomen houden weinig geld over voor uitstapjes en die uitstapjes vervallen (helemaal) als de energierekening stijgt. Wie noodgedwongen thuis blijft moet vaker stoken of brengt meer tijd door in een koude, oncomfortabele woning. Daaruit volgt een tweede dynamiek: wie moeite heeft om de energielasten te dragen, heeft geen financieringsruimte voor verduurzamingsmaatregelen.

Tegelijkertijd zijn mensen creatief en hanteren zij allerlei strategieën om kosten te besparen, direct op de energierekening door de thermostaat laag te houden, warm aan te kleden, de koude vloer te bedekken met tapijten. Alternatieve warmtebronnen te gebruiken, zoals kruiken en straalkachels. Maar ook door een warme maaltijd te vervangen met brood of door kookmethoden aan te passen, korter te douchen, of vroeg naar bed te gaan. Indirect door te besparen op boodschappen, geen nieuwe kleding aan te schaffen en uitstapjes en vakanties te schrappen.

Soms besloten respondenten ondanks de niet te dragen kosten toch te blijven stoken. Aanwezigheid van kinderen, huisdieren en/of fysieke klachten noopten hen daartoe. Desondanks leidde een koude woning bij de meeste respondenten tot klachten aan luchtwegen en longen, ontstoken neus en ogen, spier- en gewrichtspijn.

Probleemschets

Of oplopende energieprijzen tot financiële tekorten leiden, hangt van een aantal factoren af. De staat van de woning is daarin een vast element. Hoewel men in een energieneutrale woning nog steeds in armoede kan leven, is de energierekening dan niet meer de bepalende factor. Een moderne woning, gebouwd binnen de kaders van het huidige 'Besluit bouwwerken leefomgeving'¹², heeft geen gasaansluiting en heeft vaak zelf energiebronnen (zonnepanelen en/of koude/warmte opslag). Wie een elektrische auto bezit, kan nog meer profiteren.

De bouwperiodes van woningen bieden een goede indicatie van hun energiezuinigheid. Vanaf 1992, met de introductie van het bouwbesluit¹³, wordt die inschatting preciezer en kennen we de minimale isolatiewaarden van woningen. Haarlemmermeer groeide vanaf de jaren '70 schoksgewijs door grote nieuwbouwprojecten. De bouwperiodes van de projectmatig gebouwde wijken weerspiegelen de technische uitdagingen op een lager schaalniveau. Naast de technische staat van de woning is het eigenaarschap een bepalende factor rond energiekosten. Niet bepalend voor de hoogte van de laatste rekening, maar wel voor de mate waarin je die zelf kan beïnvloeden. Als koper ben je zelf

¹² <https://wetten.overheid.nl/BWBR0041297/2024-07-01>, geraadpleegd juli 2024

¹³ Het bouwbesluit is de voorloper van Besluit bouwwerken leefomgeving.

verantwoordelijk en kun je persoonlijk aanspraak maken op subsidies en investeren in de isolatie(waarde) en installatie(s) van je woning. Terwijl je als huurder afhankelijk bent van het initiatief van de verhuurder. Een derde factor is het inkomen van huishoudens. De hoogte van de energierekening wordt minder relevant, zolang het inkomen toereikend is. Met een hoog inkomen is het ook mogelijk de isolatiewaarde en/of de installatie van de woning te verbeteren én die investering terug te verdienen. Een huurder met een riant inkomen heeft ook meer keuzevrijheid om een woning met een beter energielabel te vinden, huur of koop.

Bouwjaar (-staat), eigenaarschap en inkomen zijn dus de voornaamste factoren om de energiekosten te beheersen. Waarbij we zeker weten dat woningen gebouwd na 2018 geen afhankelijkheid meer hebben van gas en de isolatiewaarden voldoende zijn om de energielasten niet de kritische factor bij gebrek aan inkomen te laten zijn.

Schets van Haarlemmermeer

In Haarlemmermeer versnelde de woningbouw vanaf de jaren '70 met steeds grotere projecten tot aan de Vinex aan het begin van het millennium. Er bestaan flinke verschillen in de isolatiewaarden van woningen uit deze periode. De woningen uit de VINEX-tijd hebben een uitstekende basis en vragen vooral aanpassing aan de installatie van de woning. In de periode na de VINEX zijn relatief weinig woningen opgeleverd er werd minder grootschalig gebouwd. Iets meer dan 30% van de woningen is van na 2000. (7% vanaf 2015 en 5% na 2018, BAG Haarlemmermeer, 2024). Voor die 30% is de energietransitie 'op papier' geen grote opgave en is energiearmoede een weinig voorkomend verschijnsel. Hoewel mensen met een inkomensval en hoge woonlasten wel in de problemen kunnen komen. Voor die woningen ligt de transitie niet in de isolatiewaarde maar primair in de installatie van de woning. Met zonnepanelen, een warmtepomp, en een inductiekookplaat zijn ze klaar te maken voor de toekomst. Door een goede isolatie kunnen zij zonder nieuwe installatie al zuiniger 'stoken' dan oudere, matig geïsoleerde woningen.

TNO had al vroeg oog voor energiearmoede in Nederland. Al voor dat de energieprijzen in 2021 plots stegen, publiceerden zij samen met het CBS een dataset over energiearmoede. Die reeks van gegevens gebruiken we hier ook om de Haarlemmermeerse situatie te analyseren.

Als we kijken naar de gegevens voor heel Nederland springen twee kenmerken van energiearmoede in het oog. Huishoudens die afhankelijk zijn van een uitkering, een bescheiden inkomen hebben, in een woning wonen uit een 'oud' bouwjaar, én met een laag energielabel zijn sterk vertegenwoordigd in de groep met meeste energiearmoede.

Wat opvalt is dat grotere woningen (van gemiddeld 160m²) en particuliere huur belangrijke indicatoren zijn voor energiearmoede. Beide factoren zijn sterkere indicatoren dan de afhankelijkheid van een uitkering. Hoewel goed te verklaren, leiden ze tot een ander profiel bij het signaleren van de groep die in energiearmoede leeft. Daarnaast valt nog iets op en dat is nog verrassender! De groep die het sterkst onder energiearmoede leed was het grootst in 2019, dus nog voordat corona de inflatie opstuwde en vóór 2021 toen de energieprijzen in twee dagen met 60% stegen en zeven

Nederlandse energieleveranciers failliet werden verklaard.¹⁴ De groep was toen ook groter dan in 2022 na de Russische invasie in Oekraïne. Energiearmoede wordt door meer factoren veroorzaakt dan hoge energieprijzen en een duurder wordende tas met boodschappen.

Met het uitbreken van de coronapandemie werd door de rijksoverheid het grootste steunpakket sinds de wederopbouwjaren ingezet. Bedrijven werden overeind gehouden evenals vele inkomens. De vier belangrijkste steunmaatregelen besloegen ruim 74 miljard euro (Algemene Rekenkamer, 2024). Het aantal huishoudens dat door het ‘normaal’ functioneren van de economie in de problemen zou raken, werd door het corrigeren van de overheid geminimaliseerd. Na de coronasteun volgde – bijna naadloos – de energiesubsidies (accijnsverlaging brandstof en gas, energiecompensatie en -toeslagen huishoudens en energieplafond) die opnieuw de inkomens corrigeerden. Hoewel de energieprijzen meer tot rust zijn gekomen en huishoudens vaker langdurige energiecontracten afsloten (TNO/CBS, 2024) lijkt het onwaarschijnlijk dat de energieprijzen van 2019 nog terugkeren. De cijfers van 2020, 2021 en 2022 geven dus een (vertroebeld) beeld door grote staatsinterventies, en het is afwachten hoe de cijfers van 2023 en vooral van 2024 zich gaan verhouden tot 2019.

Energetische kwaliteit: de berekening

In navolging van elektrische apparatuur krijgen woningen sinds 2008 verplicht een energielabel. De score geeft woningeigenaren en potentiële kopers een indicatie over de energiezuinigheid van een woning. Dat het label verplicht is, betekent overigens niet dat alle woningen een energielabel bezitten. Alleen bij verkoop van een woning of bij intrek van een nieuwe huurder is het label verplicht. Veel woningen hebben daarom geen energielabel; in 2024 ontbreekt bij 38% van de Haarlemmermeerse woningen het energielabel (CBS/BRP, 2024). Daarnaast zijn bestaande energielabels niet up-to-date. Labels zijn tien jaar geldig. Tot 2021 werd een label opgesteld door zelfopgave, zonder tussenkomst van een inspecteur. In het systeem zit nog een vertraging, want wie een woning koopt en vervolgens verduurzaamt heeft doorgaans geen aanleiding om het label te actualiseren. Voor een weergave van de actuele staat van de woningvoorraad schiet het energielabel dus tekort. TNO/CBS gebruiken daarom een model om de ‘energetische kwaliteit’ van woningen te bepalen.¹⁵

Als we inzoomen op de Haarlemmermeerse woningvoorraad blijkt in 2022 27% procent van de woningen van een lage energetische kwaliteit; 7% zelfs van een zeer lage energetische kwaliteit (tabel 1). Deze woningen worden zeer inefficiënt verwarmd; en zijn vergelijkbaar met energielabel D en lager. Eerder in dit hoofdstuk beschreven we dat 30% van de woningen op basis van recent bouwjaar een hoge energetische kwaliteit heeft, dat betekent dat ongeveer 43% van de woningen

¹⁴ Begin oktober stegen de Europese gasprijzen in twee dagen met 60 procent ([AVRO/TROS Radar](#)). Een schommeling die vooral kleine leveranciers deed wankelen. In 2021 zijn zeven Nederlandse energieleveranciers failliet verklaard (Welkom Energie, ENSTROGA, Kleinverbruik Energie Nederland (KEN/Anode), FENOR, Naked Energy en SEPA Green Energy).

¹⁵ Dit is een model waarin verschillende variabelen met kenmerken van de woning tot een schatting leiden van de algehele kwaliteit van de woning, in relatie tot het energieverbruik (CBS 2024, Methodrapport monitor energiearmoede). Modelleren is nodig omdat niet alle woningen een energielabel hebben en veel van die labels niet actueel zijn.

zich hier tussen bevindt. De woningen met een lage energetische kwaliteit in de historische kernen en de oudste projectmatig gebouwde wijken van Hoofddorp en Nieuw-Vennep.

Tabel 1: Haarlemmermeerse woningen met een (zeer) lage energetische kwaliteit, 2022

2022			
	aantal huishoudens	Lage energetische kwaliteit (%)	Zeer lage energetische kwaliteit (%)
totaal	60.600	27,3%	7,1%
koop	41.700	32,1%	9,1%
huur			
corporatie	13.500	13,1%	0,1%
huur particulier	5.400	25,0%	8,8%

Bron: CBS/TNO, 2024

Deze woningen hebben met een potentieel hoge energierekening en vergen grote aanpassingen om mee te kunnen in de warmtetransitie. In vergelijking tot 2019 nam het aantal woningen met een lage of zeer lage energetische kwaliteit wel af. Deze afname ontstaat door verhuizingen; het moment dat nieuwe energielabels worden aangevraagd, en eerder aangebrachte verbeteringen, zoals isolatie zichtbaar wordt in registraties. Een tweede factor is de plaatsing van zonnepanelen. De sterke afname van elektriciteitsgebruik van huishoudens leidt tot een betere score voor energetische kwaliteit. Zelfs wanneer in het huishouden (ongeacht de bron) dezelfde hoeveelheid energie wordt gebruikt. Juist in de periode 2019 – 2022 nam het aantal woningen met zonnecellen enorm toe: van 15% in 2019 naar 32% in 2022. In de periode dat het aantal woningen met een lage en zeer lage energetische kwaliteit slonk met 7.148 woningen, groeide het aantal woningen met zonnepanelen met 11.945. In 2023 had zelfs 38% van de Haarlemmermeerse woningen zonnepanelen (CBS, 2024). Die nieuwe zonnepanelen komen niet alleen op woningen met een lage energetische kwaliteit, want ook op de veel nieuwere VINEX-locaties Stellinghof, Getsewoud en Floriande worden zonnepanelen geïnstalleerd. In woonplaatsen en wijken met oudere woningen, zoals Overbos, Welgelegen en Rijsenhout worden bovengemiddeld aantal woningen van zonnepanelen voorzien. Tijdens deze energiecrisis, wanneer de opbrengsten het hoogst zijn, schakelen veel huishoudens over op zonne-energie.

Het modelleren van energetische kwaliteit laat dus in twee tempo's verbeteringen aan woningen zien. De zonnepanelen worden direct opgemerkt door de terugval in elektriciteitsgebruik en gelijk vertaald naar een betere energetische kwaliteit; de netto energiebehoefte van de woning en de kosten die daar tegenover staan. Met een vertraging komen verbeteringen in isolatie aan het licht. Gas- en elektraverbruik kan namelijk ook (minder schoksgewijs) dalen door aangepast gedrag; door bewust minder gas en elektra te gebruiken (onderconsumptie). Bouwtechnische verbeteringen aan een woning worden in het model zichtbaar via het energielabel. Doordat een energielabel verplicht is bij de verkoop van de woning én tien jaar geldig is blijven verbeteringen lang onzichtbaar. Veel bouwtechnische verbeteringen worden juist net na een overdracht doorgevoerd, maar ook na verbeteringen zonder koop en verhuizing is er doorgaans geen aanleiding om een nieuw energielabel aan te vragen.

Energetische kwaliteit en inkomen

Energielasten hoeven niet tot energiearmoede te leiden, maar beïnvloeden altijd de financiële positie van huishoudens. Door deze twee te combineren kunnen we uit de dataset de antwoorden op de volgende twee vragen halen, namelijk: hoeveel huishoudens hebben zowel een laag inkomen als een slecht geïsoleerde woning?; en welk aandeel van de huishoudens, in een slecht geïsoleerde woning, heeft geen financiële ruimte om de energetische kwaliteit van de woning te verbeteren?

In de eerste vraag richten we ons op het inkomen (het vermogen blijft hierbij (bijna geheel) buiten beschouwing).¹⁶ Voor de inkomensgrens hanteren we de drempelwaarde van 130% van de lage inkomensgrens gehanteerd (CBS, 2024). In 2019 heeft 2,3% van de Haarlemmermeerse huishoudens een laag inkomen én een woning met lage energetische kwaliteit, maar die verdeling is ongelijk verdeeld tussen kopers en huurders. Door de tijd is de situatie verbeterd en liep het aantal huishoudens terug in aantal. Kopers hebben de meeste progressie geboekt, terwijl het aantal particuliere huurders in 2022 juist licht toenam. Hoewel de huurprijzen door rijksbeleid tijdelijk (tussen 1 juli 2021 en 1 juli 2022) werden bevroren, zijn ze in de laatste jaren weer flink gestegen.

TNO geeft met een alternatieve methode nóg een invalshoek op energiearmoede. Door energiekosten te vergelijken met het inkomen (betaalbudget) van huishoudens, wordt gekeken hoeveel huishoudens een buitenproportioneel deel van hun inkomen (namelijk 10% of hoger) aan energiekosten kwijt zijn. Bij het vaststellen van de energiekosten wordt rekening gehouden met compensatiemaatregelen die zichtbaar zijn op de energierekening, zoals een btw-verlaging. Compensatie daarbuiten, zoals energietoeslag en energiecompensatie (190,-) worden niet verrekend. Voor de energiekosten wordt uitgegaan van de gemiddelde energietarieven voor consumenten (CBS), dit is een gemiddelde van bestaande én nieuwe contracten. Dit laatste is een methodische noodgreep. Door de versplintering van energiecontracten, lopen de tarieven die mensen betalen enorm uiteen. Een gemiddelde trekt die verschillen, op papier, helemaal recht. Met de invoering van het energieplafond in 2023 wordt daar later ook werkelijk een poging toe gedaan. Wat methodisch en rekenkundig handig lijkt (een gemiddelde), kan ongelijkheden met flinke maatschappelijke gevolgen verbergen, en politiek ter discussie staan.

In tabel 2 zien we dat 4,4% van de Haarlemmermeerse huishoudens in 2019 een te hoog energiequote had; ook hier springen de particuliere huurders met 8,5% er bovenuit. In de periode van de energiecrisis zien we die aantallen juist slinken tot respectievelijk 1,9% en 3,1% in 2022. Als eerste wordt het effect van de compensatiemaatregelen zichtbaar, maar ook de onderconsumptie. Wie namelijk bewust minder energie gaat verbruiken door bijv. de thermostaat bewust laag te houden, in de kou gaat zitten, vroeger naar bed gaat, lauw doucht etc. gaat eveneens beter scoren op deze quote. Het rekenen met een gemiddelde energieprijz geeft sowieso een vertekend beeld, want de uitschieters van hoge variabele tarieven en die uit langlopende vaste contracten worden hier gereduceerd tot één gemiddelde. In de quote zien we ook huishoudens die bewust kiezen om veel energie te gebruiken. Bij een hoog inkomen leidt een overschrijding van de 10% norm namelijk niet tot (energie)armoede.

¹⁶ Alleen huishoudens met een vermogen uit het hoogste percentiel worden op basis van hun vermogen uitgesloten.

Tabel 2: aandeel Haarlemmermeerse huishoudens dat meer dan 10% van het inkomen aan energielasten besteed

		2019	
	aantal huishoudens	Energiearmoede volgens HEq (%)	Gemiddelde energiequote (%)
totaal	58.200	4,4%	4,3%
koop	40.500	3,0%	3,9%
huur corporatie	13.100	6,9%	5,5%
huur particulier	4.600	8,5%	5,1%

Bron: CBS/TNO, 2024

De combinatie van deze gegevens laat ons niet met zekerheid stellen door welke ontwikkeling de armoedegroep is afgenomen. Zijn de woningen fysiek verbeterd, de werkelijke inkomens toegenomen, zijn bewoners verhuisd of zijn de compensatiemaatregelen zichtbaar?

Op het oog lijkt energiearmoede in Haarlemmermeer mee te vallen en tussen 2019 en 2022 zelfs afgenomen te zijn. Maar op dat beeld is veel aan te merken; het kan namelijk niet als structurele verbetering worden beschouwd. Allereerst zijn de grote compensatiemaatregelen van het Rijk slechts conjunctureel en zullen bij een volgende prijsstijging waarschijnlijk niet terugkeren. Door in de meetmethode met een gemiddelde energieprijis te rekenen worden de hoge prijsspieken, die veel huishoudens wél op hun energierekening terugvonden, onzichtbaar. Huishoudens die de hoogste tarieven betaalden (en ook zij die de laagste tarieven betaalden) worden daardoor onzichtbaar in de dataset. En dat geldt ook voor die huishoudens die noodgedwongen minder energie gebruikten (onderconsumptie).

Energetische kwaliteit en vermogen

De tweede vraag gaat vooral over vermogen: welke huishoudens beschikken over financiële mogelijkheden om de energetische kwaliteit van hun woning te verbeteren en kunnen anticiperen op de warmtetransitie? Uit de ervaringen met energiearmoede signaleerde TNO al een negatieve dynamiek: wie niet of met moeite de energierekening kan dragen, houdt geen financiële ruimte over voor verduurzamingsmaatregelen. Zodra de energieprijzen weer stijgen, worden zij afhankelijk van ondersteuningsmaatregelen van de overheid.

Tussen 2019 en 2023 ging 24% van de Haarlemmermeerdere over op zonne-energie. Zij zijn niet langer louter ontvangers van energie maar werden zelf energieproducenten. Vóór 2019 had 15% van de huishoudens al zo'n installatie. In 2023 wekte 38% van de huishoudens zijn eigen zonne-energie op. Op basis van het bouwjaar, schatten we in dat ruim een derde een goed geïsoleerde woning bewoont. In de oudere uitbreidingswijken en historische kernen – waar veel woningen met een lagere energetische basis dan in de nieuwere woningen – worden in gelijke en soms grotere aandelen zonnepanelen geplaatst.

In de dataset van TNO worden huurders – ongeacht hun financiële vermogen – niet in staat geacht om zelf hun woning te verduurzamen. Die verantwoordelijkheid ligt immers bij de woningeigenaar

(verhuurder). De analyse concentreert zich op woningbezitters. In 2019 had 4,6% van de woningbezitters onvoldoende financiële mogelijkheden om hun laag energetische woning te verduurzamen. In 2022 liep dat aandeel terug naar 1,0%. Reëel gezien is dat een vermindering van 1.863 naar 417 woningen. Op zich een gunstige trend, maar wel één waar je met de nodige kanttekeningen bij kan plaatsen.

Voor vermogen wordt niet alleen naar de direct beschikbare financiële middelen gekeken, maar ook naar de eventuele overwaarde op de woning. Wie een overwaarde van 40.000 euro of meer heeft, wordt instaat geacht om die verduurzaming te financieren. In 2021 was de gemiddelde prijsstijging van een koopwoning 15,2% een jaar later 13,6%. Op basis van de gemiddelde woningwaarde is die 1% minder verwonderlijk, maar geeft wel weinig inzicht in de financiële situatie van huishoudens. Anders gezegd, het blijft onduidelijk of hun financiële situatie het toestaat die overwaarde te verzilveren; of zij voldoende ruimte hebben om groen licht van de bank te krijgen, de lasten van een extra lening te kunnen dragen, en of die lasten opwegen tegen de baten van de verduurzaming. Overwaarde is in dit voorbeeld slechts een onderpand om mee te financieren, met een druk op de vaste lasten tot gevolg. Die overwaarde is alleen te gebruiken als het inkomen dat toestaat. Dat zien we terug bij alle kortingen en subsidies die het rijk voor verduurzaming verstrekt; de hoogste 50% inkomens verzilveren 80% van de middelen (CE DELFT, 2017). Een sociale wetmatigheid die al vaker is beschreven in het ontlopen van straffen en het innen van beloningen (Schuyt, 1991).

Door potentiële overwaarde als beschikbaar vermogen te classificeren overschat TNO de financiële handelingsruimte van huishoudens. Zeker in periodes van hoge inflatie en hoge energieprijzen hebben woningbezitters, met een kleiner of midden inkomen, niet zomaar de financiële ruimte om de overwaarde van hun woning te benutten; zelfs als de rente om te lenen laag is. Dat neemt niet weg dat die overwaarde kansen biedt om specifieke regelingen voor te ontwerpen.

Conclusies

Een samenloop van verschillende ontwikkelingen leidde in 2021 en 2022 tot hoge energieprijzen en algehele inflatie. Door versnippering van energiecontracten zag de overheid alleen kans om brede compensatiemaatregelen in te zetten. Na de historisch hoge uitgaven tijdens de coronapandemie volgde een nieuwe ronde van hoge uitgaven. Die financiële impuls is zichtbaar in de trends over energiearmoede. De maatregelen dempten de energierekening en deden de inkomens stijgen.

Inwoners namen ook zelf maatregelen. Haarlemmermeeders kozen in grote aantallen voor zonne-energie – op andere maatregelen en onderconsumptie is minder zicht, maar uit nationaal (kwalitatief) onderzoek weten we dat mensen noodgedwongen creatief en zuinig met energiegebruik zijn omgesprongen. Soms ten koste van wooncomfort en zelfs van hun persoonlijke gezondheid.

Uit de kwantitatieve gegevens ontstaat een té rooskleurig beeld van energiearmoede. De compensatiemaatregelen zijn niet van terugkerende aard, door te modelleren met gemiddelde energieprijzen blijven de hardst getroffen onzichtbaar, en de financiële mogelijkheden om te investeren in verduurzaming van de woning worden overschat.

Huurders nemen een bijzonder kwetsbare positie in, omdat zij afhankelijk zijn van verhuurders bij het verduurzamen van de woning. Juist bij hen nemen de woonlasten jaarlijks toe. Huurprijzen worden jaarlijks verhoogd met een percentage dat is gekoppeld aan inflatie en loonontwikkeling. Met de introductie van de midden huur ontstaat voor particuliere huurders meer stabiliteit rond huurprijzen, maar ook deze huren worden geïndexeerd (7,7% voor 2025).

Literatuur

CBS (2024) Methoderaapport Monitor Energiearmoede 2019-2022. Den Haag.

Schuyt, K. (1991) Op zoek naar het hart van de verzorgingsstaat. Leiden: Stenfert Kroese.

TNO, CBS (2024) Energiearmoede in Nederland 2019-2023. Een overzicht van 2019 tot en met 2023 en een verdieping op onderconsumptie.

TNO (2023) Verhalen van mensen in een kwetsbare positie. Resultaten van een interviewstudie met energiearme huishoudens.

Hoofdstuk 5

Kansengelijkheid in het onderwijs

Vroegselectie en eindtoetsen

Sinds de jaren zestig van de vorige eeuw functioneerde het onderwijs in naoorlogs Nederland als een ware emancipatiemachine. Kinderen uit de lagere en middenklasse gingen massaal naar de universiteit. Met alle voordelen van dien: betere banen, hogere lonen, meer welvaart. Een meer rechtvaardige doorstroom in het eerder verzuilde en klassengericht onderwijs was hier de oorzaak van. Vóór de Tweede Wereldoorlog bevolkten slechts kinderen van de elite de gymnasia. Arbeiderszonen gingen, als ze niet voor de kost moesten werken zonder vervolgopleiding te genieten, naar een technische school om een vak te leren. Arbeidersdochters dienden op de huishoudschool een goede huisvrouw te worden. Middenklasse kinderen konden, als ze hun best deden en hun ouders voldoende middelen hadden, op de HBS aan hun toekomst werken. Dat alle kinderen, ongeacht hun afkomst, de school en opleidingsniveau konden kiezen, dat paste bij hun ontwikkelpotentieel was nieuw in de Nederlandse onderwijsgeschiedenis. Talenten werden vanaf toen echt aangeboord en niet onnodig verspilt. De welvaart nam toe voor individu, arbeidsmarkt en samenleving. Een rechtvaardige doorstroomstelsel in het onderwijs, gebaseerd op talent en ontwikkelingspotentieel, in plaats van op afkomst en sociaal economische positie, en ruimere studiefinancieringsmogelijkheden waren de belangrijkste oorzaken van deze sociale revolutie in het Nederlandse onderwijs.

Sindsdien heeft elke nieuwe generatie het beter gekregen dan hun ouders, betere opleiding en meer welvaart. Het onderwijs bracht als emancipatiemachine vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw (eerst bij jongens en mannen en vanaf de jaren '90 ook bij meisjes en vrouwen) een toename van brede welvaart. Zowel gezien vanuit het perspectief van het individu als vanuit arbeidsmarkt en samenleving. Er kwamen meer getalenteerde, beter opgeleide arbeidskrachten op de markt en Nederland werd een kenniseconomie.

De afgelopen jaren lijkt het tij te keren. Er komen van verschillende kanten berichten over minder gunstige startpositie voor de huidige generatie. Zie Case 2. Werkt de Nederlandse onderwijsmachine nog steeds emancipatoir? Of heeft de huidige generatie minder ontwikkelingskansen? Of zijn die kansen nu minder gelijk verdeeld? En hoe is dat voor de grote groep Haarlemmermeerse jongvolwassenen?

In de uitdrukking 'brede welvaart' staat het woord 'welvaart' voor meer dan louter economische of financiële aspecten: de zelfontplooiing van individuen is vanuit dit perspectief gezien minstens even belangrijk. Wanneer we vanuit dit bredere perspectief kijken naar de staat van het onderwijs in Haarlemmermeer zien we dus meer dan behaalde toetsen, einddiploma's of een goede aansluiting tussen studierichting en vacatures op de arbeidsmarkt. Brede welvaart in het onderwijs betekent ook voldoende keuzevrijheid (kansengelijkheid) voor alle leerlingen, brede mogelijkheden om jezelf te ontplooien, zodat wanneer je de arbeidsmarkt opgaat, jij als individu aan jouw eigen welvaart en dat van de samenleving bij kan dragen. 'Brede welvaart' betekent zowel een welvarende samenleving, als gelijke kansen voor individuen om in vrijheid hun eigen ontwikkeling vorm te geven.

In dit deel van het onderzoek naar brede welvaart in Haarlemmermeer kijken we dus zowel naar de mogelijkheden en kansen van leerlingen op Haarlemmermeerse scholen om door te stromen naar de opleiding van hun keuze, als naar de mogelijkheden op met bepaalde opleidingen een welvend leven op te kunnen bouwen.

Vragen die hierbij centraal staan zijn:

- Hoe gelijk zijn de kansen in het onderwijs op de verschillende selectie en keuzemomenten in de onderwijsloopbaan van leerlingen?
- Welke factoren beperken die keuzes of maken ze juist breder?
- En hoe liggen de kansen op de arbeidsmarkt, van de verschillende opleidingsniveaus en soorten opleidingen?

Ons onderzoek toont aan dat noch de kansen van leerlingen, noch hun keuzemogelijkheden gelijk verdeeld zijn. In een aantal stappen laten we zien welke factoren en processen kansengelijkheid en keuzevrijheid in het onderwijs beperken en/of belemmeren. We focussen hierbij op de momenten waarop leerlingen zelf keuzes maken over hun opleiding of loopbaan, of waarop door selecties in het onderwijs hun toekomstkansen worden bepaald.

- Bij het eerste selectiemoment aan het einde van de basisschool blijken sommige scholen structureel hogere adviezen te geven dan het landelijk toets-advies, en andere juist lagere. Dit houdt in dat de school waar een leerling onderwijs volgt medebepalend is voor de

hoogte van zijn/haar advies, ongeacht de talenten van de leerling. Dit schooladvies bepaalt niet alleen in grote mate waar een leerling zijn vervolgopleiding zal volgen, maar is ook van grote invloed op de verdere studieloopbaan en later dus ook op de arbeidsmarktkansen en verdienmogelijkheden.

- Na het behalen van hun middelbareschooldiploma kiezen leerlingen een vervolgroute: wel verder studeren, aan het werk gaan, of een reis maken en de studie een jaar uitstellen. We zoomen hiervoor in op het einde van de middelbare school, het moment waarop leerlingen zelf hun studiekeuze kunnen maken en zo hun toekomst zelf kunnen beïnvloeden. In hoeverre hebben leerlingen echt vrijheid van keuze? En welke factoren zijn van invloed op die keuze?
- Als leerlingen klaar zijn met hun opleiding of studie en de arbeidsmarkt opgaan zijn hun startsalaris en hun loopbaankansen niet gelijk. We kijken in dit hoofdstuk naar de kans op een substantiële baan, een vast contract, en naar verschillen in het startsalaris voor uiteenlopende opleidingsrichtingen en -niveaus.
- In het laatste deel trekken we de algemene conclusies, en laten we zien in hoeverre het ‘brede welvaartperspectief’ gerealiseerd wordt in het Haarlemmermeerse onderwijs

Het passende schooladvies en kansenongelijkheid aan het eind van de basisschool

Aan het eind van de basisschool doen kinderen een landelijke centrale eindtoets (CET) en krijgen ze van hun school een ‘passend schooladvies’. De veronderstelling hierbij is dat de toets een eenmalige meting is en dus afhankelijk van de omstandigheden van de leerling op dat moment. Het passende advies van de school is dus bedoeld om de invloeden van het moment te dempen. De school kent het kind immers al jaren en de leerkracht heeft daardoor ook een beter algemeen beeld van het kind. Toch blijken deze adviezen niet altijd even passend bij de talenten en ontwikkelingsmogelijkheden en -wensen van leerlingen. Basisschoolkinderen, ook in Haarlemmermeer, krijgen daardoor niet altijd dezelfde kansen. Ook Haarlemmermeerse basisscholen blijken namelijk trendmatig en dus structureel hun leerlingen een hoger (overadvies) en/of een lager (onderadvies) schooladvies te geven dan je op basis van de eindtoetsscore zou mogen verwachten. Wat dus een correctie zou moeten zijn van de momentopname blijkt een geneigdheid van scholen om onder- of juist boven-adviezen aan hun leerlingen te geven.

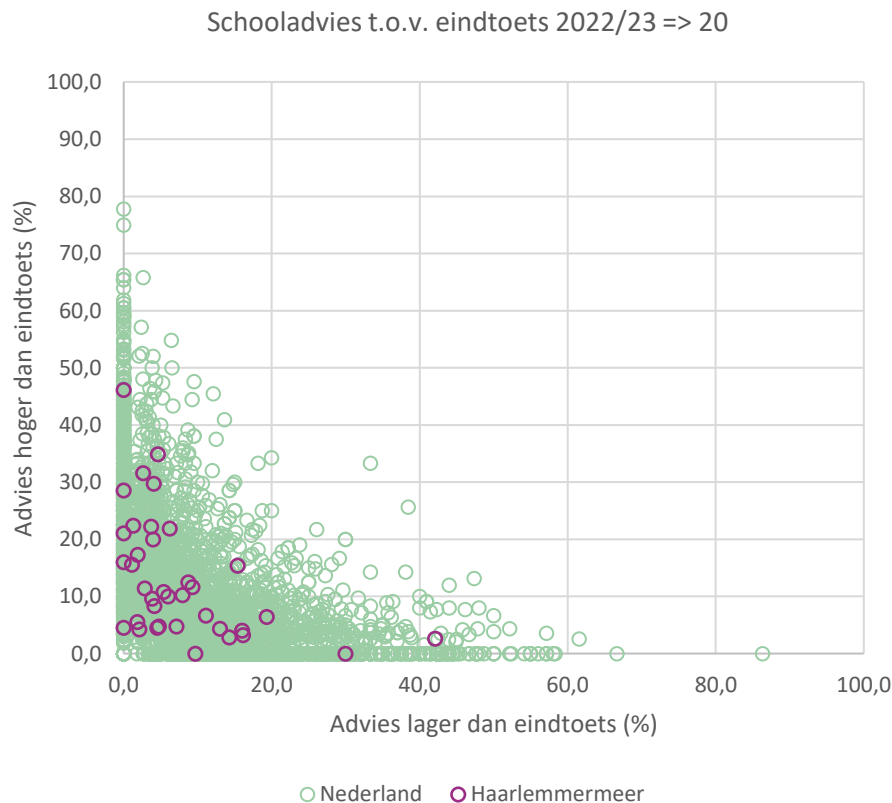
Variatie in schooladviezen naar school in Haarlemmermeer

Hoe deze verschillen er uitzien toont figuur 1: één basisschool in Haarlemmermeer geeft ruim 42% van de leerlingen een onderadvies, terwijl op een andere school bijna de helft van de adviezen (46,2%) juist een overadvies betreft. Scholen die vaak overadviseren, geven zelden onderadviezen, en omgekeerd. Dit patroon toont de verschillen tussen scholen en de ongelijkheid in kansen tussen leerlingen op verschillende scholen. Immers, als je op de eerste school je eindtoets aflegt, heb je

meer kans op een hoger schooladvies, ongeacht jouw eigen talenten en prestaties op de eindtoets, dan op de andere.

Deze bevoorrechtiging of benadeling van leerlingen doet zicht niet slechts voor op Haarlemmermeerse scholen. Het is een structureel patroon in het Nederlandse onderwijs. In vergelijking met Nederland zou je kunnen zeggen dat de geneigdheid om van de eindtoets af te wijken op Haarlemmermeerse scholen juist beperkter is, maar desondanks ook hier duidelijk waarneembaar.

Figuur 1: schooladviezen leerlingen groep 8 naar school, Nederland en Haarlemmermeer (2022-2023).

Bron: DUO onderwijsdata, 2023

N=3.981 (NL); N=37 (Haarlemmermeer)

De verschillen in het passend schooladvies tussen scholen hebben aanzienlijke gevolgen voor leerlingen. Een leerling met een havo-eindtoetsscore kan op de ene school een vmbo-gt-advies ontvangen (onderadvies) en op een andere school een vwo-advies (overadvies). Voor een leerling die een vmbo-gt-advies krijgt, betekent dit dat hij of zij mogelijk niet het volledige havo-potentieel kan benutten, wat toekomstige schoolkeuzemogelijkheden beperkt. Een leerling met een vwo-advies krijgt daarentegen mogelijk te maken met hogere verwachtingen en bijbehorende druk, of met faalangst en het gevoel niet mee te kunnen met de rest van zijn of haar klas.

Invloed van de Wet Eindtoetsing PO (2014) op het 'passend schooladvies'

Het moge duidelijk zijn dat de structurele bevoordeling of benadeling van leerlingen door over- of onderadvisering geen doelbewuste actie of beleid van scholen is. Uiteraard willen scholen hun

leerlingen zo veel mogelijk ontwikkelingskansen bieden. De variatie in advisering is onbedoeld gevolg van de Wet Eindtoetsing PO (2014). Sinds de invoering van deze wet spelen basisscholen een grotere rol in het vaststellen van het schooladvies. Het afnemen van de centrale eindtoets (CET) is weliswaar verplicht geworden, maar fungeert slechts als controlemiddel voor het schooladvies. Scholen geven hun advies namelijk voordat leerlingen de eindtoets maken: dit advies wordt alleen heroverwogen als de score op de eindtoets hoger is dan het oorspronkelijke advies. Toch hebben scholen uiteindelijk de beslissende stem: zij bepalen of het advies al dan niet wordt aangepast (Oomens, Scholten & Luyten, 2016). Scholen kregen met deze wet dus meer invloed en verantwoordelijkheid bij het bepalen van het onderwijsniveau van leerlingen op het voortgezet onderwijs. Maar de overheid stelde *geen* uniforme criteria vast, ter stimulering en bewaking van een zo objectief mogelijk schooladvies. Hierdoor zijn scholen bij het formuleren van passende schooladvies aan zichzelf overgeleverd. Er bestaat een gebrek aan richtlijnen en de vrije ruimte voor interpretatie die scholen daarbij moeten hanteren, brengen met zich mee dat de onderwijskansen van leerlingen op Haarlemmermeerse scholen mede afhankelijk zijn van de specifieke basisschool die een leerling bezoekt. Zo wordt het toekomstperspectief van sommige leerlingen niet bepaald door hun daadwerkelijke talenten en capaciteiten, maar door de inschattingen die hun school, zonder duidelijke richtlijnen, gedwongen moet maken.

Vrijheid van studiekeuze aan het einde van de middelbare school

Na het behalen van hun diploma begint voor de middelbare scholieren het vrije jongvolwassen leven. Leerlingen kunnen dan zelf keuzes maken die bepalend zijn voor hun verdere leven: voor wie zij zullen worden, voor wat ze zullen doen, voor hoe anderen tegen hen aan zullen kijken, en voor hoeveel inkomsten en vermogen zij zullen kunnen verwerven. Kortom, jongvolwassenen maken op dat moment keuzes voor hun eigen toekomst. Maar de keuzes die zij zelf kunnen maken op dat hele bijzondere moment in hun leven, blijken niet geheel vrij, evenmin zijn zij gelijk verdeeld onder de net gediplomeerden. Immers, hoe hoger het opleidingsniveau dat je hebt behaald, des te meer keuzemogelijkheden je hebt. Het pad dat je in je jonge jaren hebt afgelegd, het advies van de basisschool, het niveau van de middelbare school waar je op hebt gezeten, de ondersteuning van medeleerlingen, ouders en docenten spelen allemaal door in de keuzes die je op dat cruciale moment in je leven te maken hebt. Hoe zien de keuzes voor uiteenlopende leerlingen groepen eruit? Kiezen alle leerlingen het hoogst mogelijk niveau of spelen persoonlijke voorkeuren, vaardigheden en toekomstdromen ook een rol?

Keuzemogelijkheden na het behalen van je diploma

Leerlingen die het hoogste middelbare schooldiploma hebben behaald, hebben de meeste vrijheid in hun studiekeuze: vwo'ers en havisten. Vwo'ers kunnen kiezen voor het wo, hbo of mbo, terwijl havisten de keuze hebben tussen hbo en mbo. Bovendien kunnen vwo'ers en hbo'ers zelfs zonder diploma doorstromen naar het mbo, mits zij een bewijs hebben van succesvolle afronding van drie leerjaren in het voortgezet onderwijs (Rijksoverheid, z.j.). Leerlingen met een vmbo-diploma hebben de minste keuzemogelijkheden; hun keuze beperkt zich tot mbo-opleidingen.

Het verschil in keuzevrijheid tussen leerlingen op verschillende opleidingsniveaus is structureel, doch uiteraard geen Haarlemmermeers unicum. Het is het gevolg van de inrichting van het Nederlandse

onderwijssysteem, waar de selectie vrij vroeg, direct bij de afronding van de basisschool, wordt gedaan. Hierdoor hebben leerlingen die na de basisschool een lager advies krijgen, minder kans op het behalen van een hoger schooldiploma, dat meer wegen opent voor de toekomst.

Dat je voor hoger kan kiezen, betekent niet altijd dat je dat ook doet. Hoewel het merendeel van de havisten en vwo'ers ervoor kiest om het hoogst mogelijke opleidingsniveau te volgen – respectievelijk hbo en wo – kiest een klein deel juist heel bewust voor een andere route. Zo stroomden 7 van de 428 havisten door naar het mbo, en kozen 31 van de 304 vwo'ers voor een hbo-opleiding en niet voor een academische. De reden voor zo'n bewuste keuze is een persoonlijke voorkeur voor een praktisch beroep, waar je iets zelf maakt, opbouwt of repareert. Een andere reden is dat sommige opleidingen niet op een hoger niveau te volgen zijn dan op HBO niveau. Dit is het geval bij de opleiding tot onderwijzer (PO), fysiotherapeut, of bij kunstopleidingen zoals musicus, toneelspeler, of vioolbouwer.

Vwo'ers en havisten hebben niet alleen de meeste studiekeuzeopties: zij hebben óók de keuzevrijheid om hun studiekeuze uit te stellen. Van alle 164 leerlingen (13% van alle vo-gediplomeerden) die na het behalen van hun diploma niet (direct) verder gaat studeren, komt 49% van de havo en 40% van het vwo. Sterker nog: het niet direct verder studeren is de tweede meest gekozen route van alle gediplomeerde havisten en vwo'ers. Zo kiest 19% van alle havisten voor deze weg, en 21% van de vwo'ers. Deze leerlingen kiezen er bijvoorbeeld voor om tijdelijk te gaan werken of nemen een tussenjaar om te reflecteren op hun daadwerkelijke studiekeuze.

Dat vooral onder havisten en vwo'ers deze tijdelijke stop voor komt, kan worden begrepen vanuit het bestaan van de leerplicht. De meeste vmbo'ers zijn vanwege hun leeftijd nog leerplichtig als zij hun diploma hebben behaald. Ook de kwalificatieplicht speelt een rol. Met een havo- of vwo-diploma op zak wordt voldaan aan de kwalificatieplicht, terwijl dit niet het geval is met een vmbo-diploma (Rijksoverheid, z.j.). Hierdoor hebben vmbo'ers ten opzichte van havisten en vwo'ers ook minder mogelijkheid om een tussenjaar te nemen en na te denken over hun studiekeuze. Vmbo'ers moeten het vroegst een profiel kiezen, het eerst een vervolgopleiding, en hebben geen mogelijkheid die keuze een jaartje uit te stellen. Vwo'ers zijn daarentegen de oudste vo-gediplomeerden: zij zijn zo'n 18 jaar oud als zij hun diploma halen en hebben door de mogelijkheid van een tussenjaar 'langer de tijd' om over hun studiekeuze na te denken.

Het opleidingsniveau op de middelbare school bepaalt dus in sterke mate de keuzemogelijkheden die je als jongvolwassene hebt om je eigen toekomst vorm te geven.

Buiten de gebaande paden van het onderwijssysteem treden

Naast de reguliere paden benutten enkele leerlingen van Haarlemmermeerse scholen alternatieve routes om hun studiekeuzevrijheid te vergroten. Zij doen toelatingstesten voor hun droomopleiding of stapelen diploma's om alsnog het benodigde niveau te halen voor de studie van hun keuze.

Het halen van een toelatingstesten biedt je de mogelijkheid om alsnog een opleiding te volgen waartoe jouw diploma geen toegang verleende. In Haarlemmermeer stroomden enkele vmbo-basis gediplomeerden door naar mbo-niveau 3 (ruim 1,6%) en naar mbo-niveau 4 (0,79%). Waarschijnlijk hebben deze leerlingen een toelatingstest afgelegd en gehaald en daardoor vrijstelling gekregen van de wettelijke vooropleidingseisen.

Het stapelen van diploma's biedt een manier om studiekeuzemogelijkheden te verruimen. Hoewel deze route effectief kan zijn, vergt het vaak veel tijd en extra financiële middelen, waardoor het voor sommige leerlingen geen optie is (Van den Broek et al., 2020). Eén manier om diploma's te stapelen is binnen het voortgezet onderwijs. In Haarlemmermeer stroomt 15% van de vmbo-gt-leerlingen (54 van de 371) door naar de havo. Deze route is daarmee na de directe doorstroom naar mbo-4, waarvoor 70% van de vmbo-gt-leerlingen kiest, de op één na populairste optie. Van de havisten kiest 6% (25 van de 428) voor doorstromen naar het vwo. Deze keuzes worden soms gemaakt om een snellere route naar het hbo of wo te creëren, of om de studiekeuze voor een vervolgopleiding uit te stellen. Vmbo-leerlingen zijn gemiddeld 16 jaar en havisten 17 jaar wanneer zij deze keuze maken, een leeftijd waarop niet iedereen er klaar voor is. Het stapelen binnen het voortgezet onderwijs is echter alleen mogelijk voor specifieke groepen: havisten en vmbo-gt-leerlingen, en dus niet voor vmbo-basis of vmbo-kader.

Ook na het vervolgonderwijs kunnen leerlingen hun toekomst verder vormgeven door diploma's te stapelen. Dit kan binnen het mbo (bijvoorbeeld van mbo 1 naar mbo 2), maar ook doorstromen van het mbo naar het hbo of van het hbo naar de universiteit. In Haarlemmermeer is de enige doorstroom van het ene mbo-niveau naar het andere mbo-niveau die van mbo 1 naar mbo 2. Zo blijkt dat bijna 11% van de mbo-2-leerlingen afkomstig is van mbo 1 (12 van de 110 mbo 2 leerlingen). Op nationaal niveau ligt dit aandeel op zo'n 8% (DUO, 2023). Verder maakt een aanzienlijke groep mbo 4 leerlingen (40%) de overstap naar het hbo; dit betreft 227 van de 566 hbo'ers die afkomstig zijn van een Haarlemmermeerse school. Op nationaal niveau ligt het aandeel hbo'ers afkomstig van het mbo op 34% (DUO, 2023).

Dit 'buiten de gebaande onderwijspaden treden' kan worden gezien als een autocorrectie van de leerling op een onderwijssysteem dat onvoldoende mogelijkheden biedt om zijn of haar talenten te ontwikkelen. Helaas zijn deze alternatieve paden niet voor alle leerlingen weggelegd. Ze vereisen volharding, geduld en steun van het thuisfront (ook financieel), zonder onderweg af te haken.

Gevolgen van studiekeuze voor brede welvaart

De groep leerlingen die een passend schooladvies ontvingen en wel de vervolgopleiding van hun wens konden volgen, hebben niet allemaal dezelfde startpositie op de arbeidsmarkt. Hun kans op een substantiële baan met een vast contract, én een goed salaris is evenmin gelijk verdeeld. En dit geldt ook voor de groep die een einddiploma wist te behalen op het hoogste niveau, en met de meeste keuzemogelijkheden voor hun toekomstig leven. Want, de kansen om een welvarende toekomst op te bouwen, in de baan van jouw dromen, is sterk afhankelijk van de gekozen studierichting. Wanneer we onderzoek doen naar de kans van Haarlemmermeerse jongvolwassenen op een toekomst in brede welvaart dan kijken we niet alleen naar de keuzemogelijkheden en vrijheid die je daarin hebt, maar ook of die keuze je in staat stelt om een stabiel en welvarend leven op te bouwen.

Vrije keuze onder druk

Baanzekerheid en salaris lijken op het eerste gezicht louter financiële factoren zij hebben desondanks een diepe impact in iemands leven en welbevinden. Zo biedt financiële stabiliteit meer kansen op de krappe en dure woningmarkt. En bepaalt die stabiliteit niet alleen of iemand een huis kan kopen of huren, maar ook of men zich in de gewenste regio kan vestigen. Financiële stabiliteit heeft ook invloed op de mogelijkheid om een gezin te stichten of hobby's uit te oefenen, en daarmee dus invloed op iemands levensgeluk.

Omgekeerd kan financiële onzekerheid – door tijdelijke contracten of geldzorgen – negatieve gevolgen hebben voor iemands mentale gezondheid. Financiële onzekerheid werkt ook door op de studiekeuze van kinderen van minder vermogende gezinnen. Zij ervaren meer economische druk bij het maken van hun studiekeuze. Voor hen kan de behoefte aan financiële zekerheid betekenen dat ze kiezen voor studies met betere baankansen en hogere salarissen, ook als dit niet aansluit bij hun persoonlijke interesses of talenten.¹⁷

Deze beperkingen hebben individuele consequenties, maar ook bredere maatschappelijke gevolgen. Wanneer studies structureel minder studenten aantrekken ontstaan er op de arbeidsmarkt personeelstekorten in bepaalde beroepen. Ook heeft het gevolgen voor het onderwijssysteem en voor de staat van de cultuur van een land, wanneer studies met weinig studenten door onderwijsinstellingen uit het onderwijsaanbod gedwongen worden geschrapt. Een voorbeeld hiervan is het schrappen van vakgroepen Nederlandse taal. Dit heeft bovendien consequenties voor de studiekeuzeopties van toekomstige leerlingen en kan generatieslang doorwerken.

Gevolgen van studiekeuze voor startpositie en startsalaris

Figuur 3 toont de startpositie van verschillende opleidingen (gemeten aan de kans op een baan en de kans op een vast contract) afgezet tegen het gemiddelde startsalaris in de eerste 15 maanden na afstuderen. In het kwadrant rechtsboven staan opleidingen die goed scoren. Met deze opleidingen komen leerlingen snel aan een baan en een vast contract (goede startpositie) en een goed salaris. In het kwadrant linksonder staan de opleidingen waarmee leerlingen juist minder gunstig de arbeidsmarkt betreden.

Een gunstige startpositie en een beter startsalaris worden naast de hoogte van het niveau van de opleiding ook sterk bepaald door de gekozen studierichting. Zo hebben wo-alfa studies op het hoogste niveau een minder gunstige startpositie dan van BBL4 techniek en BBL4. Hoewel mbo-opleidingen ‘lager’ op de onderwijsladder staan, bieden mbo-opleidingen in de richtingen zorg en techniek betere startposities op de arbeidsmarkt en daarmee meer kans op een welvarende toekomst.

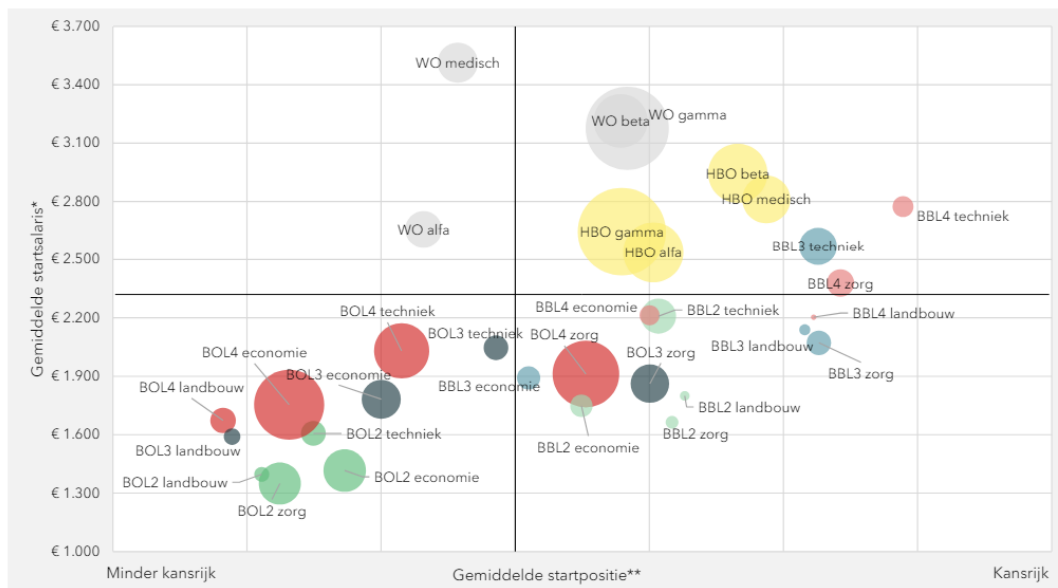
Dat hogere studierichting soms een lagere startpositie hebben is vanuit arbeidsmarktperspectief te verklaren door de grote vraag naar personeel in de sectoren zorg en techniek (SEO, 2023). De toenemende levensverwachting doet de zorgvraag stijgen, terwijl het aantal zorgverleners afneemt, mede door vergrijzing en de grote groep die met pensioen gaat (Hellenthal, 2012). Daarnaast zien

¹⁷ Naast inkomen dragen ook andere factoren bij aan brede welvaart, zoals werk-privébalans en sociale verbondenheid. Dit betekent dat studenten met een lager startsalaris nog steeds een goed leven kunnen leiden door sterke sociale netwerken en een gebalanceerd leven.

onderwijsinstellingen een daling in het aantal studenten voor verpleegkundige opleidingen, evenals in andere mbo-opleidingen in zorg en welzijn (NOS, 2024). Deze ontwikkelingen doen de behoefte aan middelbaar opgeleid zorgpersoneel verder toenemen.

In de technieksector doet de energietransitie de vraag naar technische beroepen toenemen. Het UWV noemt deze beroepen ook wel 'klimaatberoepen' (UWV, 2022). Voorbeelden van technisch werkzaamheden zijn bijvoorbeeld het plaatsen van zonnepanelen en het installeren van warmtepompen.

Figuur 3: startsalaris vs. Startpositie (mbo – hbo – wo)

* De bollen zijn geschaald naar het aantal afgestudeerden per niveau, leerweg en opleidingsrichting.
 ** Het gemiddelde startsalaris betreft het gemiddelde bruto maandloon (€) circa 15 maanden na afstuderen. Voor mbo-, hbo- en wo-afgestudeerden is het gemiddelde startsalaris gelijk aan € 2.413.
 De gemiddelde startpositie betreft de standardscore (z-score) van de mediane duur tot een eerste substantiële baan (in maanden) en de kans op een vast contract (%) circa 15 maanden na afstuderen. Voor mbo-, hbo- en wo-afgestudeerden is de mediane zoekduur gelijk aan 6 maanden en de gemiddelde kans op een vast contract gelijk aan 40 procent.
 Bron: CBS Microdata, bewerking SEO Economisch Onderzoek (2023)

Bron: CBS Microdata, bewerking SEO Economisch Onderzoek (2023)

Noot: Overgenomen uit 'Studie & Werk Mbo', 2023, door H. Bussink, K. Van der Ven & I. Klinker. Copyright 2023 door SEO Amsterdam.

Ook in Haarlemmermeer is de vraag naar middelbaar opgeleid zorg- en technisch personeel groot. De spanningsindicator van het UWV illustreert dit. Deze indicator – die varieert van 0,06 tot 16 – geeft de krapte op de arbeidsmarkt weer: hoe hoger de score, hoe groter de vraag naar personeel.¹⁸ Bij een score van 4 zijn er voor iedere werkzoekende 4 vacatures beschikbaar. Voor elke beschikbare (mbo) verpleegkundige uit Haarlemmermeer staan (in Q3 '24) 13 vacatures open.

In het derde kwartaal van 2024 had de beroepsklasse 'Zorg en welzijn' in de regio Groot Amsterdam een spanningsindicator van 5,71 (landelijk: 6,48). De beroepsklasse 'Technische beroepen' had een spanningsindicator van 8,64 (landelijk: 5,50). Deze twee spanningsindicatoren wijzen op een zeer krappe arbeidsmarkt in de zorg- en technieksector. De spanningsindicator voor alfa studies en

¹⁸ Categorisering van de spanningsindicator volgens het UWV:

4,00 t/m 16,00: zeer krap
 1,50 tot 4,00: krap
 0,67 tot 1,50: gemiddeld
 0,25 tot 0,67: ruim
 0,06 tot 0,25: zeer ruim

‘Creatieve en taalkundige beroepen’ ligt in de regio Groot Amsterdam – waar Haarlemmermeer onder valt – op 1,10, dit weerspiegelt slechts een gemiddelde krapte op de arbeidsmarkt (landelijk: 1,41). Voor de toekomstkansen op de arbeidsmarkt is dus niet alleen het opleidingsniveau, maar vooral de sector waarin men aan het werk gaat bepalend

Met een hogere opleiding kan je uiteraard ook in een andere branche aan het werk dan waar je opleiding voor bedoeld was. Het opleidingsniveau blijft – ondanks bovengenoemde invloed van de vraag op de arbeidsmarkt – de keuzevrijheid voor de toekomst verbreden. Het gaat bij de hogere studierichtingen namelijk niet slechts over de opgedane kennis, maar ook om specifieke vaardigheden. In hbo- en mbo-opleidingen leren leerlingen vooral vakspecifieke vaardigheden, bij academische studies leert men juist vakoverstijgende vaardigheden, zoals flexibiliteit in denken en doen, afstand nemen van een vraagstuk, kritisch beschouwen van een vraagstuk, uiteenlopende oplossingen bedenken voor een probleem en mondelinge en schriftelijke vaardigheden. Dit maakt dat de mogelijkheden in beroepskeuze groter zijn voor afgestudeerden aan de universiteit. Zij kunnen eenvoudiger naar andere sectoren overstappen dan waar de gevolgde studierichting hen op voorbereid heeft. Hbo’ers en mbo’ers hebben vaker omscholing nodig als ze geen werk vinden in hun eigen vakgebied.

De kans op een welvarende toekomst, met veel keuzevrijheid om je talenten te ontwikkelen en dromen te realiseren, is sterk afhankelijk van de startpositie die je aan het einde van je opleidings- en studiejaren bereikt. En kans op een goede startpositie (baan en vast contract) en een goed salaris zijn afhankelijk van zowel opleidingsniveau als van studierichting. Vrijheid van studiekeuze en een goede startpositie zijn beide belangrijk voor brede welvaart zowel op individueel niveau als voor de samenleving als geheel. Gemotiveerde jongvolwassenen die hun talenten optimaal hebben kunnen ontwikkelen zullen een grotere bijdrage leveren aan de samenleving.

Daarbij blijft de behoefte aan specifieke arbeidskrachten uiteraard ook relevant. Economische factoren kunnen de studiekeuze van individuen beïnvloeden, en dat kan uitdagend zijn. Anderzijds kunnen relevante opleidingen onder druk komen te staan en verloren gaan, wat een verlies voor de samenleving inhoudt.

Hogeropgeleiden, met name wo’ers, hebben door hun vakoverstijgende vaardigheden de meeste keuzevrijheid en flexibiliteit, zowel tijdens hun schooltijd als op de arbeidsmarkt. Hierdoor kunnen zij gemakkelijker kiezen voor de carrière van hun passie. Zelfs als het gaat om ‘minder gunstige afstudeerrichtingen’ hebben de wo’ers doorgaans een betere uitgangspositie dan hbo’ers en mbo’ers. Daartegenover staat dat tussen sectoren grote verschillen bestaan, die het opleidingsniveau overstijgen, waardoor mbo- en hbo-studenten met een betere startpositie de arbeidsmarkt betreden.

Desondanks is het belang van praktijkervaring voor mbo’ers niet te onderschatten. Bij vrijwel alle mbo niveaus zien we hetzelfde patroon: wie een BBL-leerweg heeft gevolgd, heeft – in de 15 maanden na afstuderen – een betere startpositie dan wie de BOL-variant heeft gevolgd. Met een BBL opleiding kunnen leerlingen tijdens hun opleiding al aan het werk. Dit maakt hen aantrekkelijk voor potentiële werkgevers, ze beginnen immers al met enige werkervaring. Daarnaast kunnen veel studenten na afronding van hun opleiding bij dezelfde werkgever blijven werken. De overstap van het

onderwijs naar de arbeidsmarkt verloopt daardoor soepeler dan bij BOL-leerlingen. BOL-leerlingen volgen doorgaans vijf dagen per week les en hebben tussendoor stageperiodes. Wel is het mogelijk dat BOL-afgestudeerden na verloop van tijd op hetzelfde startniveau en salaris komen als BBL-afgestudeerden. Inhoudelijk is de opleiding hetzelfde, alleen de manier waarop leerlingen de lesstof tot zich nemen – vooral via de praktijk (BBL) of theorie (BOL) – varieert.

Conclusies

In dit onderzoek hebben we naar het onderwijs gekeken vanuit een brede welvaartsperspectief. We hebben stilgestaan bij de mate van kansengelijkheid van leerlingen op Haarlemmermeerse scholen en ook bij de keuzevrijheid van leerlingen om hun eigen toekomst vorm te geven. Kansengelijkheid en mate van keuzevrijheid blijken sterk afhankelijk van de structuur van het Nederlandse onderwijssysteem en het opleidingsniveau dat leerlingen daarbinnen kunnen bereiken.

Kansenongelijkheid doet zich al voor aan het einde van de basisschool, wanneer scholen hun schooladvies geven. Dit advies speelt een cruciale rol voor de kansen in de verdere onderwijsloopbaan van leerlingen. Zo geven scholen sommige leerlingen een hoger of juist lager schooladvies dan op basis van de eindtoetsscore verwacht. In Haarlemmermeer blijkt de mate van over- en onderadvisering ook nog eens sterk te variëren tussen scholen. Deze verschillen zijn deels het gevolg van de ruimte die scholen hebben om het advies naar eigen inzicht te formuleren. Het gevolg hiervan is dat leerlingen met vergelijkbare capaciteiten niet dezelfde kansen krijgen om hun potentieel te benutten. Onderadvisering kan hun mogelijkheden beperken, terwijl overadvisering kan leiden tot onrealistische verwachtingen en hogere druk, met navenante gevolgen voor de psychische gezondheid van leerlingen.

Ook de vrijheid om zelf een keuze te maken en te bepalen welke opleiding of studierichting men gaat volgen is ongelijk verdeeld: hoe hoger het schooladvies en het afgeronde niveau op de middelbare school, hoe meer studiekeuzeopties er zijn. Voor leerlingen met beperkte opties kunnen alternatieve routes, zoals stapelen of toelatingstesten, de mogelijkheden vergroten. Deze routes zijn echter niet voor iedereen weggelegd, omdat ze extra tijd, geld en inspanning vereisen. Bovendien blijkt dat studiekeuze niet alleen een persoonlijke beslissing is, maar ook invloed heeft op iemands financiële stabiliteit, flexibiliteit op de arbeidsmarkt en algehele kwaliteit van leven.

Keuzevrijheid vanuit het brede welvaartsperspectief gaat ook om de vraag of je met je studiekeuze een goed bestaan op kunt bouwen. De mogelijkheden hiertoe – de hoogte van het startsalaris, de kans op een vast contract en een baan – variëren afhankelijk van het opleidingsniveau en de studierichting. Los van het behaalde diploma hebben hoger opgeleiden, zoals wo-afgestudeerden, doorgaans de meeste keuzevrijheid op de arbeidsmarkt. Afgestudeerden aan een universiteit kunnen makkelijker van sector of beroep wisselen, vooral door hun daar opgedane vakoverstijgende vaardigheden. Hbo'ers of mbo'ers zijn met hun vakspecifieke vaardigheden afhankelijker van hun studierichting en hebben daardoor minder mogelijkheden. Hoger opgeleiden hebben niet alleen meer onderwijs kunnen genieten, zij hebben ook meer vrijheid om na hun onderwijsjaren hun leven en loopbaan vorm te geven.

Dit onderzoek laat zien dat het opleidingsniveau niet alleen bepalend is voor de kansen tijdens de schoolloopbaan, maar ook voor de mogelijkheden na de studietijd. Hoewel onderwijs als opstap naar gelijke kansen wordt gezien, is de toegang tot keuzevrijheid en een goed leven niet gelijk verdeeld. De verschillen in schooladvies aan het einde van de basisschool versterken deze ongelijkheid. Om brede welvaart voor iedereen te waarborgen, is het belangrijk om het onderwijssysteem inclusiever te maken, kansenongelijkheid in de schooladvisering aan te pakken en barrières in keuzevrijheid te verminderen.

Literatuur

Becker, B. (2011). Social disparities in children's vocabulary in early childhood. Does pre-school education help to close the gap? 1. *The British journal of sociology*, 62(1), 69-88.

Biedinger, N. (2011). The influence of education and home environment on the cognitive outcomes of preschool children in Germany. *Child Development Research*, 2011(1), 916303.

Bussink, H., Van der Ven, K., & Klinker, I. (2023). *Studie & Werk HO*, Amsterdam: SEO Economisch Onderzoek.

Bussink, H., Van der Ven, K., & Klinker, I. (2023). *Studie & Werk MBO*, Amsterdam: SEO Economisch Onderzoek.

De Jonge Specialist. (2022). <https://dejongespecialist.nl/hulp-advies/arbeidsmarktperspectief/arbeidsmarkt-startende-medisch-specialisten-overzicht/>

DUO. (2023). *Heroverwegingen en bijgestelde adviezen*.

DUO. (2023). *Herkomst vo*.

DUO. (2023). *Herkomst mbo*.

DUO. (2023). *Herkomst ho*.

Gemeente Haarlemmermeer (2021). Eén Jaar Corona in Haarlemmermeer. Team onderzoek

Hellenthal, A. (2012). Verpleegkundigen aan het werk1. *Sociaaleconomische trends*, 1e kwartaal 2012.

PO Raad. (2023). *Cijfers personeelstekort benadrukken belang van Deltaplan*. Geraadpleegd via <https://www.poraad.nl/arbeidszaken-bedrijfsvoering/cijfers-personeelstekort-benadrukken-belang-van-deltaplan>.

Rijksoverheid. (z.j.). *Waarom moet ik een startkwalificatie hebben?* Geraadpleegd via <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/leerplicht/vraag-en-antwoord/waarom-moet-ik-een-startkwalificatie-hebben>.

Rijksoverheid. (z.j.). *Uit welke mbo-opleidingen kan ik kiezen?* Geraadpleegd via <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/middelbaar-beroepsonderwijs/vraag-en-antwoord/uit-welke-mbo-opleidingen-kan-ik-kiezen>.

Rijksoverheid. (2024). *Kamerbrief over het vervolgonderwijs als waaier*. Geraadpleegd via <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2024/03/28/het-vervolgonderwijs-als-waaier>.

Sverke, M., Låstad, L., Hellgren, J., Richter, A., & Näswall, K. (2019). A meta-analysis of job insecurity and employee performance: Testing temporal aspects, rating source, welfare regime, and union density as moderators. *International journal of environmental research and public health*, 16(14), 2536.

Timmermans, A.C., De Boer, H., Amsing, H.T.A., & Van der Werf, M.P.C. (2018). Track recommendation bias: Gender, migration background and SES bias over a 20-year period in the Dutch context. *British Educational Research Journal*, 44, 847–874.

UWV. (2022). <https://www.uwv.nl/nl/persberichten/vraag-naar-technische-beroepen-voor-het-halen-van-klimaatdoelen-nu-in-kaart-gebracht>.

Hoofdstuk 6

Algemene conclusies

Algemene conclusies

Een breed perspectief op welvaart toont ons een positief beeld in Haarlemmermeer. Het gaat het een heel groot deel van de Haarlemmermeeders voor de wind. Zij worden bovengemiddeld oud en kennen meer gezonde levensjaren dan het nationaal gemiddelde.

De inkomens zijn in de gemeente bovengemiddeld hoog, evenals de vermogens. De verdeling van inkomen en vermogen is ongelijk verdeeld en die ongelijkheid is de afgelopen jaren toegenomen. Maar in Haarlemmermeer valt ook meer te verdelen; de koek is hier groter.

Wie een koopwoning bezit, in Haarlemmermeer 65% van de huishoudens, zag de waarde van zijn eigendom – afhankelijk van het jaar van aankoop – flink toenemen:

- Vervijfvoudigen (1995)
- Verdubbelen (2013)
- 37% (2020)
- 18% (2021)

Maar wie de aansluiting op de woningmarkt miste, blijft aangewezen op een grillige huurmarkt en loopt deze financiële voorspoed mis.

Tegelijkertijd zijn er ook zorgwekkende ontwikkelingen in Haarlemmermeer. De keerzijde van de economische voorspoed bedreigt de leefbaarheid van het gebied en levert gezondheidsrisico's op voor inwoners. Fijnstof en geluidsoverlast verslechteren de luchtkwaliteit.

Hoewel de waterkwaliteit op meerdere facetten verbeterde, de concentratie van verschillende typen afvalstoffen namen af, is de hardnekkigheid van PFAS in water en bodem een zorg. Dit tast de brede welvaart van alle Haarlemmermeeders aan.

Een gezonde leefstijl gaat vaak gepaard aan een hoger inkomen. De hoge inkomens, vermogens en woningwaardes in de gemeente ten spijt een meerderheid van de Haarlemmermeers voldoet niet aan de richtlijnen voor gezonde voeding en beweging. Een meerderheid lijdt aan overgewicht. Dit is een maatschappelijk vraagstuk dat inkomensgroepen en opleidingsniveaus overstijgt.

Hoewel leefstijl lijkt te gaan over individuele keuzes, is een groeiende meerderheid aan de verkeerde kant van de streep beland. Een ongezonde leefstijl is niet langer een individueel vraagstuk, of louter het gevolg van schaarste, maar een fundamenteel en hardnekkig maatschappelijk probleem.

Bij wie financieel tot de onderste groep behoort, ligt stapeling van problemen op de loer. Financiële zorgen; ongezonde voeding; een slechte en tochtige woning, stijgende energiekosten etc.

Op de woningmarkt is een groep jonge Haarlemmermeeders de aansluiting aan het missen. Wie niet 'op tijd' is ingestapt, kan in deze groeimarkt zonder overwaarde nauwelijks meer op de wagon springen. Wie wel kon instappen profiteerde direct mee, maar draagt het risico van de doorstromer. Mocht de markt inzakken dan hoeft dat financieel niet (direct) dramatisch zijn, maar starters zitten

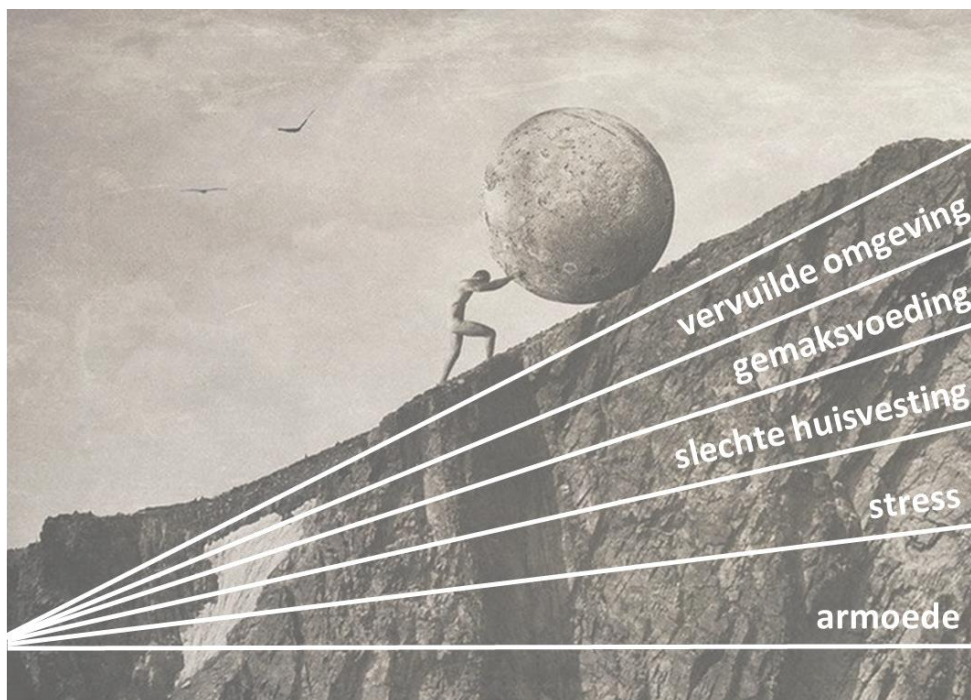
dan wel vast aan hun koopwoning. Als nieuwe levensfasen aanbreken kan dat problematisch zijn, omdat doorstroom dan niet mogelijk is zonder verlies te nemen.

Het onderwijs functioneerde jarenlang als grote emancipator voor sociale mobiliteit. Hoewel een goede opleiding nog altijd een van de belangrijkste bouwstenen naar welvaart vormt, vertoont het selectiesysteem kenmerken van willekeur en werkt ongelijke beoordelingen en kansen in de hand. Een goed diploma en een passende baan lijken steeds vaker onvoldoende voor sociale mobiliteit en om een koopwoning te bemachtigen. Zonder partner of financiële impuls van familie is dat niet voor iedereen weggelegd.

Mensen zijn inventief en gaan veerkrachtig om met tegenslagen. Zo leerde de energiecrisis ons. Als die tegenslagen zich stapelen, wordt die veerkracht overvraagd en gedempt en gaan die tegenslagen elkaar versterken. Stress, ongezonde leefstijl, administratieve last van inkomensondersteuning, vatbaarheid voor een ongezonde omgeving, dan wordt het te veel om te dragen.

Die stapeling werkt door in alle facetten van het leven. In de gezondheidswetenschappen is dat het concept van 'the health gradient' (afbeelding 1). Die verbeeldt met een Sisyphus-figuur hoe negatieve aspecten in het leven kunnen stapelen. Naarmate die stapeling vordert is het steeds moeilijker om effecten op de gezondheid af te wenden.

Afbeelding 1: verbeelding van 'the health gradient'

Bron: bewerking Team Onderzoek, 2025